

הצטרפות לעם היהודי בתנאי מדינת ישראל

מודל הבית המשותף: לכידות במציאות של ריבוי אורחות חיים

רגב בן דוד

עורכים: רות גביזון, שמואל רוזנר

מציל"ה
מרכז למחשבה ציונית
יהודית, ליברלית והומניסטית

נייר עמדה

הצטרפות לעם היהודי בתנאי מדינת ישראל

מודל הבית המשותף: לכידות במציאות של ריבוי אורחות חיים

רגב בן דוד

עורכים: רות גבizon, שמואל רוזנר

ירושלים

תשע"ח-2018

*Joining the Jewish people
in light of modern Jewish sovereignty*
Regev Ben-David

עורכים: רות גבזון, שמואל רוזנר
עורכת הסדרה: רות גבזון
עריכה לשונית: הדס אחיטוב
גרפיקה: עדי רובין

תמונת העטיפה: © The Trustees of Thomas Matthews Rooke, *The Story of Ruth*, 1876–7. Photo © Tate. CC-BY-NC-ND 3.0. www.tate.org.uk
the Chantrey Bequest 1877.

תוכן נייר העמדה אינו מייצג בהכרח את עמדת מרכז מציל"ה
והוא על אחריות הכותב בלבד.

© כל הזכויות שמורות למחבר ולמרכז מציל"ה
למחשבה ציונית, יהודית, ליברלית והומניסטית
ירושלים, תשע"ח–2018

מהדורה מתוקנת, נובמבר 2018, חשוון תשע"ט

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני, או אחר כל חלק שהוא מן החומר המוגן שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר המוגן הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמחבר.

להזמנות:

מרכז מציל"ה, שדרות עין צורים 9, ירושלים 9339315
דוא"ל: metzilah@metzilah.org.il
אתר: www.metzilah.org.il

מרכז מציל"ה נוסד בשנת 2005 במטרה להתמודד עם הנטייה הגוברת, בישראל ובעולם, להטיל ספק בלגיטימיות של לאומיות יהודית ובמידה שבה היא מתיישבת עם ערכים אוניברסליים. **אנו מאמינים:** הציונות ותפיסת העולם הדמוקרטית-ליברלית יכולות ואף חייבות לדור בכפיפה אחת; שיח ציבורי, מחקר וחינוך טומנים בחובם את המפתח לאינטגרציה של ציונות, ערכים יהודיים וזכויות אדם בישראל; אינטגרציה של ערכים אלו חיונית לשגשוגם של מדינת ישראל ושל העם היהודי.

מטרתו העיקרית של מרכז מציל"ה היא לקדם ידע והבנה ולעורר דיון ציבורי בתחומים שאותם אנו רואים כנושאי הליבה של החיים במדינת ישראל ושל שגשוגו של העם היהודי בארץ ובעולם. עם נושאי ליבה אלו נמנים: זכותו של העם היהודי להגדרה עצמית לאומית ב(חלק מ)ארץ ישראל; זהויות יהודיות בנות זמננו; טיבה ומאפייניה של החברה הישראלית; הדרכים לשמירה על זכויות האדם של כל אזרחי ישראל ותושביה.

אנו סבורים כי בעת האחרונה, שלא כמו בשלביו הקודמים של המפעל הציוני, חסר דיון מעמיק ומבוסס בנושאי הליבה ובהנחות היסוד שלהם. במקרים רבים, חילופי דברים ומחלוקות מתמצים בהפרחת סיסמאות ובהנצחת סטראוטיפים. על כן, מרכז מציל"ה מתמקד הן בבירורים רעיוניים, אקדמיים והיסטוריים הקשורים לנושאים אלו, הן בדיונים מעשיים הנוגעים לעיצוב מדיניות.

בניסיון לתת מענה על צורך חיוני זה שוקד מרכז מציל"ה על פרסום מגוון חיבורים השופכים אור חדש על בעיות יסוד ומניחים תשתית עובדתית, היסטורית ואידאולוגית למחשבה ולפעולה. המרכז שואף להוציא תחת ידיו פרסומים מדויקים ומקצועיים, שיוכלו להניח תשתית מוסכמת לקידומו של דיון ציבורי חיוני בסוגיות המפתח, שהוא חיוני בחברה הישראלית ובעולם היהודי, ולחדד מחדש תובנות יסודיות הנוגעות להם.

מרכז מציל"ה סבור כי מדינת ישראל חיונית לרווחתו ולשגשוגו של העם היהודי, וכי יש לפעול כדי לבסס את יעדיה של ישראל על מלוא רכיביהם: לממש את זכותם של היהודים ושל העם היהודי להגדרה עצמית באמצעות מדינה יהודית במולדתם ההיסטורית; לכבד את זכויות האדם של כל אזרחיה ותושביה; להיות דמוקרטית יציבה, רודפת שלום ומשגשגת הפועלת לרווחת כל תושביה.

חברי הוועד המנהל של מרכז מציל"ה

עו"ד דרור ארד-איילון

עו"ד יואב ארציאלי

פרופ' אלן ארקוש

רגב בן דוד

פרופ' רות גביזון

עופר גלנץ

פרופ' אלכסנדר יעקובסון

עו"ד עמרי סנדר

ד"ר דניאל פוליסר

מאיר קראוס

על הכותב

רגב בן דוד הוא מנהל תכניות לימוד ב'בית מדרש ישראלי - עין פרת' ועוסק בסוגיית הגיור ובתחומים נוספים של יהדות ומדינה כחוקר, כאיש חינוך וכפעיל חברתי. עבודת התזה (בהצטיינות) שלו עסקה בזהויות יהודיות מודרניות בישראל, בדגש על מגמות היברידיזיות (משלבות). בשנת 2011-2012 שהה בניו יורק כעמית-מחקר בתכנית 'עמיתי תקווה', שם עסק במחקר בנושא הגיור. לאחר מכן היה חבר בקבוצת המחקר 'גרים, חוזרים ומשתלבים: מגמות הצטרפות חדשות אל העם היהודי' במכון ון-ליר בירושלים, והשתתף בספר מאמרים של חברי הקבוצה. בן דוד מרצה ומנחה לימוד וטקסים, והיה שותף, כיזם וכמוביל, בכמה התארגנויות בתחום ההתחדשות היהודית. נשוי לסיגל ואב לשניים.

תודות

העבודה על נייר זה, בגלגולים השונים שעבר, נמשכה שנים ארוכות, ובמהלכן זכיתי לתרומה משמעותית מנשים ואנשים רבים. את התהליך כולו ליוותה רות גביון, בשילוב של אורך רוח וקפדנות מקצועית. היא נתנה אמון בחוקר צעיר ועודדה את פיתוח הנייר, מבלי לוותר על ביקורת בונה מהמאקרו ועד למיקרו. שמואל רוזנר הצטרף כעורך והיה שותף מלא לחשיבה, והערותיו המהותיות השאירו חותם ניכר במסמך. הדס אחיטוב, בתורה, העניקה הרבה מעבר לעריכה לשונית גרידא, ומבטה הרענן סייע למקד את המסמך.

ראשית המחקר שלי על הגיור נעשה במסגרת תוכנית עמיתי תקווה בניו יורק בשנת 2011–2012, והתנאים שסיפקה התוכנית היו משמעותיים לצעדים ראשונים אלה, שנעשו בליווי של ניל קוזודוי. מחברותיי וחבריי לקבוצת המחקר במכון ון-ליר למדתי הן מתוך מחקריהם והן מהמשוב שסיפקו על הטיטה המוקדמת שהוצגה בתוכנית. אבי, מישקה בן דוד, קרא גרסאות מוקדמות של הנייר ותרם, כמו תמיד, מניסיונו ומחוכמתו. אלעד קפלן היווה כתובת להתיעצות מקצועית בשלבים שונים של העבודה. לדיון הפנימי שנערך במרכז מציל"ה הגיעו מומחיות ומומחים רבים בתחום, ואני מודה להם מקרב לב על השתתפותם ועל הערותיהם המועילות.

כישורי המחקר שלי נבנו במהלך תקופה זו גם במסגרת כתיבת תזה בהנחיית אשר כהן. גישתי הכללית לנושאי יהדות עוצבה בשנים האחרונות במידה רבה בבית המדרש שבתוכו אני לומד ומלמד, 'בית מדרש ישראלי – עין פרת', בהובלת מיכה גודמן. אני חב רבות למורי ולמורותיי, לעמיתותיי ולתלמידיי על האקלים הלימודי והאנושי המפריה.

איני מונה כאן את מורותי ומורי־הדרך הרוחניים האחרים שסללו את הדרך שבה אני שואף ללכת. דבריהם מצוטטים בתוך הנייר עצמו, וכמאמר חז"ל "אין עושין נפשות [=מצבות] לצדיקים, דבריהם הן הן זכרון" (תלמוד ירושלמי, מסכת שקלים, ב ה). כמו כן זו הזדמנות להביע הערכה לאנשי המעשה בזירה החברתית, המשפטית והפוליטית, השותפים לכיוונים שאליהם חותר נייר זה. חלקם מוזכרים בו באמצעות מפעליהם.

למותר לציין כי האחריות על הנאמר בנייר זה היא עליי בלבד. התודה החותמת היא לאשתי סיגל, שתמיכתה ושותפותה לדרך מהוות את הבסיס שממנו אני יוצא ואליו אני שב.

תוכן העניינים

9	 תקציר מנהלים
15	 מבוא
15	 רקע קרוב
16	 הבעיה בשימוש בכוח המדינה
17	 מה בנייר
19	 פרק ראשון: שיח הזהות הרעיוני: יהודים ויהדות - מהות וגבולות
20	 חלק א: המחלוקות על מהות הקולקטיב היהודי
21	 שינויים בתפיסות ההצטרפות לעם היהודי
24	 חלק ב: זהות יהודית חדשה־ישנה: יהדות חילונית־מורשתית
29	 פרק שני: היבטים פוליטיים ומשפטיים בשיח ההצטרפות
30	 חלק א: גיור ממלכתי ופרטי בתנאי מדינת ישראל
30	 בין ריכוז לביזור: השתלשלות היסטורית
32	 הכרה בגיור לצורך שבות ומרשם
32	 'חסרי הדת' ומאמץ המדינה לגיורם
33	 מעמד כפול וצמיחתם של מנגנונים עוקפים
37	 חלק ב: צמצום מעורבות המדינה בהכרעות של זהות
37	 מדינה יהודית - הזדמנות והחמצה
38	 מתי יכולה המדינה לסגת מהתערבות?
40	 התמודדות עם טענות־נגד

45	פרק שלישי: הצטרפות לעם היהודי בתנאי מדינת ישראל: המלצות
46	חלק א: בית משותף
47	החשיבות של גיור הלכתי מכיל
50	חלק ב: גיור חילוני-מורשתי: דרך הצטרפות נוספת לעם היהודי
52	חיזוק הזהות החילונית-מורשתית
54	אתגרים
56	השלכות חוקיות
56	הצעות דומות קודמות
61	סיכום
65	נספחים
65	נספח א: תמורות מרכזיות במאפייני העם – מבט לאומי-ציוני
69	נספח ב: הצטרפות לעם היהודי בתקופה המקראית והבתר-מקראית
71	הערות
91	מקורות

תקציר מנהלים

נייר עמדה זה מבקש להרחיב את יריעת הדיון בשאלת ההצטרפות לעם היהודי, ובמילים אחרות: בשיח הגיור במובנו הרחב ביותר. הוא מבחין בין שני המישורים שבהם מתנהל שיח הגיור – מישור הזהות הרעיוני והמישור המשפטי-פוליטי – ומתמקד בתנאים החדשים שנוצרו עם עליית הציונות והקמת מדינת ישראל, ובהשפעתם על שיח זה. בבסיסו מובאת הטענה שמדינת ישראל, כמדינת העם היהודי כולו, אינה יכולה להפקיד את מפתחות שערי הכניסה לעם היהודי בידי זרם אחד בלבד, היהדות האורתודוקסית, ולהדיר ממנה חלקים גדולים מהעם. מאז ומתמיד, כל זרם וכל קהילה קבעו אמות מידה לקבלת מצטרפים לשורותיהם וגם היום המדינה מכירה, לצורך שבות ומרשם האוכלוסין, במתגיירים שהתגיירו בחוץ לארץ במסגרת קהילות מוכרות מכל הזרמים. לנוכח ההבנה שחלק ניכר מהשיח הציבורי וחלק מהמצב החוקי מתנהלים עדיין מתוך תפיסה של מונופול של זרם אחד, נייר עמדה זה מציע מסגרת רעיונית חלופית, כמו גם צעדים מעשיים הנגזרים ממנה.

ההמלצות העיקריות המובאות להלן נובעות משני מישורי השיח, הרעיוני והמשפטי, ומהיחסים ביניהם:

א. מכיוון שהמחלוקת על דרכי ההצטרפות לעם היהודי היא אחת המחלוקות הקדומות על מהות הקולקטיב היהודי וימיה כימי העם, **אין לנסות להשתמש בכוח ממלכתי כדי להכריע בה, אלא יש להמשיך ולמקמה בשדה החברתי והרעיוני שבו היא התנהלה בכל הדורות ובו תמשיך להתברר.** נייר העמדה קורא לכל המעורבים בשיח – קובעי המדיניות, מקבלי ההחלטות, מובילי דעת

הקהל – להשיב את הדיון בשאלות אלה אל שדה הזהות הרחב ולא להשאירו בשדה המשפטי המצומצם.

ב. מכיוון שספק אם אפשר ורצוי לפתור מחלוקות אלו אחת ולתמיד, מציע נייר עמדה זה לחשוב על העם היהודי במונחים של 'בית משותף' הכולל 'דירות' נפרדות אשר חולקות יחד מסגרת משותפת ומנהלות ביניהן יחסי 'שכנות' דינמיים. מבחינת דרכי ההצטרפות לעם, מדובר בהחלפת הדימוי של 'שומר סף יחיד' בדימוי של 'אינטרקום'.

במישור המשפטי-פוליטי:

ג. על רשויות המדינה להימנע ככל האפשר מהכרעות בסוגיות של זהות המצויות במחלוקות עמוקה בעם היהודי. הכרעות כאלה מעמיקות את הפילוג בעם ומרחיקות את המדינה ממימוש ייעודה כמדינת הלאום של העם כולו. לצורך כך צריכה המדינה לצמצם את הזיקה בין השתייכות לאומית-דתית לבין קבלת שירותים ממנה (למשל, לא להתנות נישואין בפרמטרים של השתייכות דתית); להפריט שירותים ולהתקין אסדרה (רגולציה) שלהם בקריטריונים שקופים; ולאמץ שפה מעשית ועניינית במקום שפה מהותנית (למשל: 'פלוגי זכאי שבות' במקום 'פלוגי הוא יהודי לצורך חוק השבות').

ד. במקרים שבהם המדינה אינה יכולה להימנע מהכרעות בנושאים אלה, עליה לנקוט גישה מרחיבה ומכילה, מתוקף ייעודה כמדינת הלאום של העם היהודי כולו על כל סיעותיו וגווניו.

במישור הזהות הרעיוני:

ה. ראוי שכלל הקבוצות בעם היהודי תחתורנה ללכידות בעם ותימנענה מצעדים המגבירים את הפילוג בו. משום כך, בשאלת עיצוב דרכי ההצטרפות לעם היהודי, ראוי כי מנהיגי הקהילות מזה, והמבקשים להצטרף לעם מזה, ייקחו בחשבון שני שיקולים מרכזיים: הכרה רחבה של כלל הקבוצות באפיק הנבחר להצטרפות לעם היהודי, והלימה בין האפיק הנבחר להצטרפות לבין אורח חיי הקהילה שאליו מצטרפים. לצורך כך צריכה המנהיגות הדתית והתרבותית להרחיב את שטחי החפיפה בין אפיקי ההצטרפות השונים. לגיור הלכתי נגיש ומכיל יש תפקיד חשוב בכך.

ו. על הציבור החילוני המבקש לקחת חלק פעיל ומרכזי בשיח זה, לחזק את זהותו היהודית ולבסס זהות 'חילונית-מורשתית' מגובשת בעלת זיקה עמוקה

לתרבותו ולמורשתו. חיזוק זהות זו הוא אינטרס של כל מי שלכידות העם ועתיד הזהות היהודית חשובים לו.

ז. כהמשך לביסוס זהות חילונית-מורשתית, **ראוי להעמיד, לצד אפשרויות אחרות, מקבילה של 'גיוור חילונית-מורשתית' המיועד ללא-יהודים החיים בקרב הציבור החילוני בישראל, שהפנימו זהות יהודית חילונית-מורשתית ואשר מעוניינים בכל לבם להזדהות כיהודים.** אפיק זה ייתן תוקף לזהות היהודית של אלה הרואים עצמם ממילא כיהודים-ישראלים, אך אינם נחשבים ככאלה מבחינה הלכתית. **מבחינת המדינה, לגיוור חילונית-מורשתית לא צריכה להיות השלכה לענייני הגירה או אזרחות, אך מוצע לאפשר בעקבותיו את שינוי סעיף הלאום במרשם האוכלוסין ל-'יהודי'.**

**

הדיון הציבורי על שאלת ההצטרפות לעם היהודי מתנהל כיום בשני מישורי שיח: שיח הזהות הרעיוני שהתקיים מאז ומתמיד, והשיח המשפטי-פוליטי שהתעצם עם הקמת מדינת ישראל. לאחרון יש השלכות חוקיות הנוגעות למעמד ולזכויות האזרחיות במדינת ישראל והוא תופס כיום את עיקר השיח הציבורי בשאלת ההצטרפות לעם היהודי. מישור הזהות הרעיוני, שבו התנהל כל השנים שיח זה, נדחק לשוליים. **נייר עמדה זה מבקש להבחין בין שני מרחבי השיח, ולקרוא למשתתפים בדיון זה לעבור אל שדה הזהות, תוך צמצום העיסוק במישור הפוליטי למינימום ההכרחי.** רוב ההמלצות הקשורות למישור הפוליטי הן בבחינת 'אל תעשה' – צמצום מעורבותה של המדינה; ומטרתן היא 'עשה' – לפנות מקום רחב יותר לשיח הזהות ולקדם אותו.

מבחינה מעשית, נייר זה מציע שמדינת ישראל תצמצם את מעורבותה בהכרעות של זהות המצויות במחלוקת עמוקה בעם היהודי, ובפרט שתימנע ממתן בלעדיות לקבוצה זו או אחרת בהגדרת 'מיהו יהודי'. כמדינת הלאום של העם היהודי כולו, היא אינה יכולה לנקוט גישה מצמצמת ומדירה בשאלות אלה. ואולם, מכיוון שצפוי כי קבוצות שמרניות חשובות לא תשלמנה עם גישה מרחיבה, הפתרון הראוי הוא צמצום כוחה של המדינה בהכרעות אלה עד למינימום ההכרחי. המדינה, כריבון, מחויבת להביע עמדה בשורה של סוגיות אזרחיות ספציפיות – הגירה, מרשם אוכלוסין, מימון מוסדות ועוד – אך עליה להיצמד ככל האפשר לרובד הענייני והמעשי של הסוגיה העומדת לפתחה מבלי לבטא בה הכרעות של זהות.

המשמעות המרכזית היא ששאלת ההכרה במצטרפים תשוב מהממסד הריכוזי (המדיר כיום קבוצות גדולות) אל הקהילות, הזרמים והפרטים בעם. חשוב לציין כי בתחומים רבים, זה המצב בפועל: מתגייס בקהילה מוכרת בחוץ לארץ (בכל אחד מהזרמים הדתיים) הוא 'זכאי שבות'; אם יעלה לארץ, הוא יירשם במרשם האוכלוסין כיהודי בלאומו ובדתו. הוא יהיה זכאי לקבורה אזרחית לפי חוק ולזכויות אחרות, ויש להניח שיתקבל בזרועות פתוחות בקהילות המשתייכות לזרם שגייס אותו. הפער המרכזי שיחוש מבחינת החוק הוא בתחום הנישואין, שכיום אפשריים רק 'כדת משה וישראל'. כפי שניתן לראות, בתחומים רבים המדינה כבר צמצמה את הבלעדיות האורתודוקסית, אך חסרה עדיין מסגרת מושגית ורעיונית ההולמת את המצב המתהווה, ומסגרת כזו מוצעת בנייר זה.

כאשר השיח עובר להתנהל במישור הזהות, מתבהר שהוויכוח על דרכי ההצטרפות לעם הוא רק ביטוי אחד של פולמוס רחב יותר על מהות היהדות, פולמוס המלווה את עם ישראל מראשיתו וייתכן שיימשך עד אחרית הימים. עומק המחלוקות מחייב למצוא דרך להתנהל במציאות זו של ריבוי השקפות ואורחות חיים. נייר עמדה זה מבקש לרכך את השפה הדיכוטומית הנהוגה כיום בשאלות אלה, ומציע לראות בעם היהודי על שלל גווניו 'בית משותף', שבו מתקיימות ביחסי שכנות, זו לצד זו, תפיסות שונות ב'דירות' השותפות באותו בית. כל 'דירה' יכולה לקלוט אליה מצטרפים בהתאם לקריטריונים שהיא מגדירה, מבלי לכפות עצמה על דירה אחרת. השמרניות לא תכפינה את תנאיהן על הליברליות, ולהפך. מידת הקרבה ויחסי הגומלין ו'יחסי השכנות' בין ה'דירות' יהיו דינמיים ומשתנים, ותקוותנו היא כי תחזקנה המגמות המאפשרות לכידות והכלה.

כחלק מהשבת המבט אל הקהילות והזרמים הרעיוניים בעם היהודי, מציע נייר זה אפשרות חדשה-ישנה שצמחה מתוך ההשכלה, הלאומיות והמפעל הציוני: **זהות יהודית חילונית-מורשתית**. זהות זו, השואבת מהמורשת היהודית, היא לאומית-תרבותית ואיננה הלכתית. היא מבוססת היטב בעבר היהודי והיה לה תפקיד מפתח במפעל הציוני. היא ניתנת להנחלה ולקיום טבעי במדינת ישראל של היום ומהווה חיבור משמעותי ליהדות לקבוצות בחברה שאינן מעוניינות במרכיבים הדתיים שלה, ובכך תורמת מרכיב חשוב ללכידות הקולקטיב כולו. לפיכך, טוב יעשו המחזיקים בזהות זו אם יפעלו להנחלתה ולביסוסה, ועל גבי תשתית זו יפעלו ליצירת אפשרות של 'גיוס חילוני-מורשתית': הליך שבסופו ייחשבו 'המצטרפים' לציבור החילוני-מורשתית – כאלה שאינם יהודים הלכתיים אך תודעתם היא של יהודים כזהות בלעדית או ראשית – כמי שהצטרפו לעם היהודי. ראיתם כאלה תתבטא בכל מישורי החיים החברתיים והקהילתיים.

הצעה זו פונה בראש ובראשונה לחילונים המורשתיים, אך רלוונטית גם למעגלים רחבים יותר הרואים בזהות היהודית לגווניה בסיס ללכידות הקולקטיב.

נייר זה טומן בחובו אתגר ללכידות העם, כמו גם הזדמנויות. **הדיון מעוגן בשני עקרונות מנחים, שביניהם יש לאזן: אחריות משותפת ללכידות העם, וההכרה בריבוי ההשקפות והקולות הקיימים.** האחריות המשותפת ללכידות העם תתבטא בשאיפה לבחירה באפיק הצטרפות בעל ההכרה הרחבה ביותר ממרבית הקבוצות בעם היהודי; ההכרה בריבוי הקולות וההשקפות תתבטא בשאיפה להלימה בין דרך ההצטרפות של המתגייר לבין אורח חיי הקהילה הקולטת אותו. אמנם, אשליית ההכרה בידי כלל העם התנפצה כאשר דיינים חרדים סירבו להכיר אף בגיורים של רבנים ציונים-דתיים (למשל במשבר הגיור 2008-2010), אך נראה שגיורים הלכתיים מסוימים יכולים בכל זאת להעניק הכרה של מרבית העם במתגיירים. נדמה כי הפערים בין חלק מהקבוצות קטנים מכפי שנראה, אך מועצמים בשל מאבקים אידיאולוגיים ופוליטיים. טוב יהיה אם כל הקבוצות תחתורנה לפתרונות מוסכמים, ולגיור הלכתי נגיש ומכיל יש תפקיד חשוב בכך. בכל מקרה, אין להסיק חלילה מהשאיפה ללכידות העם, לגיטימציה לשימוש בכוח המדינה להעדפת עמדה יהודית אחת על פני אחרות.

לבסוף, ההצעה המובאת כאן בנוגע לזהות החילונית-מורשתית תקפה בתנאים שיצרה הציונות במדינת ישראל, ועל כן היא איננה מופנית ליהדות התפוצות כקהל יעד עיקרי. יחד עם זאת, הטענה הנוספת המובאת בנייר, בדבר חשיבות ההסכמה הרחבה בעם היהודי בנוגע להצטרפות אליו, לצד מתן כבוד כלפי זהותה הייחודית של כל קהילה יהודית – רלוונטית גם ביחס ליהדות התפוצות, כמו גם הקריאה לנהל את השיח במישור הזהות ולא במישור המשפטי.

מבוא

שאלת הצטרפותם של יחידים ושל קבוצות לעם היהודי, כמו גם המחלוקת על דרכי ההצטרפות הנאותות, קיימת מאז ראשית ימי עמנו. לאירועים ולפולמוסים אלה יש הד כבר במקרא, ובוודאי בספרות חז"ל ובספרות השו"ת הרבנית. הם עולים גם מממצאים מחיי היומיום, כגון מן הגניזה הקהירית. המרחב שבו נידונה שאלה זו לאורך הדורות התאפיין בריבוי דעות והשקפות ובהיעדר סמכות בלעדית וריכוזית. השפה והמסגרת היו הלכתיות, אבל בכל קהילה וקהילה קיבלו הפוסקים ואנשי הקהילה את המבקשים להצטרף לעם על פי שיקול דעתם, וללא גוף מפקח ורגולטורי. מדינת ישראל, שקמה כמדינת הלאום של העם היהודי, שינתה במידה רבה את מוקדי ההתייחסות בשאלה זו – מתוקף כך שהיא מעניקה זכויות חוקיות למי שמוגדרים כיהודים, בראשן זכויות השבות והאזרחות, ומכך שהיא מנהלת עבור אזרחיה מרשם תושבים הכולל התייחסות לדת וללאום. כתוצאה מכך, התעצב השיח על דרכי ההצטרפות לעם היהודי במדינת ישראל כשיח פוליטי ומשפטי.

רקע קרוב

מאז קום המדינה ועד תיקון חוק השבות בשנת 1970, לא הוגדר בחקיקה הראשית בדיני מדינת ישראל מיהו 'יהודי', מלבד בתקנות פנימיות של משרד הפנים. בתיקון לחוק השבות בשנת 1970 נקבע לראשונה כי "לענין חוק זה, 'יהודי' – מי שנולד לאם יהודיה או שנתגייר, והוא אינו בן דת אחרת".

ועדיין, היקף תחולת הביטוי 'שנתגייר' לא הוגדר. כאשר הגיעו עתירות בשאלה זו לפתחו של בית המשפט העליון מסוף שנות השמונים ואילך, ובניגוד לדרישת

הרבנות הראשית לבלעדיות אורתודוקסית וממסדית, החלה להתרחב בהדרגה ההכרה בגיורים לצורך תכליות חוקיות אזרחיות-חילוניות: כך הוכרו לצורך חוק השבות ומרשם האוכלוסין כלל הגיורים הנערכים בחוץ לארץ במסגרת 'קהילות מוכרות', ולצורך מרשם האוכלוסין הוכרו אף גיורים הנערכים בארץ שלא במסגרת אורתודוקסית ושלא במסגרת הרבנות הראשית.¹ ההכרה בגיורי הזרמים הלא-אורתודוקסיים לוותה במאבקים ובהתנגדות עיקשת של הקבוצה האורתודוקסית השמרנית. מאבקים אלה, המתנהלים מאז במישור המשפטי והפוליטי, הם אך קצה הקרחון של מאבקים אידיאולוגיים בין הזרמים בעולם היהודי, המתנהלים מזה כמאתיים שנה ויותר.

מאמצע שנות התשעים, וביתר שאת בעשור האחרון, מתנהל בעוצמה גם ויכוח פנים-אורתודוקסי בשאלת הגיור. המאבקים סביבו מתחוללים בזירה ההגותית-הלכתית;² בזירה הפוליטית, כגון בהצעות חוק בדבר סמכות ביצוע גיורים והכרה או ביטול גיורים;³ ובזירה המעשית, בייסוד בתי דין פרטיים אורתודוקסיים לגיור בהובלת רבנים מרכזיים, נוסף לאלה שהיו קיימים קודם לכן.

בשנת 2016 הכיר בג"ץ, לצורך חוק השבות, בגיורים פרטיים חרדיים שנערכו בישראל. פסיקה תקדימית זו הובילה ח"כים חרדים לחשוש מפני תקדים להכרה דומה בגיורים פרטיים לא-אורתודוקסיים הנערכים בישראל, במסגרת עתירה תלויה ועומדת בבג"ץ. כדי למנוע זאת הגישו ח"כים אלה בקיץ 2017 הצעה מחודשת ל'חוק גיור', שתעקוף את פסיקת בג"ץ ותרכז מחדש את סמכות הגיורים בישראל בידי הרבנות הראשית בלבד. הצעת חוק זו, והמשרב הפוליטי שיצרה, הביאו להקמת ועדה בראשות השר לשעבר משה ניסים, לגיבוש המלצות בנושא הגיור. במאי 2018 הגישה הוועדה את המלצותיה, ובראשן הקמת רשות ממלכתית לגיור, שלא תהיה כפופה לרבנות הראשית. לפי המלצות הוועדה, גיור בישראל יוכר רק אם נעשה בידי הרשות הממלכתית, אך תאושרר בחוק ההכרה הקיימת בגיורים מ'קהילות מוכרות' בחוץ לארץ. המלצות הוועדה הותקפו עם פרסומן, בין היתר בידי החרדים, ונכון לזמן פרסום נייר זה נראה שישנה היתכנות נמוכה לקידום המלצות הוועדה.⁴

הבעיה בשימוש בכוח המדינה

כמתואר לעיל, הקמת מדינת ישראל שינתה את השיח על החברות בעם היהודי והקנתה לו משמעויות רשמיות: הגדרתה כמדינת לאום יהודית, ומחויבותה לקבל כל יהודי לפי חוק השבות, מטילות עליה השלכות אזרחיות וחוקיות ומאלצות

אותה לקבוע קנה מידה ברור להכרה ביהדותו של אדם. בנוסף, ההישענות על מנגנון ה'מיל'ט' העות'מאני ועל הסדרי המנדט הבריטי, יצרה מיסוד דתי ומונופול חוקי בתחומים אזרחיים מסוימים, שקיבלו עיגון בחקיקת הכנסת. החקיקה המונופוליסטית מאפשרת לקבוצות מסוימות בכל דת לכפות את דעתן על אחרות תוך שימוש במנגנוני המדינה.

רבים ממוסדות הדת ומשירותי הדת היהודיים מסורים היום, אם כמונופול רשמי ואם כהלכה למעשה, למגזר האורתודוקסי-החרדי המחיל את השקפותיו על כלל היהודים במדינה, בעניינים שחלקם הם בעלי משמעות מעשית לחיים וחלקם בעלי משמעות הצהרתית-סמלית. בחלק מהתחומים שבהם נוצר קושי מעשי לקבל עמדה מחמירה זו, התפתחו מנגנונים חברתיים או משפטיים עוקפים, למשל מסגרת של 'ידועים בציבור' או נישואין אזרחיים בחו"ל לעקיפת בלעדיות הנישואין ההלכתיים בארץ – אך הם לא הסירו את המונופול הרשמי. **נייר עמדה זה מבקש לטעון שמיסוד הדת והענקת סמכויות מונופוליסטיות לזרם דתי מסוים, לא רק שאינם מתחייבים מהגדרתה היהודית של המדינה אלא אף סותרים את ייעודה כבית לאומי לעם היהודי כולו.**

אחת התוצאות של אותן השלכות חוקיות להגדרת יהדותו של אדם על ידי המדינה, היא שהן הפכו את השיח המשפטי למרכזי ודחקו לשוליים את שיח הזהות הרעיוני. שני הצדדים – זרמים ליברליים המבקשים הכרה רשמית מהמדינה וקבוצות שמרניות המבקשות למנוע הכרה זו – מנהלים את מאבקהם בכלים משפטיים. אלא שהשיח הפוליטי והמשפטי אינו מתאים לדיון שעיקרו זהות והשקפות עולם; הוא מתאפיין בהכרעות אופרטיביות ברורות ואינו יכול להכיל את המגוון העשיר הקיים במציאות החברתית. מטבע הדברים, שיח בנושא זהות והשתייכות מתפתח בדרך אטית והדרגתית, והוא זקוק לזמן ולשפה מורכבת יותר. הצורך להכריע לכאן או לכאן בתוך זמן קצוב, אינו תואם את הקצב הדרוש ועלול לשבש תהליכים חיוניים. לפיכך, **נייר זה קורא להשיב את שיח הזהות היהודית מהשדה המשפטי אל השדה הרעיוני.**

מה בנייר

הפרק הראשון מציג את היבט הזהות של שיח ההצטרפות לעם היהודי. בחלקו הראשון נסקרות מחלוקות רעיוניות עמוקות שליוו את עמנו מראשיתו, ובהן היחס בין לאום לבין דת וכן דרכי ההצטרפות הראויות לעם. בחלקו השני מוצגת האפשרות של זהות חילונית-מורשתית. מתוך הטענה בדבר חשיבותה של זהות

זו כיום ובעתיד ללכידות העם ולשגשוג המדינה והזהות היהודית, נובע גם הצורך בעיצוב שער כניסה נוסף לעם היהודי התואם זהות זו – כפי שיפורט בפרק השלישי.

הפרק השני מציג את ההיבט הפוליטי והמשפטי של שיח ההצטרפות לעם היהודי. בחלקו הראשון מוצגות המשמעויות החוקיות של מדינת ישראל כמדינת לאום של העם היהודי ומוצגות ההשלכות של הכרתה באדם כיהודי. לצד ההסדרים הרשמיים, שבמסגרתם העניקה המדינה בחלק מהתחומים מונופול לממסדים דתיים המדירים קבוצות שונות בעם, מוצגים מנגנונים חברתיים ומשפטיים עוקפים שקמו עם הזמן. בחלקו השני מוצגת הטענה כי המדינה צריכה למשוך את ידה ולצמצם את הכרעותיה במחלוקות של זהות יהודית. הפרק דן בהיבטים שונים הקשורים בכך וכן בטענות נגד אפשריות.

הפרק השלישי מציג מסגרת רעיונית חדשה לטיפול בשאלת ההצטרפות לעם היהודי בתנאי מדינת ישראל: ראייתה כ'בית משותף' שבו דרות זו לצד זו הקבוצות השונות, והכניסה לבית אינה מנוהלת בידי 'שומר סף' יחיד אלא בידי כל דירה ודירה, כמו במנגנון 'אינטרקום'. כחלק ממסגרת זו, נידונה אפשרות למציאת דרך להצטרפות לעם היהודי שתהיה מוסכמת על חלקים גדולים בעם. הפרק עומד על המתח שבין השאיפה להכרה רחבה ככל האפשר במצטרפים לבין ההכרה במגוון אורחות החיים והשאיפה להלימה בין דרך ההצטרפות לבין הקהילה הקולטת. בחלקו השני עוסק הפרק באפשרות של הצטרפות לעם היהודי דרך הפנמת הזהות החילונית-מורשתית, כלומר בדרך של 'גיור חילוני-מורשתי'. נידונים התהליכים הנדרשים לשם כך, אתגרים מרכזיים וכן הצעות קודמות הקרובות לרוח הצעה זו.

פרק ראשון

שיח הזהות הרעיוני:

יהודים ויהדות - מהות וגבולות

מסמך זה נשען על הנחת המוצא שהגדרת גבולות הקולקטיב משקפת את מהותו, ועל כן המחלוקת על דרכי ההצטרפות לעם היהודי משקפת תפיסת יהדות שונה של כל מחנה. כדברי הפרופ' משה הלברטל:

האופן שבו מכוונת קהילה את זהות חבריה מתבהר באמצעות דיון בכללי הכניסה אליה והיציאה ממנה. [...] הדיון בכללי הכניסה ובמקרי המעבר הסבוכים מעלה לפני השטח לא רק עימותים בתוך הקהילה אלא סתירות פנימיות ויחסים דו־משמעיים מודחקים בכל הנוגע למרכיבים המכוונים את זהותם של חבריה. יתר על כן, בתנאים של מתח מסוג זה המונופול שמשיגה קבוצה בתוך קהילה על הגדרת הנכנסים והיוצאים מעניק לה יתרון משמעותי בכינונה של הזהות ובהגדרתה.⁵

הגדרת הגבולות היא חלק מהגדרת העצמי. רצונן של קבוצות מסוימות לשלוט בשערי הכניסה לקולקטיב מבטא את שאיפתן להגדיר את אופיו, ורצונן של קבוצות אחרות לקלוט לתוכן מצטרפים חדשים כדרך, מבטא את עמידתן על כך שהן זהויות יהודיות לגיטימיות ושוות־ערך. זהו הרובד העקרוני בדיון זה, ובו מתמקד הפרק הנוכחי. אליו מצטרף רובד המדיניות, הנובע מההשלכות המעשיות והמשפטיות של היות אדם יהודי במדינת ישראל, שבו נעסוק בפרק השני. המחלוקת על דרכי ההצטרפות היו חלק בלתי נפרד מההיסטוריה ומההגות של העם היהודי, ואף היו מרכיב חשוב בהתפתחות הגדרתו העצמית.

חלק א: המחלוקות על מהות הקולקטיב היהודי

מה היחס בין דת ובין לאום בקולקטיב היהודי? איזו היא הדרך הנכונה לעבוד את האל? מהי הפרשנות הנכונה לכתבי הקודש? ומהי סמכות המוסדות המפרשים? – כל אלה ועוד נושאים רבים אחרים עמדו במרכזן של מחלוקות שליוו את העם היהודי לאורך כל שנותיו ונגעו בשורשי קיומו הלאומי והדתי. חלק מהמחלוקות הללו התעמעמו עם הזמן, אם מתוך חתירה לאתוס של אחדות לאומית ואם מתוך דומיננטיות של עמדה אחת שגברה על דעות אחרות, אך עקבותיהן נותרו כעדות לעוצמתן הרבה, כניסוחו הקולע של הפרופ' אליעזר שביד:

היהדות של כל 'עכשיו' היא הטרוגנית, ואילו דימוי היהדות של כל 'אז' הוא אחדותי, ובוודאי שדימוי העתיד הנרצה מכל נקודה בהווה הוא אחדותי ואחיד. במילים אחרות: הפלורליזם שהיה ביהדות בדיעבד מעולם לא קיבל לגיטימציה פנימית. הוא נראה תמיד בגדר כשלון, ועל כן הוא לא עיצב את הדימוי העצמי של העם בראי הגותו.⁶

כבר במקרא משתקפת מחלוקת עמוקה על יסודות היהדות. בספר ויקרא מודגש ההיבט הפולחני-מקדשי ואילו רבים מהנביאים מדגישים את ההיבט המוסרי-חברתי, עד כדי עימות ישיר בין הגישות: "לָמָּה לִּי רֵב זְבָחִיכֶם" הטיח הנביא ישעיהו (א, יא-יז); "חֶסֶד חֶפְצִי וְלֹא זֶבַח" קרא הנביא הושע (ו, ו); "שִׁנְאַתִּי מֵאֲסִי חֲגִיכֶם וְלֹא אֶרִיחַ בְּעֶצְרֹתֵיכֶם" הכריז הנביא עמוס (ה, כא). שתי הממלכות, ישראל ויהודה, הרבו להתעמת ביניהן. בדת ובבית אל שבממלכת ישראל הוקמו מרכזי פולחן והונהג בהם פולחן שונה בתכלית מהפולחן שנהג בממלכת יהודה.⁷ עם חורבן ממלכת יהודה והיציאה לגלות בבל, חלו תהליכי בידול בקרב שתי הקבוצות, גולי בבל והנשארים בארץ ישראל, וכל אחת מהן פיתחה תודעה המזהה בעצמה, ולא בזולתה, את יורשת הארץ וממשיכת ההשגחה האלוהית. מחלוקת זו הגיעה לשיאה עם שיבת ציון, כאשר עזרא ונחמיה הפגינו יחס מתבדל כלפי יושבי הארץ.⁸ בתקופת בית שני מוכרות המחלוקות החריפות בין הפרושים, הצדוקים, הסיקריקים, כתות מדבר יהודה, המתיוונים, הנצרנים ועוד. בתוך היהדות הפרושית עצמה מוכרות מחלוקות בית הלל ובית שמאי, שבשיאן עלה החשש לפיצול העם, ואף הגיעו, לפי המתואר בספרות חז"ל, עד שפיכות דמים.⁹ בימי הביניים המוקדמים בלט הפולמוס החריף בין הרבנים לבין הקראים על סמכותה של התורה שבעל פה, ולאורך ימי הביניים התנהלו מאבקים עזים בין

מיסטיקנים ורציונליסטים שאחזו בתפיסות מנוגדות על מהות היהדות. מעת לעת עלו כוחות משיחיים (ששיאם בשבתאות) ומולם מתנגדיהם, ולאחר מכן עלתה החסידות שעוררה התנגדות ומאבקי חורמה, שהרחיקו הרבה מעבר למחלוקות עיוניות גרידא. העת החדשה ידעה מאבקים מרים לא פחות, שנמשכים עד ימינו, בין תומכי ההשכלה והנאורות והמתנגדים להן, ובין ההתעוררות הלאומית והמתנגדים לה. מגמת התיקונים בדת, שהתפתחה לרפורמה, הביאה כתגובה את ההסתגרות החרדית. בתווך נעשו ניסיונות למזג בין המסורת והמודרנה, כגון היהדות ההיסטורית-פוזיטיבית (לימים קונסרבטיבית) והניאו-אורתודוקסיה ('תורה עם דרך ארץ').¹⁰ היהדות אם כן, ידעה מאבקים ופילוגים לאורך כל שנותיה, ואתוס המחלוקת וריבוי הדעות שהציבו החכמים תמיד הועמד למבחן.

שינויים בתפיסות ההצטרפות לעם היהודי

לאורך השנים חלו שינויים בתפיסות ההצטרפות לעם היהודי. תמורה דרמטית התחוללה בסוף ימי בית שני, כאשר התרחש מעבר מהצטרפות המבוססת על טמיעה חברתית של נוכרים בתוך עם היושב על אדמתו, נוסח רות המואבייה, לעבר מודל הגיור הפורמליסטי-טקסי שעיצבו חז"ל.¹¹ הפרופ' יחזקאל קויפמן הבחין בשני שלבים היסטוריים אלה. את הראשון הוא כינה 'הגיור הארצי-תרבותי', 'הגיור הקדמון', 'הגיור האתני הישן' או 'התבוללות ארצית-לאומית'; ואת השני, שהתפתח בהדרגה אחרי החורבן והגלות הראשונים והבשיל וגובש בימי בית שני,¹² כינה 'הגיור הדתי החדש' או 'גיור הברית':

שני מיני גיור אנו מוצאים בישראל לפנינו: הגיור הקדמון הוא **הגיור הארצי-התרבותי**, הגיור המאוחר הוא **גיור-הברית**. הראשון הוא פרוצס של **התבוללות ארצית-לאומית**: הנכרי בא לגור בארץ העברים, נטמע במשך הזמן בסביבתו, ויחד עם התרבות הלאומית הוא מקבל גם את אלהי הארץ, וסופו שהוא נבלע לגמרי בעם העברי. [...] בגיור זה היסוד **הדתי** אינו אלא חלק מן ההתבוללות **האתנית**. [...] מודל הגיור השולט בספרי המקרא הוא מושג **הגיור הקדמון**. מושג הגיור שבמקרא הוא קודם כל **מושג עממי-ארצי-סוציאלי** שנכרך בו גם עניין דתי. [...]

הגיור הקדמון עמד איפוא על בסיס סוציאלי ואתני. ראשיתו היתה לא רצון דתי, לא התדבקות באמונת ישראל, אלא **הסתפחות בקבוץ הישראלי בתור קבוץ סוציאלי, ארצי, מדיני**. ההתגיירות הדתית היתה רק

תוצאה של ההסתפחות בקבוץ, פרי התבוללות במשך דורות או קבלת עול אלהי הקבוץ הסוֹרְנִי. [...]

חורבן המדינה וגלות העם מעל ארצו שמו קץ טבעי לגיור האתני-הסוציאלי הישן. רוב היהודים לא ישבו עתה הם גופם 'בארץ', ובארצות פזורים היו הם גופם 'גרים'. [...] עם הרס חייהם הלאומיים ניטל מהם הכח ל'גייר' נכרים על ידי הלאָמה אטית וטבעית. לא היה מקום עוד ל'התייחדות' טבעית שראשיתה היתה השתקעות **בארץ**. בטלו תחומי הארציים של הישוב היהודי, ועם זה נהרס ממילא יסוד יחודו התרבותי. היחוד **דתִי** היה עתה ראשית יחודה של היהדות, והוא שקבע להויתה עכשיו 'גבול' רוחני. שותפות-הדת היתה עתה 'ארצה' הנאצלה של האומה. [...] 'הנחלה הלאומית' שהיתה מיוחדת לישראל עכשיו היתה היא גופה אידיאה דתית. הארץ, המלכות, השלטון, האושר והברכה – כל אלה היו עתה רק יעודים משיחיים. בנחלה משיחית זו יכול היה עכשיו הגר 'להתגורר'. ו'נחלה' זו לא היה בה כח של הטמעה אתנית-תרבותית-ארצית. המעבר אל היהדות לא היה מעבר **לארץ** היהודים או התבוללות **בתרבותם**, אלא רק כניסה בברית **דתם**. ה'גבול' היה עתה גבול דתי. ה'גר' הקדמון הנחיל ל'גר' החדש רק את **שמו**, אבל המושג חדש היה לגמרי.¹³ [ההדגשות במקור]

בתקופת חז"ל עוצב כאמור הגיור הטקסי ההלכתי ובעיקר נוצר אתוס חדש של גיור. לצורך הדיון נניח שדרך המלך להצטרפות לעם היהודי, מתקופת חז"ל ועד ימינו, הייתה הגיור הרשמי, אף כי יש להכיר בעדויות שלפיהן התקיימו כל העת לצדו גם מנגנונים עוקפים.¹⁴ הבסיס להלכות הגיור מחז"ל ועד ימינו כולל את הדרישות הבאות: וידוא כנותו ורצונו של המתגייר להצטרף לעם היהודי, הודעת מקצת המצוות למתגייר, מילה (לגבר), וטבילה (שבה יש חזרה על הודעת מקצת המצוות).¹⁵

אף שבמרכיבי הגיור החז"לי אפשר לזהות סימנים מהליך שתועד בתקופות מוקדמות יותר, כגון גיורי החשמונאים, שהדגיש את המילה ואת קבלת החוק היהודי¹⁶ – הרי שרוח הגיור החז"לי הפוכה לחלוטין מזו של החשמונאי: במרכזה עומדת תפיסת היהדות כדת אנטי-מיסיונרית, המבקשת תחילה לדחות את הגר ולהניאו מכוונתו להתגייר. אין לשלול את האפשרות שמאפיין זה, הנוכח אף בבתי הדין לגיור בישראל של ימינו, הושפע מהתנאים הגיאוגרפיים של תקופת חז"ל: לא עוד ימי ריבונות וכיבוש, אלא גזירות של שלטון עוין לאחר כישלון המרד, שכללו בין היתר איסור על המרת דת ליהדות.

לאורך כל התקופות אפשר לזהות מנעד מסוים של דרישות בהליך הגיור, בהתאם לתנאי חייהן של הקהילות – אך החל מהעת החדשה, שבה התחדדה חלוקת העם היהודי שוב לזרמים, הועמקו משמעותית הפערים בין הליכי הגיור השונים, וכל אחד מהזרמים קבע לו סטנדרטים משלו, בנוסף על מחלוקות בתוך הזרמים עצמם.¹⁷ צמיחת היישוב היהודי בארץ ישראל בעת החדשה הפכה שוב לרלוונטית – לפחות בכוח, אם לא בפועל – את העמדה ההלכתית המקלה ביחס לגיור בארץ ישראל בהשוואה לגיור בניכר.¹⁸

ושוב, גם אם נצא מנקודת הנחה שמרבית המתגיירים לעם היהודי מתקופת חז"ל והלאה הצטרפו בטקס גיור פורמלי, ואף אם נמקד את מבטנו לרגע רק בגיור ההלכתי-אורתודוקסי, נגלה שלאורך השנים התקיים פולמוס פנים-הלכתי עקרוני באשר למשקלם היחסי של המרכיב הלאומי ושל המרכיב האמוני-הלכתי בהליך הגיור. תפיסה אחת רואה **בקבלת עול המצוות** את העיקר לתקפות הגיור ולהצטרפות לעם, ואילו קבוצה אחרת רואה את עיקר הגיור דווקא בהכרעת המתגייר **להצטרף לעם ישראל** – הכרעה שממנה נובעת מחויבותו במצוות,¹⁹ כפי שעולה מדבריו של הראשון לציון, הרב הראשי הספרדי לשעבר אליהו בקשי-דורון:

הדגשה זו, שעיקר הגרות היא הכניסה לברית לכלל ישראל, ורק לאחריה באה קבלת המצוות, מודגשת במגילת רות, בהצהרתה של אם מלכות בית דוד 'עמך עמי' – ואלוקיך אלוקי'. אף היא הקדימה את הרצון להכלל בקדושת עם ישראל, ב'עמך עמי', ל'אלוקיך אלוקי', שהוא הרצון להסתופף תחת כנפי השכינה ולקבל עול תורה.²⁰

היחס בין שני המרכיבים הללו משקף **עמדות שונות בשאלת מהות העם היהודי בכלל, ובשאלת היחס בין מרכיבי הדת והלאום, בפרט**. עמדה רווחת כורכת את מרכיבי הלאום והדת זה בזה ללא הפרד ורואה ביהדות זהות כפולה שמתקיימת בה חפיפה בין הלאום והדת. כך למשל, ההגות הדתית-לאומית רואה את שורש הלאומיות היהודית בדת, כלומר בבריתות שכרתו האבות ועם ישראל כולו עם האל ובהבטחה לנחול את הארץ.²¹ אך במסגרת ההתעוררות הלאומית היהודית במאה התשע-עשרה, היו שראו את הלאום כקודם לדת, מבחינת סדרי ההתפתחות והחשיבות גם יחד. זו הייתה טענתם של היסטוריונים כגון שמעון דובנוב ואחרים, על בסיס יסודות שהניחו צבי גרץ ור' נחמן קרוכמל, ושל חלק לא מבוטל מהוגי התנועה הציונית. חלקם טענו שגם ההלכה – המאפיין הבולט

של העם לאורך דורות הגלות – היא לאומית במהותה, והיותה בין היתר מסגרת סמכותית להבטחת הקיום הלאומי הנבדל.²² קריאה לאומית במסורת ישראל תגלה שגם ההלכה עצמה מכירה בבכירות המוצא הלאומי על פני אורח חיים של שמירת מצוות ("אף על פי שחטא – ישראל הוא", בבלי, סנהדרין מד, ע"א), ושלפי עדות המקרא עצמו, הציות לתורת משה לא היה תנאי להשתייכות לקולקטיב היהודי. כך גם עולה מהתיאורים הרחבים של פולחני אלים זרים שהתקיימו בעם, לצד עבודת אלוהי ישראל.²³ להרחבה ראו נספח א'.

הפולמוסים הללו – בתוך ההלכה עצמה ובין קבוצות הלכתיות ללא-הלכתיות – התנהלו לאורך ההיסטוריה היהודית במציאות של היעדר ריבונות יהודית. הסייעות היהודיות התווכחו בזירה הרעיונית, לעתים עשו שימוש בשלטון הזר על מנת להפעיל כוח נגד יחידים מקבוצות מתנגדות, אך רוב הזמן הפנו את משאביהן לשכנוע במכתבים, בשיעורים ובגילויי דעת.

בטווח הנראה לעין, ויכוחים אלה ככל הנראה אינם צפויים להסתיים; הם מתנהלים כמאה דורות וסביר שימשיכו להתקיים כל עוד יהודים יחשבו אחרת אלה מאלה. אך מעבר לכך, ריבוי ההשקפות בעולם היהודי מצמיח לעם היהודי תועלות משמעותיות כגון שיפור היכולת להתמודד עם שינויים בתנאי החיים, ריבוי נקודות החיבור לקולקטיב ומניעת צמצומו, והגות עשירה המתפתחת כל העת מתוך החיכוכים הרעיוניים.

חלק ב: זהות יהודית חדשה־ישנה: יהדות חילונית־מורשתית

במסגרת הדיון הזהותי אני מבקש להציג אפשרות שנוצרה בעת החדשה ויש לה חשיבות מכרעת ליהדות בת זמננו ולמדינת ישראל. זהות זו, שאותה אכנה 'חילונית־מורשתית', כמעט שאינה זוכה להתייחסות בשיח על ההצטרפות לעם היהודי, חרף חשיבותה.

המחזיקים בזהות זו חשים זיקה חזקה לעברם היהודי בציר האורך ולעם היהודי בציר הרוחב, ומבטאים את זהותם היהודית כזהות לאומית ותרבותית ללא מחויבות הלכתית.²⁴ כפי שנפרט מיד, שורשיה של זהות זו נטועים ביסודות הלאומיים של העבר היהודי הקדום, ובאלו של המאה התשע־עשרה, כאשר היה לה תפקיד מרכזי בהתעוררות הלאומית היהודית ובהקמת המפעל הציוני ומדינת ישראל. במציאות של מדינת ישראל כיום, שבה יש ריכוז דמוגרפי יהודי, פרהסיה עברית, ריבונות יהודית, ומערכת חינוך ממלכתית יהודית – היא משמשת אפיק

חיבור לתרבות היהודית עבור ציבור רחב שאינו הלכתי, ולכן יש לה תפקיד חשוב בלכידות העם.

א. ביסוס בעבר היהודי

הזהות החילונית-מורשתית נטועה בעבר היהודי וממשיכה אותו. היא נשענת על מרכיבים לאומיים ותרבותיים, ובכך היא נאמנה ליסודותיה הלאומיים של הזהות היהודית. היא יונקת מאוצרות המורשת של העם וממשיכה לשמר וליצור אותם באופן שהתוו אחד העם, ביאליק ואחרים. היא שואבת מכל שכבות היצירה היהודית – לא רק מהעבר הרחוק ומתקופות הריבונות, אלא גם לאורך הדורות ולרוחב הפזורות, עד ימינו (בשונה מהדילוג 'מהתנ"ך לפלמ"ח') – וזאת ברוח דבריו של אחד העם: "רוח עמנו עשה פרי למינו, ברא קנינים קולטוריים בדרך מקורית המיוחדת לו, לא רק בשבתו על אדמתו, כי אם גם בארצות גלותו".²⁵ ראו על כך בהרחבה בנספח א'.

ב. תרומתה לתנועה הציונית

הכוח המניע העיקרי לתנועה הציונית היה התעוררות לאומית אדירה שחרגה ופרצה מהמסגרת המסורתית וההלכתית היהודית. אצל רבים מחבריה וממוביליה, האדיקות הדתית הומרה באדיקות לאומית אידיאולוגית (כגון סמולנסקין, בן יהודה, אחד העם, ביאליק, גורדון, ברנר ואחרים); ואצל רבים נוספים הזיקה הלאומית הייתה בבחינת שיבה הביתה לאחר התרחקות בית הוריהם מהעולם היהודי ההלכתי (כגון הרצל, ז'בוטינסקי ואחרים). לצד חשיבותם של מנהיגים דתיים, כגון 'מבשרי הציונות' הרבנים אלקלעי וקלישר, ומנהיגים ציוניים כגון הרבנים מוהליבר, ריינס, עליאשברג, הנצי"ב ואחרים – לא ניתן להתעלם מהמרכיב המהפכני שהיה דומיננטי בתנועה הציונית ושינה באופן ניכר את אופי הזיקה היהודית.

במבט לאחור אפשר לומר שבמובן מסוים, רבים ממובילי התנועה הציונית החזיקו בגרסה של זהות יהודית חילונית-מורשתית: הם היו בעלי רגש יהודי עז שאותו ינקו מילדות או שנוצר מתוך אכזבה מהאמנציפציה; הם ראו עצמם כממשיכי העבר היהודי; הקדישו את כל מרצם לצורכי העם ולגורלו; וזיקתם ליהדות הייתה לאומית ותרבותית ולא הלכתית. קשה לדמיין את המפעל הציוני ואת הקמת מדינת ישראל ללא שילוב זה של מרכיבים זהותיים, המכונה במסמך זה 'זהות חילונית-מורשתית'.

ג. תנאי מדינת ישראל

התנאים שנוצרו במדינת ישראל, לראשונה לאחר אלפיים שנות גלות, הם תנאים שיכולים לעודד את שימורה והנחלתה של זהות זו. הריכוז הדמוגרפי היהודי ממזער את החשש מהתבוללות; החינוך הממלכתי העברי יכול להקנות לתלמידים היכרות עם עברו של העם ועם כתביו; הפרהסיה העברית מכל עבר משוקעת בשפה ובתרבות יהודית-עברית; והריבונות הממלכתית רואה עצמה כאחראית לא רק לכלל תושבי המדינה, אלא גם לעם היהודי כולו.

בכל שנות קיומו של העם לא היו תנאים כאלה שאפשרו הנחלה יציבה של זהות יהודית-חילונית-מורשתית לדורות הבאים. אמנם, מצב זה טומן בחובו גם סכנות לא מבוטלות – שאננות, הזנחת טיפוח הזהות היהודית, השטחת הזהות היהודית לישראליות אזרחית צעירה והפניית עורף לישראליות הלאומית העתיקה, ומתוך כך דלדול הזיקה לעבר היהודי וליהדות התפוצות.²⁶ סכנות אלה מחייבות להמשיך ולהדגיש, על אף הטבעיות של היהודיות הישראלית ודווקא בעטייה, את הצורך בהשקעה מודעת בטיפוח הזהות היהודית. מכל מקום, במאזן הכולל, תנאי מדינת ישראל מאפשרים את הנחלת הזהות החילונית-מורשתית כזהות בת-קיימא, ובכך מתגשם מרכיב חשוב בחזונו של חלק ממובילי התנועה הציונית.²⁷

ד. לכידות העם בהווה ובעתיד

לזהות החילונית-מורשתית תפקיד חשוב בלכידות העם היהודי בהווה ובעתיד. היא יוצרת זיקה חזקה אל היהדות לציבור רחב בישראל ובעולם, שעבורו הזיקה הדתית אינה רלוונטית. הזיקה התרבותית, יחד עם לאומיות יהודית פעילה, הן הדבק המחבר בין חלקי העם, וגם אלו שמעדיפים את הזיקה הדתית, טוב יעשו אם יבינו את חשיבותה של הזהות החילונית-מורשתית ללכידות העם.

ה. שער כניסה לעם היהודי ('גיוור חילונית-מורשתית')

מתוך הבנת חשיבותה של הזהות החילונית-מורשתית, עולה האפשרות להעמיד אותה כחלופה נוספת להצטרפות לקולקטיב היהודי. תושב ישראלי שאינו יהודי על פי הקריטריונים ההלכתיים, החי בסביבה יהודית חילונית-מורשתית ומפנים אותה עד שהיא הופכת לחלק בלתי נפרד מזהותו ומתודעת שייכותו – ראוי שיתקבל על ידי סביבתו כמתגייר אם יביע רצון בכך.²⁸ במונחיו של קופימן, החזרה לארץ ותנאי מדינת ישראל יכולים לאפשר את חידוש מודל 'הגיוור הקדמון' הארצי-תרבותי. ראו על כך בהרחבה בפרק השלישי.

*
**

פרק זה מיקם את הפולמוס על דרכי הכניסה לעם היהודי במישור שבו התנהל עד הקמת מדינת ישראל: מישור הזהות הרעיוני. בפרק הבא נעסוק בהשלכות של הקמת מדינת ישראל, כישות מדינית-משפטית, על שיח ההצטרפות לעם היהודי.

פרק שני

היבטים פוליטיים ומשפטיים בשיח ההצטרפות

הקמת מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית חוללה שינוי משמעותי בהשלכות המשפטיות הנובעות מההכרה באדם כ'יהודי'. השלכות אלה נוגעות בחלקן לייעוד המדינה כמדינת הלאום של העם היהודי, כגון חוק השבות, ובחלקן הן אינן מהותיות לייעוד זה ואף מפריעות לו, כפי שאטען להלן. זאת ועוד, העובדה שחלק מהמשמעויות המשפטיות הן מרכזיות לריבונות המדינה (כגון השליטה על שערי הכניסה וההתאזרחות), מסיטה פעמים רבות את הדיון על שערי הכניסה לעם היהודי ממישור הזהות למישור המשפט. אחת ממטרות מסמך זה היא לצמצם תופעה זו.

פרק זה יוקדש לניתוח המצב הקיים בהיבט החוקי והמשפטי של מדינת ישראל כמדינה יהודית, תוך שימת דגש על ההיבטים הקשורים לגיור והצבעה על ההשלכות המרכזיות של ההכרה או אי-ההכרה של המדינה ביהדותו של אדם. על בסיס ניתוח זה אטען כי יש לצמצם את תפקיד המדינה בהכרעות זהות פנים-יהודיות. כרקע לדברים נפתח בתיאור תמציתי של המשמעויות החוקיות הכלליות הנגזרות מהגדרת המדינה כמדינת הלאום של העם היהודי, בחלוקה לשתי קטגוריות: הצביון היהודי ובכללו חוק השבות, סמלים לאומיים ועוד; ומיסוד הסמכות הדתית כמונופול ושירותי דת.

צביון יהודי וחוק השבות: מדינת ישראל מממשת במגוון אופנים את ייעודה כבית הלאומי של העם היהודי ואת הגדרתה כמדינה יהודית ודמוקרטית. צביונה היהודי בא לידי ביטוי, בין היתר, בהענקת עדיפות הגירה לישראל לבני העם החיים בתפוצות; בקביעת השפה העברית כשפתה הרשמית העיקרית (לצד

הערבית); בסמלים הלאומיים – דגל, סמל, המנון ומטבע הקשורים במורשת היהודית; בשמירת ימי המנוחה הנגזרים מלוח השנה העברי במוסדות הרשמיים; בהבטחת האפשרות לקבלת מזון כשר במוסדות ציבוריים; במתן מעמד ממלכתי למוסדות לאומיים וקיום קשר מוסדי עם יהדות התפוצות; בהענקת חינוך יהודי כחלק מהחינוך הממלכתי; ועוד.²⁹

מיסוד הסמכות הדתית כמונופול ושירותי הדת: מדינת ישראל הצעירה בחרה להמשיך את מנגנון ה'מילט' העות'מאני ואת ההסדרים מימי המנדט הבריטי, שבמסגרתם כל עדה דתית מתנהלת אוטונומית באמצעות ממסד מרכזי אחד.³⁰ היא הנהיגה מיסוד של העדות הדתיות בישראל, ובמסגרת זו הוגדרו סמכויותיה של הרבנות הראשית לישראל ונקבעו מוסדותיה: בתי דין רבניים, מועצות דתיות מקומיות, רבני ערים, שכונות, יישובים ומועצות. כמו כן, הוענקו לרבנות הראשית סמכויות מונופוליסטיות (בדומה לסמכויות שניתנו בקרב עדות דתיות אחרות), שהבולטת מכולן היא הסמכות הבלעדית על המעמד האישי של יהודים בישראל – נישואין וגירושין, מכוח **חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין)**, **התשי"ג-1953**. עד שנת 1996 היה לרבנות גם מונופול על הקבורה, אלא שבאותה שנה נחקק **חוק הזכות לקבורה אזרחית חלופית**, וכמו כן יש המאתגרים לאחרונה את מונופול הרבנות על הכשרות, הנישואין ואף הגירושין.³¹ הרבנות גם מספקת שירותי דת קהילתיים במימון המדינה: מקוואות, התקנת עירוב, תרבות תורנית ועוד.

חלק א: גיור ממלכתי ופרטי בתנאי מדינת ישראל

א. בין ריכוז לביזור: השתלשלות היסטורית

במנגנון ה'מילט' כלול תחום המרת הדת ב'דין האישי' – תחומים שבהם האזרח נתון לסמכות השיפוט של הממסד הדתי, המוגדר בהתאם לעדה הדתית שאליה הוא משתייך, ואף עצם השתייכותו נתונה לשיפוט ממסד זה. לפיכך, בישראל, תחום זה נמצא מלכתחילה באחריות הממסד הדתי.³² בשנת 1998 אימצה הממשלה את המלצות 'ועדת נאמן' שלפיהן המדינה תכיר רק בגיורים שנעשו במסלול ממלכתי, ובכך חיזקה את מעמדו של הממסד המרכזי. הוקם 'מערך גיור ממלכתי' בעל יומרה לבלעדיות,³³ לאור הצהרת הוועדה כי "ראוי לקיים הליך גיור ממלכתי אחיד – על פי דין תורה – שיהיה מוכר על ידי כלל ישראל. כך ניתן להבטיח את אחדות עם ישראל". לדברי הוועדה, "גיור זה – בהיותו מקובל על העם היהודי כולו – תורם לאחדותו של העם".³⁴ המלצות הוועדה התבססו על הסכמה בין נציגי זרמים שונים

ביהדות, אך למרות זאת, ואף על פי שהוקמו המוסדות המיועדים לכך כמו המכון המשותף ללימודי יהדות ובתי הדין המיוחדים לגיור – התקוות הגדולות שנתלו בהסדר זה לא התממשו, מטעמים שונים.³⁵ בהמשך, צמצם בג"ץ את סמכות הממסד הרבני בעניין ההכרה בגיורים, ותחם אותה להשלכות המצויות בסמכותו (בתי דין) אך לא ביחס למרשם אוכלוסין ושבות. בית המשפט דחה את הטענה כי "היהודים בישראל מהווים עדה דתית אחת, אשר בראשה עומדת, בתחום הדתי, הרבנות הראשית לישראל", וקבע תחת זאת כי "ישראל היא מדינתו של העם היהודי [...]". ביהדות ישנם זרמים שונים הפועלים בישראל ומחוצה לה. כל זרם פועל על פי השקפותיו שלו.³⁶ מתח חריף זה, בין המגמה הריכוזית לבין מגמת ההכרה בגוונים השונים, מלווה את שיח הגיור בישראל בעשורים האחרונים.

מאז קום המדינה טופלו הגיורים במסגרת בתי הדין הרבניים האזוריים, שדייניהם היו ברובם חרדים. בשנות השבעים, תחת הרב הראשי שלמה גורן, הוקמו במקביל אליהם בתי דין מיוחדים לגיור, כגון אלה שבראשות הרבנים צפניה דרורי וחיים דרוקמן, שפעלו בגישה מכילה יותר מאשר בתי הדין הרגילים. בשנת 1995 הוקם 'מנהל הגיור', שאיגד את בתי הדין המיוחדים לגיור, וכהמשך לו הוקם כאמור, בשנת 2000, מערך הגיור הממלכתי בישראל, שנמצא כיום באחריות המשרד לשירותי דת.³⁷

בשנים האחרונות ניטשים מאבקים עזים, גם בתוככי הממסד הרבני-אורתודוקסי, בשאלת הסמכות לגייר. במסגרת מאבקים אלו ביטל בית הדין הרבני באשדוד בשנת 2008 גיור שבוצע על ידי הרב דרוקמן ואחריו העמיד בית הדין הרבני הגדול בספק את כל גיורי מערך הגיור הממלכתי (פסק שנהפך בשנת 2010 על ידי בית הדין הרבני בתל אביב)³⁸; בשנת 2010 פרצה פרשת אי-ההכרה בגיורים הצה"ליים³⁹; וכן התקיימו פולמוסים עזים סביב הצעות חוק הגיור של חברי הכנסת דוד רותם (בשנים 2009–2010) ואלעזר שטרן (בשנים 2014–2015). מאבקים אלו הולידו עשרות ספרים ומאמרים בנושא.⁴⁰

לצד הגיור הממלכתי מתקיימים בישראל גם גיורים פרטיים – של הזרמים הליברליים מזה ושל גופים אורתודוקסיים מזה, בעבר בעיקר בציבור החרדי (למשל על ידי הרב שטיינלץ והרב קרליץ), ובשנים האחרונות גם בציונות הדתית. בשנת 2015 קיבלו הגיורים ההלכתיים הפרטיים דחיפה משמעותית, כאשר הוכרז על הקמת מערך גיור פרטי בשם 'גיור כהלכה', ובראשו דמויות מרכזיות בציונות הדתית, ביניהן הרבנים נחום רבינוביץ', יעקב מדן, דוד סתיו, שלמה ריסקין, הרב חיים אמסלם, ואחרים, וכן אנשי הסוכנות היהודית – צעד שמעמיד אתגר חדש לרבנות הראשית.⁴¹

ב. הכרה בגיור לצורך שבות ומרשם

מיום הקמתה ועד לתיקון חוק השבות בשנת 1970, לא קבעה המדינה בחקיקה ראשית בכנסת כל הגדרה ל'יהודי' לצורך חוק השבות או חוק מרשם האוכלוסין. בשנת 1958 פרץ משבר קואליציוני סביב תקנות משרד הפנים בנושא חוק השבות, משבר שהוביל למכתביו של דוד בן גוריון ל'חכמי ישראל', להתפרקות הממשלה ולבחירות מחודשות. לאחר הבחירות מונה שר פנים מטעם המפד"ל, שהנהיג (שוב בתקנות) הגדרה הצמודה להלכה.⁴² רק אחרי פסיקת בג"ץ בתיק שליט בשנת 1970, העבירה הכנסת תיקון לחוק השבות שקבע כי "לענין חוק זה, 'יהודי' – מי שנולד לאם יהודיה או שנתגייר, והוא אינו בן דת אחרת". על אף הפולמוסים בכנסת שקדמו לחקיקת התיקון, המחוקק לא הגדיר במפורש את היקף תחולת הביטוי 'שנתגייר', והסוגיה שבה ועלתה בבית המשפט העליון בסדרה ארוכה של עתירות מסוף שנות השמונים ועד ימינו.

בפסיקותיו קבע בג"ץ שיש להכיר, לצורך שבות ומרשם אוכלוסין, בכל הגיורים הנערכים בחו"ל במסגרת 'קהילה מוכרת' – כלשון הקריטריון של משרד הפנים. לצורך מרשם מוכרים גם גיורים פרטיים לא-אורתודוקסיים בישראל. בשנת 2016 התקבלה פסיקה המורה להחשיב לצורך חוק השבות (ומרשם) גם גיורים שנערכו בבתי דין חרדיים פרטיים בארץ, פסיקה שיכולה להשליך על עתירה דומה התלויה ועומדת עדיין בפני בג"ץ, ביחס לגיורים הנעשים בבתי דין בארץ שאינם אורתודוקסיים.⁴³

מצב חוקי ומשפטי זה מציב למדינה, כריבון החותר לממש את אחריותו על שערי ההגירה, אתגר בגיבוש מדיניות הגירה מקיפה, ועל כך בהמשך.

ג. 'חסרי הדת' ומאמץ המדינה לגיורם

מאז נפילת 'מסך הברזל' הסובייטי, ועל בסיס תיקון חוק השבות בשנת 1970 שהרחיב את זכות העלייה לילדיו ולנכדיו של כל יהודי ולבני או בנות הזוג, עלו לישראל למעלה ממיליון עולים ממדינות ברית המועצות לשעבר. נכון לשנת 2017, כ-350,000 מתוכם אינם מוגדרים כ'יהודים' לפי ההלכה, ועל כן רשומים במשרד הפנים כ'חסרי דת'.⁴⁴ רק מיעוטם מזדהה כנוצרי, ואילו רובם בעלי זהות ישראלית ואף יהודית, ברמות זיקה משתנות למורשת היהודית.⁴⁵ רבים מהם חיים בסביבה יהודית-ישראלית, דוברים את השפה העברית, חוגגים את החגים היהודיים, משרתים בצה"ל ונתפסים על ידי סביבתם (הלא דתית) כיהודים לכל דבר. הם עוברים תהליך שאותו כינה הפרופ' אשר כהן 'גיור סוציולוגי'⁴⁶ –

שכולל גם מערכות יחסים זוגיות עם יהודים. חוסר ההלימה בין השתלבותם החברתית לבין אי־ההכרה בהם כיהודים על ידי הממסד הרבני, חודר מעת לעת לתודעה הציבורית, בעיקר במקרים טרגיים שעולים לכותרות, כגון קבורת חללי צה"ל מחוץ לגדר.⁴⁷

ממשלות ישראל סימנו כאתגר לאומי את המאמץ לגייס רבים (ובעיקר רבות) מקבוצת אוכלוסייה זו, וזאת משיקולי לכידות חברתית, משיקולים דמוגרפיים, ומשום שמבחינה הלכתית, זוגיות של יהודי/ה ו'חסר/ת דת' (כלומר לא־יהודי/ה לפי ההלכה) נחשבת ל'נישואי תערובת'. בשני העשורים מאז הקמתו הגדיר מערך הגיור הממלכתי מטרה זו כמפעל לאומי, והוא פועל לשיפור ושכלול עבודתו לצמצום מספר האזרחים הרשומים כ'חסרי דת'. ועדה מיוחדת בראשות מנכ"ל המשרד לקליטת עלייה ('ועדת חלפון') קמה על מנת "להיענות לצורך הלאומי של הבאת העולים שאינם יהודים לחיק האומה הישראלית",⁴⁸ ובשנת 2008 אימצה הממשלה את עיקרי המלצותיה.⁴⁹ הוועדה קבעה יעדים כמותיים להגדלת היקפי הגיורים הממלכתיים, למשל, שבשנת 2012 היקף המתגייסים יעמוד על 10,000 איש, אך בפועל, מערך הגיור אינו מתקרב להשגת יעדיו והמאמץ אינו נושא פרי. בשנת 2012 התגייסו כ־4,300 איש בלבד, שמתוכם רק 1,800 הם יוצאי ברית המועצות.⁵⁰ נראה שקהל היעד ליוזמות אלה מסתפק ב'גיור סוציולוגי' ואינו מגלה עניין בגיור ממוסד והלכתי.⁵¹

ד. מעמד כפול וצמיחתם של מנגנונים עוקפים

כאמור, הכרת המדינה ביהדותו של אדם באה לידי ביטוי בעיקר בחוק השבות ובאפשרות ההתאזרחות (אם אינו אזרח ישראלי מלכתחילה); ברישום בסעיפי הדת והלאום במרשם האוכלוסין; באפשרויות הנישואין בישראל; בקבורה בבתי הקברות המנוהלים על ידי 'חברות קדישא'; באפשרות לכהן בתפקידי דת (חברות במועצות דתיות, סמיכה לרבנות ולדיינות); ביום המנוחה המוגדר לפי חוק שעות עבודה ומנוחה. בין ההשלכות יש כאלה שמשמעותן מעשית, וכאלה שמשמעותן סמלית או עקרונית. בחלק מהמקרים, מנגנונים עוקפים הופכים הגבלה מעשית להגבלה עקרונית. כל אחד מההיבטים הללו חשוב בדרכו.

אין קריטריון אחיד להכרה ביהדותו של אדם לשלל התכליות החוקיות, אלא לכל מוסד קריטריונים משלו. מכיוון שכך, נוצר מצב שלפיו יכול אדם להיחשב כזכאי שבות ולהירשם כיהודי בסעיפי הדת והלאום במרשם האוכלוסין של משרד הפנים, אך במוסדות הכפופים למשרד הדתות, הוא לא ייחשב ליהודי ולא יהיה זכאי להינשא על פי חוק. לחלופין, הוא יכול להיות רשום כ'חסר דת' במרשם

האוכלוסין אך להיחשב כיהודי לצורך קביעת יום המנוחה השבועי. כדבריו של השופט זוסמן בתיק שליט, "מהאמור לעיל יוצא על שום מה טעות היא לשאול: מי הוא יהודי? ריבוי המשמעויות הנודעות לדיבור אינו מאפשר להשיב על שאלה כזאת. אפשר לשאול, מי הוא יהודי לענין חוק פלוני".⁵²

בתחום הגיור, שתי הקבוצות העיקריות שבהן קיים פער בין תודעתן העצמית לבין עמדת המדינה באשר ליהדותן, הן קבוצת העולים מברית המועצות לשעבר וקבוצת המתגיירים בזרמים הלא-אורתודוקסיים.⁵³ מקרב הראשונים, רבים נמצאים כאמור בתהליך של 'גיור סוציולוגי' ומשתלבים בסביבה היהודית. כדי להבין את המצב בהווה, נבחן את המנגנונים העוקפים שנוצרו מתוך מציאות החיים ופסיקות בג"ץ מסביב למונופולים הרשמיים, ונסכם את התמונה השלמה של הזכאות לתכליות השונות.

מנגנונים עוקפי רבנות בנישואין: הפגיעה העיקרית בחיי האזרחים משתי קבוצות אלה היא שלילת כל אפשרות להינשא ליהודים בישראל. כדי לעקוף מגבלה זו הכירה מדינת ישראל בנישואין אזרחיים שהתקיימו במדינות זרות וכן מוסדה עם השנים הכרה משפטית במעמד של 'ידועים בציבור כנישואים' וזכויותיהם הושוו כמעט בכל תחום לאלה של נשואים כדין.⁵⁴ בשנת 2010 חוקקה הכנסת את **חוק ברית הזוגיות לחסרי דת**, המאפשר לבני זוג המוגדרים שניהם ככאלה, לקבל מעמד של 'ברית זוגיות' כתחליף למעמד 'נישואים', אך אפיק זה נותר במידה רבה ללא ביקוש.⁵⁵ בשנים האחרונות הועלו הצעות שונות של מדיניות וחקיקה כמזור אפשרי לבעיית הנישואין, ביניהן הרחבת 'שיטת המסלולים' – מסלול של נישואין וגירושין אזרחיים (או 'ברית זוגיות' לכל הדורש) לצד נישואין וגירושין דתיים; וכן שיטת 'המסגרת האזרחית', שבה כל זוג מקבל רישיון להינשא מטעם המדינה (ובעת הצורך הוא מנהל מול המדינה גם את פירוק הקשר), והבחירה אם להינשא גם בנישואין דתיים ובעת הצורך להתגרש בגירושין דתיים, נתונה לשיקול דעתו של הזוג, כפי שהיא קיימת לזוגות יהודיים בחלק מהמקומות בחוץ לארץ.⁵⁶

מנגנונים עוקפי רבנות בקבורה: בתחום הקבורה, כפי שצוין לעיל, פקע המונופול האורתודוקסי בשנת 1996, עם חקיקת החוק לקבורה אזרחית, אף שלעת עתה, הקמת בתי קברות אזרחיים בפרישה ארצית מתנהלת בעצלתיים.⁵⁷

מנגנונים עוקפי רבנות בגיור (לצורך שבות ומרשם): הזכאות לשבות מוקנית, בעקבות פסיקות בג"ץ ותקנות משרד הפנים, לכל מי שהתגייר ב'קהילות מוכרות' בתפוצות.⁵⁸ פסיקת בג"ץ בשנת 2016 הורתה להכיר, לצורך חוק השבות (וממילא גם לצורך המרשם), אף בגיורים פרטיים אורתודוקסיים הנערכים בישראל, ויש

יסוד להניח שבהיעדר חקיקה נוגדת, בג"ץ יורה להכיר באופן דומה גם בגיורים של הזרמים הליברליים בארץ בעתירה העומדת בפניו. לצורך רישום הדת והלאום במרשם האוכלוסין, בעקבות פסיקות בג"ץ מוכרים גיורים הנערכים ב'קהילות מוכרות' בתפוצות ואף כאלה הנערכים על ידי הזרמים הליברליים בישראל. לרישום זה יש תפקיד שעיקרו סמלי-הצהרתי, ולא מעשי, הואיל והחוק קובע כי אין לו תוקף ראייתי, וממילא הוא אינו משפיע על עמדת הממסד הדתי בתחומים הקשורים אליו.

השלכה נוספת של המצב החוקי הקיים היא אפשרות הכהונה בתפקידים דתיים. אדם שרואה עצמו יהודי אך אינו מוכר ככזה בידי הממסד הדתי, עשוי להיתקל בקשיים בבקשו למלא תפקיד של חבר מועצה דתית או רב קהילה. עד כה, התנגדויות של הממסד הדתי לכהונה של אדם בתפקידים אלה, אם על רקע מגדרי (אישה) ואם בשל השתייכות לתנועה לא אורתודוקסית – נתקלו באהדת בג"ץ לתביעות הפרטיות ולא לצד הממסד המתנגד לכך.⁵⁹ אך לא ברור מה תהיה עמדת בג"ץ במקרים שבהם יש מחלוקת על יהדותו של המועמד.

לבסוף, הפסיקה באשר להכרה ביהדותו של אדם לצורך חוק שעות עבודה ומנוחה כבר נתנה ביטוי מסוים ל'גיור הסוציולוגי' ולהזדהות יהודית שאינה מותנית באישור הממסד הרבני. הפסיקה הקיימת מורה להסתפק בהצהרה אישית של האדם על יהדותו ובהיעדר עדויות סותרות – כך שאדם שאינו מוגדר כיהודי על פי ההלכה אך אורח חייו יהודי-חילוני, נחשב לצורך פרשנות חוק זה כ'יהודי'.⁶⁰

נסכם את המשמעויות החוקיות:

סטטוס תחום	בן/ת לאם יהודייה ⁶¹	מתגיר/ת					
		גיר אורתודוקסי			גיר רפורמי / קונסרבטיבי		חילוני (ג'יר סוציולוגי')
		בישראל – גיר ממלכתי	בישראל – גיר פרטי (ב'קהילה מוכרת')	בחו"ל (ב'קהילה מוכרת')	בישראל (ב'קהילה מוכרת')	בחו"ל (ב'קהילה מוכרת')	
שבות	✓	למעט מקרי אי-הכרה ⁶²	למעט מקרי אי-הכרה	למעט מקרי אי-הכרה ⁶³	עתירה תלויה ועומדת	✓	✓ לדור שני ושלישי ליהודים, וכן לבני-זוג של יהודים
מרשם	✓	✓ כנ"ל	✓ כנ"ל	✓ כנ"ל	✓	✓	✗
נישואין בישראל	✓ (ברבנות בלבד)	✓ כנ"ל	לנישואין ככל הנראה לא, לגירושין ככל הנראה כן	✓ כנ"ל	✗	✗	✗
קבורה ⁶⁴	✓	✓ כנ"ל	✓ כנ"ל	✓ כנ"ל	אזרחית	אזרחית	✗
כהונה בתפקידים דתיים	✓	✓ כנ"ל	✓ כנ"ל	✓ כנ"ל	?	?	?
יום מנוחה בשבת	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

חלק ב: צמצום מעורבות המדינה בהכרעות של זהות

נעבור כעת לטענות נורמטיביות שעיקרן הקריאה לצמצם את מעורבות המדינה בהכרעות של זהות הנתונות במחלוקת פנים־יהודית עזה. בניגוד לחשיבות הנחלת ערכי יהדות התורמים לליכוד העם, בסוגיות אלה, מעורבות המדינה תורמת דווקא לפילוג. בהקשר לענייננו, **המדינה צריכה להימנע ככל האפשר מהכרעה בשאלות העקרוניות של מיהו יהודי ומהן דרכי ההצטרפות לעם היהודי; ולקבל את ההכרעות הנדרשות בעניינים ריבוניים הכרוכים בהן באופן ענייני ונקודתי.**

מנגנוני ההכרעה של מוסדות המדינה אינם מאפשרים את עושר הדיון הראוי, שאפיין את הפולמוס לאורך רוב שנות ההיסטוריה של העם היהודי. הם נדרשים להכרעות אופרטיביות ברורות ומהירות, גם במקומות הדורשים זמן ותהליך מתמשך.⁶⁵ בנושאים של זהות, כלל לא ברור שיש לקבל הכרעות חדות, שאולי אינן יכולות להתמודד עם המורכבות החברתית, התרבותית והדתית של התהליכים החברתיים. יתרה מכך, כל הכרעה, מעצם טיבה, מעוררת מחלוקת נוספת על שאלת עצם הסמכות של מי שמתיימר להכריע בהן. לכן אין זה נכון שהכרעות של זהות תתקבלנה על ידי ממשלה או כנסת נתונה, שיכולות להפוך על פיהן החלטות קודמת וחוזר חלילה, או על ידי הרכב שופטים מתחלף.

נדרש אפוא להבחין בין סוגיות ההכרחיות למימוש הריבונות, שבהן המדינה אינה יכולה להסתלק מהצורך להכריע, לבין יתר הסוגיות, שבהן טוב יעשו מוסדות המדינה אם יניחו לתהליכים חברתיים, דתיים ותרבותיים להתגבש בקצב הנדרש להם, ללא התערבות מלמעלה, כפי שהיה בעם היהודי ברוב תקופותיו.

מדינה יהודית – הזדמנות והחמצה

האפשרות לחינוך עברי־יהודי במערכת חינוך ממלכתית, היא פריווילגיה שבה מתקנאים יהודים בתפוצות באחיהם הישראלים. פריווילגיה זו מתאפשרת הודות לתנאי החיים שנוצרו עם קום המדינה, העוטפים את היהודים החיים בה באווירה שבה היהדות 'טבעית' להם: השפה, ימי המנוחה ועוד. במובן מסוים, תנאי חיים אלה הם מימוש של אחת מתכליות המפעל הציוני.

צדו השני של אותו מטבע הוא תופעה של בריחה מאחריות, אישית וקהלית, בחלק מהתחומים הנוגעים לזהות יהודית. קבוצות שונות, לא רק חילונים, נשענות על הממסד ואינן נוקטות יוזמה אקטיבית ליצירת חיים יהודיים בעלי משמעות. שינוי מעודד חל בעשורים האחרונים, עת צמחו ארגוני התחדשות יהודית העוסקים בזהות יהודית במרחב החילוני ומבטאים לקיחת אחריות עליה.

זהו תהליך חיובי וחשוב, ועוד רבה הדרך. מעניין לראות מגמות של 'התרגלות' לריבונות ותלות פסיבית גוברת גם בקרב הציבור הדתי-לאומי והציבור החרדי הנשענים על המדינה, למשל התלות במימון המדינה למסדות דת וביכולת האכיפה שלה על המרחב הציבורי, כגון מונופול הכשרות. אחד הטיעונים הרווחים בעד שימור מונופול זה הוא, 'איך יוכל אדם לסמוך על כשרות המקום?'. נדמה שנשתכחו מהציבור תנאי החיים של יהודים הלכתיים בתפוצות, והציפייה היא שהאחריות כולה תעבור אל המדינה.

גם במדינה יהודית, חשוב שיהודים, חילונים כדתיים, יוסיפו לקחת אחריות על זהותם כפרטים וכקהילות. נייר עמדה זה חותר לחיזוק אחריות זו.

מתי יכולה המדינה לסגת מהתערבות?

כחלק מהדיון במעורבות המדינה ראוי להבחין בין מישורים המחייבים התערבות לבין מישורים שאין בהם תלות במדינה. בשאלת ההצטרפות לעם היהודי, יש כמובן השלכות המחייבות נקיטת עמדה מצד המדינה (בראשן שבות ואזרחות), אך חשוב להזכיר גם את ההיבטים שאינם תלויים בהכרעה אלא בהתרחשות חברתית ולעיתים קהילתית, כגון בטקסי נישואין פרטיים.

התופעה הגוברת של חתונות הנערכות בארץ באופן פרטי, מחוץ למסד הדתי הרשמי, יכולה להמחיש את ההבחנה בין המישור החברתי לבין מישור הכרת המדינה. בבחירת חתונה כזאת, בני הזוג מכריעים בעד טקס שמשמעותו העיקרית חברתית-קהילתית, כהצהרה אל מול הסביבה המשמעותית להם. הם מצפים שסביבתם תאשרר את הכרעתם ושקימו של טקס זה ישנה את מבט הסביבה עליהם – "מעתה הסתכלו נא עלינו כזוג נשוי". שאלת הכרת המדינה לא מעלה ולא מורידה מהיבט חברתי-קהילתי זה. חלק מהזוגות הללו בוחרים במעמד משפטי של 'ידועים בציבור' מול הרשויות, ואילו אחרים בוחרים לערוך בנוסף חתונה אזרחית בחו"ל ולהירשם בארץ כנשואים. מגמה זו מתחזקת בשנים האחרונות אף בקרב זוגות דתיים, הנישאים "כדת משה וישראל" – לא כדת הרבנות הראשית לישראל".⁶⁶

הטקס הקהילתי יכול להיות מעוצב באופן שיתאים להעדפותיהם של בני הזוג, ללא משטור ופיקוח ממסדי כלשהו (אף שלרוב, הוא נעשה בליווי גופים מהחברה האזרחית – גופים דתיים או תרבותיים). בה בעת, לזוגות ברור שאם ברצונם לקבל הכרה מהמדינה בנישואיהם, עליהם לעבור דרך אחד משני המסלולים שהמדינה מעמידה לרשותם כיום: חתונה ברבנות בארץ או חתונה אזרחית בחו"ל. מצב זה משקף את החירות שמאפשר המיקוד במישור החברתי

כמו גם את הצורך המובן של מוסדות המדינה ברגולציה ובפיקוח היכן שנדרשת התערבותם.

אותה הבחנה ראוי להחיל גם על שאלת ההצטרפות לעם היהודי (ועל תחומי חיים נוספים). משמעות הדבר היא צמצום למינימום של הנקודות שבהן יש הכרח בהכרה מצד מוסדות המדינה, משום שלשם כך נדרשת הכרעה שלהם בסוגיות השנויות במחלוקת. לפיכך, **לצד צמצום הציפייה מהמדינה יש לחזק מנגנונים חברתיים-קהילתיים שיתנו מענה חלופי.**

צמצום מעורבות המדינה בהכרעות אלה צריך להיעשות בשילוב של כמה מרכיבים:

א. צמצום הזיקה בין שירותי תרבות ודת שנותנת המדינה לבין הגדרת הלאום או הדת: הדוגמה הבולטת לכך כיום היא מערך הנישואין והגירושין שתואר לעיל, והמשמעות היא שהמדינה תאפשר לכל אזרח להתחתן בדרך התואמת את השקפותיו. צמצום הזיקה יפחית את נקודות החיכוך שבהן נדרשת המדינה להכריע בשאלת הכרה או אי-הכרה ביהדות האדם, מלבד עניינים שבהם זיקה זו מהותית, כמו למשל חוק השבות.⁶⁷

ב. הפרטה של שירותי תרבות ודת ואסדרה (רגולציה) באמצעות קריטריונים שקופים: ראוי שרוב שירותי התרבות והדת יעברו מאחריות המדינה והממסדים המונופוליסטיים לגופים שונים של החברה האזרחית, שיאפשרו מגוון עשיר ואף תחרות בריאה. בדרך זו יצומצם הצורך של המדינה לנקוט עמדה בהכרעות של זהות, ישופר השירות ובעיית הסיאוב הממסדי תיפתר. סוגיות כגון מימון מוסדות או מתן זיכיונות לשירותי דת תהיינה מבוססות על קריטריונים שקופים ושוויוניים, שינוסחו כתקנות במשרדי הממשלה הרלוונטיים ויהיו פתוחים לביקורת ציבורית. גם אם המאבק הניטש היום על ההכרה יועתק לוויכוח על ניסוח הקריטריונים, במה זו ראויה יותר, משום שהיא חוסכת מהמדינה את הצורך בהכרעות עקרוניות, גורפות והצהרתיות בסוגיות של זהות.

ג. ניסוח מינימליסטי – מעשי ונקודתי: במקומות שבהם נדרשת בכל זאת הכרעה של מוסדות המדינה בסוגיות של זהות יהודית, יש להעדיף ניסוח מינימליסטי וענייני המתמקד בהשלכה החוקית הספציפית הנידונה ולא בהכרעות עקרוניות. כך למשל, ראוי היה שבחוק השבות ינוסח הסעיף כך: "זכאי עלייה מכוח חוק השבות..." ולא כנהוג היום: "לענין חוק זה, 'יהודי' – ...". מטעמים מעשיים, לא מוצע כרגע לפתוח את נוסח חוק השבות, אך עיקרון זה צריך להיות לנגד עיני המחוקק ולנגד עיני השופטים בניסוחים עתידיים.

ד. **בחירה בגישה מכילה:** במקומות שבהם נדרשת המדינה להכריע בין תפיסות יהודיות שונות, ובפרט בין גישה מצמצמת לבין גישה מכילה, עליה להעדיף את הגישה המקיפה את מרב היהודים. מובן שאחד השיקולים הוא התנגדות מצד האגף השמרני המאופייני בעמדות מצמצמות, והסכנה כי העדפת גישה מרחיבה תעורר מחדש ויכוח על סוגיות כבדות-משקל. אך התנגדות זו אינה יכולה להוות שיקול בלעדי, ויש לחתור לעמדה המכילה את מרבית העם היהודי באופן ההולם את ייעוד המדינה כמדינת הלאום של כולו.

בדברים אלה אין טענה עקרונית המצדדת בהתערבות מינימלית כוללת של המדינה ('ממשלה קטנה' בלשון הליברליזם הקלאסי). מסמך זה כלל אינו עוסק בשאלה זו ואין בו תמיכה או הסתייגות בסוגיות של מעורבות המדינה בבריאות, ברווחה, בחינוך ועוד. הטענה נוגעת אך ורק לתחומים שבהם המדינה נאלצת להכריע בשאלות של זהות, כאמור לעיל.⁶⁸

התמודדות עם טענות נגד

'בהצעה יש סכנת ניצול לרעה של חוק השבות'

אחת התוצאות של העצמת ההיבט החוקי של שיח ההצטרפות לעם, היא המשקל שניתן לטיעונים דמוגרפיים וביטחוניים. יש מי שחושש מפני ניצול לרעה של חוק השבות, ומציע כפתרון גישה ריכוזית וצמצום ההכרה בגיורים. לשיטתנו בנייר זה, אף שיש אמת בדאגה לגבי מדיניות ההגירה של המדינה, יש לדחות את ההצעה הריכוזית המצמצמת בשאלת הגיור. ההתמודדות הנדרשת עם נושא ההגירה היא רחבה יותר משאלת הגיור, וההצעה הריכוזית אינה נותנת מענה רחב ומחירה גבוהים מבחינת יחסי ישראל והעולם היהודי.

ראשית, זכותו הברורה של הריבון לבקרה על הנכנסים בגבולותיו הוכרה ומומשה בשנים האחרונות, אף בכמה פסיקות בג"ץ שתמכו בהחלטת המדינה **שלא** להעניק תושבות או אזרחות על סמך גיור, במקרים שבהם היה חשד סביר שמדובר בניצול פרצה לצורך השתקעות בישראל.⁶⁹ שיקול הדעת של הריבון בנקודת ההחלטה על הענקת אשרת עולה הוא חיוני, ובהקשר זה, הקריטריון של גיור ב'קהילה מוכרת' הוא חשוב וראוי, אף שגם הוא נסמך חלקית על גופים חוץ-מדינתיים.⁷⁰ בתקנות רשות האוכלוסין וההגירה להכרה בגיורים אלה, כמו גם בחוקי השבות והאזרחות, מעוגנים סייגים המסייעים למנוע ניצול לרעה של חוק השבות.⁷¹

שנית, ובמבט רחב יותר, שאלות של מדיניות הגירה למדינה, מרשם אוכלוסין ונושאים אזרחיים אחרים, הן כמובן חלק מרכזי בריבונותה של המדינה והשלכותיהן מורכבות. בעניינים אלה, צריכה המדינה לגבש מדיניות הגירה מקיפה ומחושבת, המביאה לידי ביטוי את מכלול השיקולים הרלוונטיים, כגון: פיקוח על שערי הכניסה, מחויבות לייעודה הלאומי ויצירת קריטריונים שקופים ההולמים את המערכות הנורמטיביות שאליהן היא מחויבת. המסמך הנוכחי אינו עוסק במדיניות ההגירה כשלעצמה, ובעניין זה מוזמנים הקוראים לעיין בדיון המעמיק שהובא בנייר עמדה קודם של מציל"ה, על ההמלצות המובאות בו.⁷² הטענה כאן היא כאמור, כי מדיניות המדינה בתחומים אלו צריכה להימנע, ככל האפשר, מהכרעות עקרוניות במחלוקות פנים-יהודיות. ברור שבמקרה של חוק השבות הזיקה הינה מהותית, ומכאן חשיבותם של מנגנוני הבקרה והסינון הנאותים.

באמנת גביון-מדן הוצע לשקול, בנוסף על מנגנוני הסינון שצוינו לעיל, גם ניתוק הקשר האוטומטי שבין שבות לאזרחות.⁷³ לפי הצעה זו, אשרת-עולה תקנה אזרחות אך לא באופן מידי אלא רק לאחר שנים אחדות ועמידה במבחנים שהמדינה תקבע. בכך תזכה המדינה במנגנון בקרה נוסף לקבלת אזרחיה.

'מדינת ישראל לא יכולה להימנע מלעסוק בשאלות של זהות יהודית'

טענה אפשרית נוספת נגד הכיוון המוצע כאן היא, שלא ראוי להגביל את מוסדות מדינת ישראל מלעסוק בנושאים של זהות יהודית ומלהכריע בהם, משום שהדבר ימנע במידת מה את מימוש ייעודה כמדינת הלאום של העם היהודי.

יש לדחות טענה זו. מהאמור עד כה הובהר כי למדינת ישראל דרכים רבות וטובות לממש את ייעודה כמדינת הלאום של העם היהודי. הימנעות מהכרעות בסוגיות ספציפיות של זהות לא תפגע במימוש ייעודה זה אלא להפך; היא הכרחית דווקא משום שאותן הכרעות המדירות חלקים נרחבים מהעם היהודי הן אלו שפוגעות במימוש הייעוד. ראוי שהמדינה תקדם עיסוק בתכנים יהודיים ולא תימנע מכך, אך כן תימנע מהכרעות בסוגיות עקרוניות מפלגות.

רוח מסמך זה היא רוח של לכידות וערבות לכלל העם היהודי. אכן, היא מנוגדת לעמדתן המצמצמת של קבוצות מסוימות, המערערות על הלגיטימיות הרעיונית של קבוצות יהודיות אחרות ולא פעם גם כלל אינן מכירות ביהדותן. התפיסה המנחה מסמך זה היא שמדינת ישראל, דווקא בשל היותה מדינת הלאום של העם היהודי, אינה יכולה לנקוט גישה המדירה חלקים משמעותיים מהעם.

'זו חזרה למצב קהילתי-גלותי ולפיכך נסיגה מהישגי הציונות'

עוד טענה אפשרית היא, שצמצום מיסוד הדת היהודית במדינה ותנועה לעבר מודל של זרמים וקהילות, מהווים חזרה למודל הגלותי, ולפיכך נסיגה מההישג הציוני.⁷⁴

גם טענה זו יש לדחות, מכמה טעמים. בראש ובראשונה, מובלעת בה ההנחה כי מטרתה העיקרית של הציונות הייתה לכנוס את כל היהודים תחת ממסד דתי אחד. עיקרון זה מעולם לא היה חלק משמעותי ממטרות התנועה הציונית, גם כאשר היא חתרה לריכוז היהודים בארץ ישראל. המבנה הריכוזי של ממסדי הדת הוא ירושה עות'מאנית ובריטית ולא היה קיים בהסתדרות הציונית, כל שכן לא היה פרי המצאה ציונית במדינת ישראל. כאשר בחרה מדינת ישראל הצעירה לשמרו, היה זה במידה רבה בשל עיקרון רציפות הדינים, כפי שנעשה בכל תחומי המשפט, ואולי גם מפאת הנטייה הקולקטיביסטית המפא"ניקית (זו שעוררה את ביקורתו המפורסמת של ישעיהו ליבוביץ על רצונו של בן גוריון להותיר את הממסד הדתי כרוך במדינה על מנת לשלוט בו).⁷⁵ רוב היבטי הריכוזיות התפוגגו מאז שנות השמונים, אך ביד הממסד הדתי נותרו הסמכויות שהוענקו לו בחקיקה.

בנוסף, ברמה העקרונית, איני סבור שמטרתו של המפעל הציוני היא להכריע במחלוקות פנים-יהודיות. המפעל הציוני יצר מרחב בטוח לניהול חיים יהודיים למעוניינים בכך, מבלי לדאוג לרדיפת השלטון, לעוינות הסביבה ולהתבוללות, מרחב שבו יכולים יהודים לפתח ולהעשיר את תרבותם ואף לנהל ביניהם ויכוח תוך מימוש חיים יהודיים מלאים בכל תחומי העשייה.

'המדינה צריכה לדאוג בעיקר ליהודים החיים בקרבה ופחות לעמדת יהודי התפוצות'

טענה זו משמשת את תומכי המונופול האורתודוקסי בישראל לנוכח טענת מתנגדיהם, בדבר מקומם המרכזי של הזרמים הליברליים ביהדות ארצות הברית ויהדות העולם.⁷⁶ טענה זו יכולה להתבסס גם על העיקרון הדמוקרטי של הכרעת רוב אזרחי המדינה עצמה, ויש בה מן האמת. עם זאת, בהקשר הנידון בנייר זה, יש לדחות גם אותה. המדינה הוקמה כבית לאומי לעם היהודי כולו, והיא אף תובעת מיהודי התפוצות להכיר בתפקידה זה. מכיוון שכך, קבלת הכרעות שמשמעותן הדרה של רבים מיהודי העולם מהווה התנכרות לייעוד הלאומי-יהודי של המדינה כפי שהיא עצמה מציגה אותו. מדינת ישראל מתבססת על הסולידריות של כלל

הציבור היהודי בעולם, ופעולותיה משליכות לא רק על אזרחיה אלא גם עליהם. היחסים המתמשכים בין העם היהודי ומדינת ישראל מחייבים רגישות הדדית.

'סכנה לפיצול העם בהיעדר ממסד ריכוזי לנישואין ולגירושין'

טענה שכיחה נוספת המצדדת בהמשך שימור סמכות ריכוזית ביד המדינה, היא החשש מפיצול העם, כלומר, ממצב שבו קבוצות אורתודוקסיות תתבדלנה ולא תהיינה מוכנות להינשא עם קבוצות אחרות, מחשש לאי־הקפדה על גיור כהלכה ועל גירושין כהלכה (חשש לממזרים).

טענה זו אכן כבדת משקל. התפתחות כזאת בהחלט אפשרית ומסוכנת, ונדמה כי על כל הצדדים מוטלת האחריות המשותפת לחתור ללכידות ולהימנע מפיצול. אלא שאיני סבור שהמונופול הדתי הקיים היום בתחום נישואין וגירושין תורם ללכידות העם. ראשית, המגבלות החוקיות כיום אינן מונעות מהמעוניינים בכך לחיות בזוגיות כרצונם, לחיות ביחד ללא נישואין ואף לקבל הכרה כידועים בציבור או להינשא בנישואין אזרחיים בחו"ל;⁷⁷ שנית, אין זה ראוי שדווקא במדינת ישראל יימנע מיהודים להינשא בטקס יהודי ההולם את השקפת עולמם;⁷⁸ שלישית, ויתור על אשליית כפיית הלכידות באמצעים מדינתיים תאפשר למנהיגי הציבור (ההלכתי ובכלל) להתמקד בפיתוח פתרונות הלכתיים, חברתיים ואחרים לאתגר הלכידות. פתרונות הלכתיים כאלה כבר מוצעים בשנים האחרונות, הם ניתנים למימוש וטוב שהמאמצים יופנו אליהם במקום למאבק באמצעות מנגנון הכפייה המדינית.⁷⁹ לנגד עיני המנהיגות יכולים לעמוד דברי המשנה והתלמוד על יחסי בית הלל ובית שמאי, שאף לנוכח מחלוקות מפורשות בעניין איסור אשת איש הקפידו שלא להקים מחיצה בלתי עבירה ביניהם;⁸⁰ רביעית, הגורמים השמרניים ממילא מנהלים כיום רשימות יוחסין פרטיות ואף ממסדיות (כפי שפורסם לגבי הרבנות הראשית ולגבי המשרד לשירותי דת),⁸¹ כך שלא ברור מה עוד נותר למימוש מאיום זה. קיים כשל מובנה בגישת 'הלכידות הכפויה' בכך שהיא מחויבת לקבל את הסטנדרטים של הקבוצה הקיצונית ביותר בכל זמן נתון, כי היא זו שמאיימת בהיבדלות אם עמדתה לא תתקבל; לבסוף, יש להכיר בכך שכבר כיום ישנם מאות אלפי ישראלים שאינם מוכרים כיהודים לפי ההלכה ומתערים בחברה היהודית-ישראלית ('חסרי הדת' והמתגיירים בזרמים הלא-אורתודוקסיים), וכן להכיר בכך שהטבע החברתי ככלל, והמציאות הישראלית בפרט, מביאים ממילא לכך שרובן המכריע של מערכות היחסים הזוגיות בא מקרב אותה קבוצת אוכלוסייה.⁸²

לסיכום, האחריות ללכידות העם נמצאת בידי העם; לא ניתן ולא ראוי לכפות אותה באמצעות המדינה. לצערנו, פעמים רבות ניסיונות כפייה כאלה משיגים את התוצאות ההפוכות ומגבירים ניכור ויריבות בעם.⁸³ בהקשר זה ראוי להזכיר כי הועלו מספר טעמים הלכתיים ואידיאולוגיים דווקא מצד שומרי מצוות כנגד המצב של מונופול דתי על נישואין וגירושין ובכלל. בין היתר נטען שכפיית קידושין כדת משה וישראל על זוגות שאינם שומרי הלכה, דווקא מובילה לריבוי ממזרים ועגונות; שעצם הכפייה מרתיעה ומרחיקה מהמסורת ומהדת; שהיעדר נישואין אזרחיים מוביל ל'מתגיירים' לשם דבר' וללחץ על בתי הדין לגיור; שכפיית נישואין כדת משה וישראל אינה הכרחית מכיוון ששומרי מצוות ממילא בדקו זהותם של אלה שהם נישאים להם, ועל כן ניתן להסתפק בכך שיתקיימו התנאים לבדיקה כזו (לדוגמה שקיפות ברישום); ועוד.⁸⁴

**

פרק זה הציג את המישור המשפטי-פוליטי של סוגיית ההצטרפות לעם היהודי. הקמת המדינה – הגשמת החזון הציוני ומימוש חלום הדורות היהודי – הביאה למציאות מורכבת כאשר המדינה בחרה למסד את הדת ולתת סמכויות מונופוליסטיות לקבוצות אורתודוקסיות מסוימות בכמה תחומי חיים. קבוצות אלה נוקטות גישה מדירה כלפי זהויות יהודיות אחרות ובכך סותרות את ייעודה של ישראל כמדינת הלאום של כלל העם היהודי. מתוך סקירת ההשלכות החוקיות של הכרת המדינה ביהדותו של אדם והמנגנונים העוקפים את המגבלות, הוצגו הטעמים לצמצום מעורבות המדינה במחלוקות זהות פנים-יהודיות. המצב המשפטי במדינת ישראל צמצם את הדיון על אפשרות הצטרפות לעם היהודי לדיון חוקי-משפטי, ורידד את העומק הרעיוני שלו. כל צד בפולמוס מתבצר מאחורי טענות משפטיות אף שבפועל, הוא מבקש להשיג הישגים רחבים יותר: הצד הליברלי מבקש הכרה של המדינה בזהותו, והצד השמרני מבקש לבצר את הדומיננטיות שלו ולמנוע הכרה בזרמים אחרים. תופעה זו אינה חיובית; יש לחתור למיתון המשפטיזציה של שיח ההצטרפות לעם היהודי, ולהחיות מחדש את הדיון במישור הזהות.

פרק שלישי

הצטרפות לעם היהודי

בתנאי מדינת ישראל: המלצות

בפרק הראשון הוצגו היבטי הזהות של סוגיית ההצטרפות לעם היהודי, ובפרק השני ההיבטים המשפטיים. בפרק זה תוצע מסגרת רעיונית לחשיבה על סוגיית ההצטרפות והמלצות לפעולה.

הדרישה כי תנאי הכניסה ל'מועדון' צריכים להיות ברף גבוה יותר מאשר תנאי ההישארות של אלה שכבר נמצאים בו, היא דרישה ראויה. מי שגדל כיהודי, ספג ממילא, עוד בביתו ובסביבתו, מטען יהודי, אף אם היה זה מטען דל או רדום (לְטִנּוּי); ואילו מי שמבקש להצטרף לעם היהודי, לאחר שגדל כלא־יהודי בסביבה לא־יהודית, חסר את אותם משקעי תרבות, ועל כן מצופה ממנו להשקיע מאמץ כדי להדביק את הפער בטרם ייכנס בשערי הקולקטיב. אין לקולקטיב עניין לקלוט לתוכו את מי שאינם באמת מעוניינים להשתייך אליו או אינם מעוניינים להתאמץ על מנת להשתלב בו ובתרבותו.

לא פחות חשוב מאמירה עקרונית זו הוא אופן מימושה, ובפרט השאלה, אילו פרמטרים מרכיבים רף כניסה זה. להשקפת נייר עמדה זה, על הפרמטרים לשקף את המתאם הרצוי בין מהות הקולקטיב לבין אופי שערי הכניסה אליו. ואם כוללים בשאלת מהות הקולקטיב גם עמדות לא־דתיות, מתבקש להרכיב את מערך הפרמטרים בהתאם להן, מערך שיהיה מן הסתם שונה מזה של העמדות הדתיות.

בעשור האחרון נכתבו הצעות מדיניות למכביר בנושא הגיור. מרביתן כוונו לשיפור ולייעול מערך הגיור הריכוזי הקיים, מתוך מטרה להנגיש אותו ולהרחיב את היקפו; אחרות ביקשו לפתוח את המנגנון הריכוזי ולגוון את הגיור

האורתודוקסי.⁸⁵ אלה גם אלה סברו שניתן למצוא פתרון לאתגרים החברתיים בתוך ההלכה בפרשנותה האורתודוקסית, למשל תוך נקיטת עמדה הלכתית מכילה וגמישה יותר.⁸⁶ מנגד, הזרמים הליברליים וכן חלקים מהיהדות החילונית תובעים להכיר גם במנגנוני גיור שאינם אורתודוקסיים.⁸⁷ פרק זה מציג מבט רחב על המצב בכללותו ומתווה מסגרת רעיונית לאור העקרונות הכלליים שהוגדרו בנייר: ראיית מדינת ישראל כמדינת הלאום של כלל העם היהודי, החתירה ללכידות העם, וההכרה במציאות של ריבוי השקפות בעם היהודי בסוגיות מהותיות.

חלק א: בית משותף

מתוך הסתכלות אחראית ומפוכחת על המציאות המורכבת ועל מגוון הקבוצות המשתייכות לעם היהודי, ומתוך חתירה ללכידות מקסימלית, מציג נייר עמדה זה לשנות את נקודת המבט, ולהסתכל על העם היהודי בתנאי מדינת ישראל כעל 'בית משותף' שיש בו 'דירות' שונות נפרדות המקיימות ביניהן יחסי שכנות, טובים יותר או פחות, והחולקות ביניהן מסגרת משותפת. המסגרת הרעיונית המשותפת יכולה להכיל גם מחלוקות, אך היא מעודדת טיפוח של המכנה המשותף ושל תחושת הסולידריות בין כלל דיירי הבית. החתירה לשמירת הלכידות, והאחריות לכך, מוטלות במשותף ובשווה על כל הקבוצות בעם. מתוך כך יישמר כבוד המורשת הייחודית של דירות שונות, אבל אף לא אחת מהן תקבל לידיה בלעדיות מטעם המדינה להדיר ולסלק 'דירות' אחרות מכלל ישראל. ראיית העם היהודי כ'בית משותף' מולידה גם נקודת מבט אחרת על שערי הכניסה אליו. השימוש במטפורה של 'אינטרקום' במקום 'שומר סף יחיד' המחליט מי נכנס ומי נותר בחוץ, משנה את התפיסה המונופוליסטית הקיימת היום בחלקים מהציבור. משמעות מטפורה זו היא הכרה בכך שלעם היהודי לא יכול להיות (וכנראה גם לא היה בעבר) שומר סף יחיד ובלעדי, כפי שקורה היום במדינת ישראל בחלק מההיבטים החוקיים. הדגש עובר לפיכך משומר הכניסה אל הדירות הקולטות. הצטרפות לעם היהודי נעשית דרך מעגלים קרובים – מעגל משפחתי, מעגל חברתי, מעגל קהילתי ולעתים גם מעגל תנועתי (זרמים) – ובידיהם מופקדת הסמכות לקבל או לדחות את פניית המבקש להצטרף, זה הלוחץ על כפתור האינטרקום בכניסה. מסגרת מחשבתית כזאת מכירה בכך שלכל קבוצה יש קריטריונים משלה להצטרפות אליה וכל דירה יכולה לקלוט

אליה מצטרפים בהתאם לקריטריונים אלה, מבלי לכפות את תנאיה על דירות שכנות לה – השמרנית לא תכפה את תנאיה על הליברלית, ולהפך.

לכאורה, המודל המוצע מוותר על אתוס האחידות, ועשוי להביא לכך שמצטרפים לקבוצה אחת לא יתקבלו ולא יוכרו כיהודים על ידי קבוצות אחרות. דנו בסוגיה זו לעיל, ואין לזלזל בחשיבות הצורך בהכרה רחבה; אך המציאות היום היא שממילא אין אחדות רעיונית ובוודאי שאין לכפות אחדות כזאת באמצעות מנגנוני המדינה. בדרך זו, המחלוקות הוותיקות תמשכנה להתברר בזירה החברתית – אם בנועם ואם במאבק מר – אך ללא התערבות מלמעלה של המדינה. יש לקוות כי כל ה'דירות' תעשינה מאמץ לחתור ללכידות, על אף חילוקי הדעות.

החשיבות של גיור הלכתי מכיל

פרשת ביטולי גיורי מערך הגיור הממלכתי בשנת 2008 הפריכה את ההנחה – שהייתה הקו המנחה בהמלצות ועדת נאמן ובייסוד מערך הגיור הממלכתי – כי הגיור האורתודוקסי פותח בפני המתגייר את כל השערים בעם והוא הדרך היחידה לשמירה על ממלכתיות ולכידות. הניסיונות להרחיב את אפשרויות הגיור בישראל לרבני ערים, הביאו קבוצות חרדיות בעולם ואף את הרבנים הראשיים לישראל (!) לאיים כי לא יכירו במתגייריהם.⁸⁸

נראה כי מלבד הקבוצות הנמצאות בקוטב השמרני ביותר, שכל הנראה לא תשתפנה פעולה עם שום ניסיון להחלשת כוחן – יתר הקבוצות בעם יכולות להגיע, אם תרצינה בכך, להסכמה בדבר גיור הלכתי שיהיה מקובל על רוב מוצק בעם. ודוק: לא מדובר על דרך **מוסמכת** ('נכונה' ובלעדית), אלא דרך **מוסכמת** שתתרום ללכידות העם. אם כן, עקרון הלכידות (לא אחדות) הוא שיקול חשוב בתוך מערך השיקולים למציאת דרך המלך בגיור.

במערך שיקולים זה יש שיקול נוסף, אשר נמצא במתח מובנה עם השאיפה להכרה מטעם מרבית הקבוצות בעם; מדובר בשיקול התאמת דרכי ההצטרפות לקבוצת היעד הקולטת – כל קבוצה על השקפותיה ואורחות חייה. מסמך זה אינו מבקש להכריע במתח שבין שני השיקולים הללו באופן גורף, אלא להבהיר את חשיבות האיזון ביניהם. לעתים קרובות נוטות קבוצות הזרות לאמץ רק אחד מהם ולוותר על רעהו. ואולם, מן הראוי שכל קהילה וכל מצטרף לעם היהודי ישקלו בכובד ראש את שני השיקולים הללו ויקבלו בהתאם את ההחלטה על דרך ההצטרפות לעם היהודי.

בשנת 1987 אמר הרב פרופ' אליעזר ברקוביץ, בעת שדיבר בפני צוות שרים מיוחד שהוקם לטפל בענייני הגיור: "גיורים שנעשים על ידי הרפורמים והקונסרבטיבים תופסים על פי דין בדיעבד מבחינה הלכתית, ויש להגיע להסכמה בין הזרמים על היסודות המשותפים והמאחדים את העם. כל צד צריך לותר קצת כדי להגיע לדרך פעולה משותפת".⁸⁹

מבט על פרקטיקות הגיור וההצטרפות הנהוגות כיום בקבוצות שונות בעם מעלה כי אכן, בחלק לא מבוטל מהן, קיימת חפיפה סביב מרכיבי הגיור המסורתיים – מילה (לגברים), טבילה, והודעת/קבלת המצוות. בתנועה הרפורמית שבו בעשורים האחרונים להדגיש את המרכיבים המעשיים של הגיור, בין היתר מתוך רצון שגיורים אלה יתקבלו על דעת רבנים קונסרבטיבים, גם אם לא על דעת אורתודוקסים (אף שמדברי הרב ברקוביץ משתמע שגם זה אפשרי בדיעבד).⁹⁰ ואולם, לצערנו, רוב הרבנים האורתודוקסים כיום אינם מכירים בטקסי גיור הנערכים בידי רבנים מזרמים אחרים, גם אם מרכיבי הטקס זהים, וזאת מתוך שילוב של מניעים אידיאולוגיים ופוליטיים. בתוך האורתודוקסיה עצמה יש בשנים האחרונות מחלוקות פנים-הלכתיות קשות, המציפות את המנעד ההלכתי הרחב ביחס לקריטריון קבלת המצוות: האם יש לדרוש מהמתגיירים להצהיר שבכוונתם לקיים את כל המצוות, או שאפשר להסתפק בנוסח כללי יותר שיתאים לאורח חייו של המתגייר מבלי לאלצו לשקר?

הרב חיים אמסלם והרב שלמה ריסקין הם חלק מאסכולה של פוסקים והוגים אורתודוקסים בעלי גישה מרחיבה ומכילה,⁹¹ הרואים בגיור בראש ובראשונה אקט לאומי, וגישתם יכולה להשתלב במידה רבה עם השקפות לאומיות לא-הלכתיות. עם אסכולה הלכתית זו נמנים רבנים חשובים נוספים, בהם הרב שלמה גורן, הרב שאול ישראל, הרב יהודה עמיטל, הרב אליהו בקשי-דורון, הרב יהודה ליאון אשכנזי (מניטו) ואחרים. ראו למשל מה שכתב הרב שלמה גורן:

האמת היא, שכל גיור מיסודו הוא הצטרפותו של המתגייר לעם היהודי [...] כי לפי ההלכה, רק מי שהשתייך לעם היהודי חייב בשמירת המצוות. ומי שאינו שייך לעם היהודי, דינו כבן נח, ואינו חייב אלא בז' מצוות של בן נח, או לכל היותר דינו כגר תושב [...] אבל אינו יהודי. יוצא איפוא, שחיוב המצוות של כל אחד מעם ישראל הוא תוצאה של שייכותנו לעם היהודי, כי העם היהודי וכל מי ששייך לו מחויב בשמירת תרי"ג המצוות, וכל מי שאינו שייך לעם היהודי אינו חייב בתרי"ג מצוות. [...] כי התורה ניתנה לעם היהודי בלבד, ולא לעם אחר, ועל ידי שמירת המצוות לא

נהפכים עדיין לעם היהודי, רק מי שעובר את כל תהליך ההצטרפות לעם היהודי מתחייב במצוות. ככה, שהחייב במצוות הוא תוצאה של היותנו יהודים, ואין אנו יהודים בגלל שאנו שומרים המצוות.⁹²

וכן הרב שאול ישראל:

היסוד העיקרי המכריע בגירות הוא [...] כניסה לכלל ישראל, משום זה הוא שצריך שלושה שהם בית דין, שמקבלים אותו בהסכמתו [...] כל תוכן הגירות הוא, הסתפחות לעם ישראל [...] על כן בהצטרף הנכרי מעמי הניכר לעם ישראל, הוא נכלל בזה גופא למקבלי התורה במעמד הר סיני, כשם שילד יהודי מצווה ועומד מכח מעמד זה [...] כי בהיותו אחד מישראל, הרי הוא חייב במצוות ככל אחד אחר. ונראה שזה מפורש בכתוב במגילת רות, שמשם אנו למדים כמה מפרטי סדר הגירות. וזה מה שאמרה: עמך עמי, ואלוקיך אלוקי, לאמר: שעל ידי שהופכת להיות חלק מעם ישראל, אלוקי ישראל הוא אלוקיה! וזהו יסוד הגירות ואידך פירושא, זיל גמור.⁹³

ייתכן שביכולתם של רבנים כמו אמסלם וריסקין לייסד מסלול הצטרפות שיתקבל גם על דעת קבוצות לא-אורתודוקסיות, מבלי שתרגשנה שהן עושות שקר בנפשו. לפי מה שפורסם, נוסח הצהרת המתגיירים בבית דינו של הרב ריסקין הוא: "אני מקבל על עצמי להיכנס לבריתו של הקב"ה יחד עם כנסת ישראל ההיסטורית, להסתופף תחת כנפי השכינה ולקבל על עצמי את תורת היהדות שמחייבת מערכת של מצוות, ולהמשיך לגדול בתוך מערכת זו שמובילה לקראת תיקון עולם".⁹⁴ נוסח כזה עשוי להתקבל על ידי מנעד רחב של מתגיירים ומצטרפים, גם אם לא על ידי כולם.⁹⁵

השאלה שצריכה לפיכך לעמוד לנגד עיני המבקשים להצטרף לעם ישראל, וכן לנגד עיני מנהיגי קהילותיהם היא, אם ברצונם לבחור במסלול הלכתי-מרחיב, שאמנם אינו תפור בדיוק למידותיהם אך גם אינו רחוק מהן, ועל ידי כך יזכו בהכרה רחבה יותר. מן העבר השני, השאלה הנוקבת שצריכה לעמוד בפני פוסקי הלכה אורתודוקסים היא, אם אפשר לתת בדיעבד תוקף לגיורים שנערכו על ידי רבנים לא אורתודוקסים, אשר כוללים למעשה את כל המרכיבים המסורתיים. במסלול הגיור המשותף שהוקם בעקבות ועדת נאמן, נקבע פתרון יצירתי להכלת מגוון העמדות וההשקפות, בדמות מסלול לימודים שכלל מורים מזרמים

שונים, אף שבסופו עמד גיור בפני בית דין אורתודוקסי. כבר עשור קודם לכן, בשנים 1988–1989, הסתמן פתרון דומה בדו־שיח בין נציגי ממשלת ישראל ובכירי שלושת הזרמים הדתיים הגדולים בארצות הברית בנוגע לגיורים. הוחלט אז על הקמת ועדה שתורכב מנציגי שלושת הזרמים ונציגי הרבנות הראשית לישראל, שתפגוש יחד את המועמדים לגיור ותמליץ עליהם לעבור גיור כהלכה בבית דין לגיור מטעם הרבנות הראשית לישראל, לקראת עלייה לארץ. בסופו של דבר, מתווה זה לא יצא אל הפועל, במידה רבה בשל התנגדות קבוצות הן בקצה השמרני והן בקצה הליברלי. גם מתווה נסים הנוכחי כולל שותפות נציגי ציבור המייצגים את הזרמים הליברליים, כאשר הגיור לבסוף הוא הלכתי-אורתודוקסי.⁹⁶

מתקדימים אלה עולות שתי מסקנות: ראשית, שברמה ההלכתית העקרונית, שיתוף פעולה בין קבוצות יהודיות בעלות השקפות שונות, הלכתיות ולא-הלכתיות, הוא אפשרי; שנית, שהאתגרים ליישומן של מתווה כזה גדולים, והכוחות המתנגדים בכל צד עשויים לטרפד אותו, ולפיכך סביר להניח שהעם היהודי ימשיך לקיים במקביל מגוון של שערי כניסה. ואולם, ככל שתימצאנה דרכים להרכבת בתי דין שבהם ישבו מנהיגי קהילות שונות או בתי דין מזרם אחד שיכירו בדיעבד גם בגיורים של זרמים אחרים – כך תגדל החפיפה ותגבר הלכידות.

חלק ב: גיור חילוני-מורשתי: דרך הצטרפות נוספת לעם היהודי

בפרק הראשון טענתי כי התנועה הציונית וצמיחת היישוב היהודי-עברי בארץ ישראל יצרו (מחדש) תנאים המאפשרים את קיומה ואת שגשוגה של זהות יהודית המכונה כאן 'חילונית-מורשתית'. אף שזהות זו אינה זוכה כמעט להתייחסות במסגרת שיח ההצטרפות לעם, היא מגלמת פוטנציאל רב בעיקר עבור קבוצה גדולה של ישראלים שאינם מוכרים על ידי ההלכה האורתודוקסית כיהודים, שלהם היא יכולה לפתוח שער כניסה נוסף לקולקטיב היהודי.

כאמור, הזהות החילונית-מורשתית נטועה בעבר היהודי; היה לה תפקיד מכריע בהקמת מדינת ישראל; היא אפשרית בתנאי המדינה; ויש בכוחה לתרום ללכידות העם היהודי. בהתחשב בשינוי הדרמטי שהתחולל בקיום היהודי עם שיבת העם לארצו וחדוש קוממיותו, קיימים התנאים המאפשרים לזהות זו להיות בעצמה שער כניסה לקולקטיב היהודי.

לא מדובר בכל גרסה של חילוניות, אלא בחילוניות בעלת זיקה חזקה לעם היהודי, לעברו ולמורשתו. יתרה מכך, ענייננו אינו בתופעה החברתית, הלגיטימית כשלעצמה, של אימוץ מאפיינים ישראלים-עבריים על ידי לא-יהודים במסגרת השתלבותם בחברה הישראלית (שהם בבחינת 'גר תושב'); אלא בתופעה מצומצמת יותר הקיימת לצדה, של הפנמת זהות **יהודית-ישראלית**, שמתבטאת, בציר האורך, בזיקה משמעותית לעבר היהודי ולמורשתו ההיסטורית, ובציר הרוחב, בזיקה משמעותית ליהדות העולם (בחינת 'גר צדק').

מדובר למעשה בשלוש קבוצות פוטנציאליות: בני או בנות זוג לא-יהודיים של יהודים ישראלים; עולים מברית המועצות לשעבר שאינם רואים את עצמם לכתחילה כיהודים, אך עברו תהליך של הפנמת הזהות היהודית והישראלית; וכן עולים מברית המועצות לשעבר שכן רואים עצמם לכתחילה כיהודים, אך אינם מוגדרים כך לפי ההלכה, ומבחינתם, הגיור נותן תוקף רשמי בלבד לזהותם היהודית ממילא, ואינו מבטא 'הצטרפות' חדשה.

הזהות היהודית-ישראלית של זה המבקש להצטרף, מתאפיינת בהפנמת ההשתייכות לעם היהודי כשייכות לאומית ותרבותית עיקרית. היא כוללת את החיבור למועדים במעגל השנה ולטקסי מעגל החיים, לשפה על רבדיה ומשקעיה התרבותיים, את הכרת העבר היהודי וקיומה של זיקה כלפיו, את תחושת הקשר עם קבוצות מרכזיות ביהדות העולם ושותפות גורל עמן, את החיים בארץ ישראל והזיקה כלפיה, את ההשתלבות החברתית בסביבה יהודית בעלת מאפיינים מורשתיים, את הכוונה לגדל ילדים בסביבה יהודית, ואת היעדרה של השתייכות דתית או לאומית (עיקרית) אחרת.⁹⁷

התנאי השלילי שאותו עיגנה הכנסת בניסוח "ואינו בן דת אחרת" ראוי בעינינו ומבטא את הזיקה העמוקה שנוצרה בתולדות העם היהודי בין הלאומיות היהודית לבין הדת היהודית.⁹⁸ זיקה זו אינה יוצרת תנאי 'חיובי' – כלומר, אין בה דרישה מהמצטרף לאמץ את הדת – אך משמעה שמצטרף פוטנציאלי אינו יכול לתבוע הכרה בו כיהודי כל עוד הוא אוחז בצורה פעילה בדת אחרת.⁹⁹

היבט חשוב של ההצטרפות הוא ההיבט החברתי-קהילתי, הלוקח בחשבון את מעגלי ההשתייכות של המצטרף – משפחתו המורחבת, המעגל החברתי שלו, מוסדות עבודה ולימוד וכיוצא באלה. כפי שלטקס חתונה יש השפעה על האדם ועל הסובבים אותו, גם כאשר הוא אינו מוכר על ידי המדינה, כך גם התוקף שנותנת הסביבה שאליה מצטרף המתגייר חשוב עבורו ועבור סביבתו. הקריאה כאן היא בעיקר לציבור החילוני-מורשתי הקולט אליו את המצטרף, משום שאין ציפייה בהכרח מציבור אחר להכיר בהצטרפות חילונית-מורשתית לעם היהודי.

עם הזמן עשויים להיווצר תהליכים חברתיים שיביאו להכרה במצטרף כבן העם היהודי גם על ידי קבוצות אחרות. בחלק מהמקרים, הגיור החילוני-מורשתי יעניק אשור ותיקוף של 'הגיור הסוציולוגי' שעבר המתגייר, מתוך סינתזה המשלבת את ההכרה בחידוש התנאים המאפשרים טמיעה חברתית הדרגתית ('הגיור הארצי-תרבותי הקדמון' אליבא דקויפמן) עם המרכיב הטקסי, שלפי קויפמן נוצר בשלב השני, והוא ראוי וחשוב כשלעצמו (ראו להלן).

חיזוק הזהות החילונית-מורשתית

כאמור, לזהות החילונית-מורשתית חשיבות רבה להמשך שגשוגם של מדינת ישראל ושל העם היהודי, מכיוון שהיא מאפשרת זהות יהודית עשירה ורלוונטית לרבים שעבורם הדת אינה אופציה. השיח הדיכוטומי, השולל גוונים שונים של זהות יהודית, יוצר תדמית עגומה וכוזבת של בחירה בין יהדות אורתודוקסית כמכלול מחייב ('חזרה בתשובה') לבין ויתור כליל על היהדות. התגובה על כך היא פעמים רבות התרחקות, סלידה וניכור מהמורשת התרבותית היהודית, כפי שאכן קורה לחילונים רבים המדווחים כי תחושת הכפייה הדתית או הדגשת מודל יהודי בלעדי מרחיקות אותם מן היהדות עצמה.¹⁰⁰

כמעט מחצית מהיהודים הישראלים מזדהים כחילונים, ואף מבין המסורתיים, המהווים יותר משליש מהציבור, פי שניים מזדהים כ'מסורתי לא כל כך דתי' מאשר כ'מסורתי דתי'.¹⁰¹ בשנים האחרונות ניכרת פריחה בנוכחות היהדות בתרבות הפופולרית, למשל במוזיקה יהודית, באמנות, בטלוויזיה ובקולנוע, וכן בבתי מדרש פלורליסטיים ובמסגרות לימוד וחוויה. תופעה מרשימה זו אינה מעידה על פנייה אל הדת דווקא, אלא על צמא וחיפוש אחר חיבור למקורות ולשורשים, לא בהכרח דתיים או הלכתיים.¹⁰² גם בארצות הברית, שאינה במוקד מסמך זה, ניכרת בשנים האחרונות עלייה באחוז המזדהים כיהודים מבלי להשתייך לאחד משלושת הזרמים הדתיים הגדולים.¹⁰³ נראה כי גם שם יש חשיבות לביסוס הזיקה הלא-דתית ליהדות, ואין ספק שמדובר באתגר גדול יותר, שדורש מענה אחר.

מכיוון שכך, כל מי שחפץ בשימור וחיזוק הזיקה של מרב היהודים לעם היהודי ובהגברת הלכידות הפנימית בעם על כל מרכיביו, ראוי שיתמוך בחיזוק הזהות החילונית-מורשתית.

האחריות לחיזוק זהות זו מוטלת קודם כול על החילונים המורשתיים עצמם. עליהם להקצות משאבי אנרגיה, זמן וכסף ולהשקיעם בטיפוח מסגרות חינוך פורמליות ולא-פורמליות, ובפיתוח מגוון פעילויות לגילאים שונים, סביב מעגל

השנה, מעגל החיים, ועוד. לצד המאמצים המושקעים כיום בדחיית הניסיונות להכתיב מלמעלה לציבור החילוני תכנים הזרים במובהק לרוח החילונית-מורשתית (בבחינת 'סור מרע'), דרושה יותר עשייה פוזיטיבית, ויש להתמקד ביצירת תכנים יהודיים ההולמים את ההשקפה החילונית-מורשתית (בבחינת 'עשה טוב').

ציבורים דתיים ומסורתיים התומכים בחיזוק זהות זו, יכולים לאהוד מאמצים אלו, לתמוך בהם ולחזקם, מבלי לכוון אותם על פי האידיאולוגיה שלהם, ומבלי להשתלט ולדחוק החוצה את רגלי העוסקים במלאכה בטענת 'היהדות היא שלנו'.

התהליך הוא ספירלי: קיומה של זהות חילונית-מורשתית מבוססת מהווה תנאי לעצם האפשרות של גיור חילוני-מורשתי, וקיומו של גיור כזה מחזק את הזהות, וחוזר חלילה. קיומה של הזהות הוא תנאי – משום שהצטרפות ראווה לשמה מחייבת ציבור מבוסס שאליו מצטרפים, ציבור בעל זהות מובהקת המסוגל להנחילה לקהילתו שלו ולדורות הבאים, כמו גם למצטרפים אליו. והגיור הוא אמצעי מחזק משום שהפנמת האפשרות לקלוט מצטרפים אליה נותנת לה תוקף ולגיטימיות ומבססת את ביטחונה העצמי. יתרה מכך, עצם העיסוק בהצטרפות יחייב את החילונים המורשתיים לעסוק ביתר שאת בשאלות המהותיות הנגזרות מכך, להעמיק בזהותם ולהעלות את רף הדרישות שלהם מעצמם.

לצד המלאכה הרבה שיש לעשותה, התנאים הבסיסיים לגיור חילוני-מורשתי כבר קיימים. גיור זה הוא צורך השעה, וביכולתו לתת מענה לכמה מהאתגרים החברתיים הגדולים בישראל, למשל שילוב העולים מברית המועצות – שבו נכשל מערך הגיור הממלכתי. דבריו של הרב ד"ר אריאל פיקאר יפים לענייננו:

בעת החדשה עבר העם היהודי תמורות רבות. מלבד אפשרויות דתיות חדשות כגון אלו שהוצעו על-ידי התנועה הרפורמית, נוצרה בעת החדשה האפשרות של קיום יהודי חילוני, המציב במרכז את הלאום היהודי ואת התרבות היהודית ולא את הדת היהודית. הציונות היא אחד הביטויים החשובים של תמורה זו, והקמתה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית היא פרי חזוןם וחלומם של יהודים שראו בלאומיות המודרנית היהודית את הביטוי הרלוונטי לקיום היהודי בעת החדשה. [...] בעוד התנועה הרפורמית יצרה לעצמה מערכת גיור התואמת את השקפת עולמה אודות הקיום היהודי בעת החדשה, הציונות, שגם לה היה חזון לקיום יהודי לאומי ומודרני לא יצרה לעצמה מערכת כזו.

[...] החברה היהודית-ישראלית צריכה לשוב ולקחת אחריות על הזהות היהודית שלה וממילא גם על נושא הגיור המבטא זהות זו. [...] ההכרה בזהות היהודית-ישראלית ויצירת מערכת גיור שתבטא זהות זו הינם מהאתגרים המהותיים העומדים בפני החברה היהודית-ישראלית.¹⁰⁴

כשם שלא-יהודים יוכלו לעבור גיור חילוני-מורשתי, כך ראוי לחשוב גם על דרכים לתת תוקף רשמי של זהות יהודית לאותם עולים מברית המועצות שרואים את עצמם מלכתחילה כיהודים אך אינם כאלה לפי ההלכה. רבים מהם מסרבים לעבור גיור מטעמים שונים, וייתכן שוואריאציה של הגיור החילוני-מורשתי תוכל להעניק תוקף מחודש לזהותם היהודית. צעד כזה עשוי לרכך את הקונפליקט שהם חשים בין הגדרתם העצמית והתקבלותם החברתית, לבין היחס של חלק ממוסדות המדינה כלפיהם – ולתרום להזהותם עם המדינה וללכידות החברתית.

אתגרים

מלבד האתגר המרכזי והראשון במעלה – להוסיף ולהעמיק את הזהות החילונית-מורשתית, בעיקר לנוכח אפשרות השטחת הזהות היהודית והמרתה בזהות ישראלית-אזרחית צעירה ורזה – עומדים בפני הגיור החילוני-מורשתי אתגרים נוספים, שלהם יידרשו גופים, קהילות ויחידים.

א. הצטרפות ללא קהילה מוגדרת

לשיטתנו, ההצטרפות לעם ישראל מחייבת את אישורו של קולקטיב קולט. במודל הבית המשותף שתואר לעיל, הוצע להעביר את ההחלטה מ'שומר סף' יחיד אל הקהילות הקולטות, ובכך לפתוח אפשרויות חדשות. אך בעולם המודרני, ובפרט בציבור החילוני, לא תמיד קיימת קהילה קולטת מובהקת. בקהילות בעלות מוסדות קהילתיים מאורגנים, בוודאי אלה המשתייכות לרשת של קהילות, תהליך קליטת מתגיירים יכול להתקיים במנגנון דומה למנגנונים הוותיקים הקיימים בעם; אך כיצד יש להתייחס בהקשר הנוכחי לאותם חלקים בציבור החילוני-מורשתי החיים ללא מסגרת קהילתית מאורגנת, ולצורך העניין, למצטרף פוטנציאלי החי בסביבה עירונית חילונית?

פתרון אפשרי אחד הוא הקמת גוף מרכזי (או כמה גופים), שייתן מענה למקרים כגון אלה. גופי חברה אזרחית, שדרכם יעברו הפונים והם גם ישמשו מוקד מידע, הכשרה והעשרה לקהילות השונות. עם הזמן ובמידת הצורך, גופים אלה יוכלו לסייע בקשר מול מוסדות המדינה ואף לספק בקרה מרכזית על

הצטרפות (כפי שעושים למשל הזרמים הדתיים הליברליים בישראל, המהווים ממסד מאורגן חוץ-מדינתי).¹⁰⁵

כיוון אפשרי אחר, המתמקד ברמה החברתית בלבד, הוא ראיית המצטרף מול סביבתו הקרובה: מעגלי חברים, משפחה ועבודה. אף שאין הם בגדר 'קהילה קבועה', ואינם מכירים אלה את אלה בהכרח, מבחינת המצטרף מדובר באנשים הנמצאים במעגלי חיוו המשמעותיים, הרלוונטיים להכרה בו ובתהליך שעבר שבסיומו הוא מזדהה כיהודי, ולכן הם רלוונטיים למתן תוקף להזדהות זו. כשם שאין מודל בודד של גיור רפורמי, אורתודוקסי וכן הלאה, כך טבעי שבסופו של דבר גם בתוך הגיור החילוני-מורשתי יהיה מגוון. עם זאת, במיוחד בשלבים הראשוניים של התפתחות שכזו, ראוי להקדיש מחשבה ליצירת מודל משותף – מרכז כובד שסביבו ייווצרו בהמשך גוונים שונים.

ב. עיצוב טקס הצטרפות חילוני-מורשתי

גיור דתי, לפי תפיסה רווחת, הוא תהליך פנימי שעובר המתגייר, אך בסופו קיים אקט טקסי של המרה ההופך אותו ברגע ל'יהודי'. אפיק הגיור החילוני-מורשתי המוצע כאן אינו מניח את המשמעות המטפיזית של 'הפיכה ליהודי בן-רגע', אך מצריך בכל זאת לקבוע רגע מסוים של ציון ההצטרפות הרשמית לעם. לכאורה, קשה הדבר כאשר מדובר בתהליך ארוך של היטמעות חברתית ואישית, עד שהיו כאלה שראו ברצון זה פְּשַל מובנה ברעיון.¹⁰⁶ יחד עם זאת, בכל תהליך יש שלב של בשלות, וחשוב לתת לו מקום ולציין בחגיגות, הן לאדם עצמו והן לסביבתו. השאיפה לקבל הכרה כלשהי מהמדינה להליך גיור זה מחזקת עוד את הצורך בהליך פורמלי-טקסי.

ג. 'גיור חילוני' – תרתי דסתרי?

הבחירה לכנות את תהליך ההצטרפות המוצע 'גיור חילוני', עשויה להרים גבות ולעורר קשיים, אם מהצד הדתי, שלא יקבל אפשרות לשימוש במושג 'גיור' בהקשר שאינו הלכתי, ואם מהצד החילוני, שהמונח 'גיור' רחוק מעולמו ויעדיף מונח חלופי 'חילוני'. הבחירה לשמר מונח זה נובעת בראש ובראשונה מהמחויבות לשרשרת הדורות של העם ולרציפות התרבותית והלשונית שלו, וכן מעמדתי שהמונח 'גר', לכתחילה, אינו בעל משמעויות דתיות או הלכתיות דווקא. כפי שראינו אצל קויפמן, תהליך ההצטרפות לעם ישראל עוצב בהתאם לתנאי חיוו של העם בכל עידן ושיקף את תודעתו העצמית בנוגע למהות הקולקטיב.¹⁰⁷ למונח זה, אם כן, אין משמעות בלעדית אחת, דתית או לא-

דתית, ויש מקום להשתמש בו בהתאם לתכנים ההולמים את החיים היהודיים של ימינו.

השלכות חוקיות

להצעה המובאת כאן לא אמורה להיות השלכה על חוקי ההגירה או האזרחות של מדינת ישראל, מכיוון שהיא מכוונת בעיקר לקהל יעד ישראלי או לזכאים ממילא לשבות – צאצאי יהודים, ובני או בנות זוג של יהודים או של צאצאיהם. לפיכך, הדיון יתנהל במישור הזהות בלבד. גם אם עשויים להיות מצטרפים פוטנציאליים שאינם בעלי מעמד אזרחי בישראל, הרי שמדובר באחוז קטן, שאין צורך להסיט בגללו את הדיון לשיקולי הגירה. לכן **עמדת מסמך זה היא, שאין לייחס כל הטבות בהגירה לאפשרות הצטרפות זו.**

יחד עם זאת, המשמעות העיקרית שתבטא הכרה מצד המדינה, היא **שינוי סעיף הלאום במרשם האוכלוסין ל'יהודי'**. הרישום ייעשה בסעיף הלאום בלבד ולא בסעיף הדת (שבו אפשר לציין 'חסר דת'), ובכך הוא ישקף נכונה את מהות המהלך. כיום, גיור בכל אחד הזרמים, בארץ או בחו"ל, גורר שינוי פרטים במרשם.¹⁰⁸ בכל מקרה, ראוי שתהיה שקיפות מלאה במרשם, כך שיכלול את פרטי הגיור – מה שלא קיים כיום.¹⁰⁹ יצוין שהרישום הוא סמלי בעיקרו; אין לו השלכה מעשית על חיי היומיום ואין בו תביעה מהרבנות להכיר במצטרפים אלו בכל הנוגע לתחומים הנמצאים תחת סמכותה.

הצעות דומות קודמות

בשנת 1970, במחאה על בחירת הכנסת להישען על הקריטריון ההלכתי לקביעת 'מיהו יהודי' בחוק השבות, כתב דוד בן גוריון:

נישואי תערובת בארצות התפוצה בדרך כלל מוליכים להתבוללות גמורה, והופך הבנים והבנות ללא־יהודים, ולרוב – גם לבני דת לא־יהודית. בארץ המצב הפוך. אשה שנישאה ליהודי ובאו שניהם להשתקע בארץ, רוצים שבניהם ובנותיהם יהיו חלק של העם היהודי בארץ, והבנים נימולים, שפתם נעשית השפה העברית והדור השני – אולי מלבד יוצא מן הכלל בודד, אם ייתכן מקרה כזה – יהיו יהודים לבלי הבדל כמו שאר הילדים היהודים.¹¹⁰

ברוח זו ניסחו בשנים האחרונות הוגים, מדינאים וחוקרים הצעות רעיוניות ומעשיות, היכולות לשמש מסד להצעת מסמך זה או להצעות המשיקות לה.

הניסוח המבוסס והמקיף ביותר הוצע באמנת גביזון-מדן, המניחה יסוד להכרה ב'מצטרפים לעם היהודי' באמצעות הצטרפות לקהילה היהודית קיימת:

ברמת חוק יסוד ייקבע:

1. כל בן לעם היהודי זכאי לעלות ארצה. פרטים ייקבעו בחוק.

[...]

4. בחוק יסוד זה, 'בן לעם היהודי' הוא:

(1) בן לאב או לאם יהודיים על פי ההלכה, או

(2) מי שהצטרף לעם היהודי, ואשר מתקיים בו אחד מאלה:

(א) הוא מקיים אורח חיים יהודי.

(ב) הוא נרדף בשל יהדותו.

ובלבד שלא יהיה אדם בן לעם היהודי אם הוא רואה עצמו כבן דת אחרת.

בהסדרים אחרים יפורט כי:

5. השר הממונה, באישור הממשלה, יקבע קני מידה לקביעה של דרכי הצטרפות ושל מילוי תנאים א ו-ב. התנאי 'מקיים אורח חיים יהודי' יכלול חיים על-פי ההלכה או על-פי מסורת יהודית מוסכמת (מובהר כי קבוצות נוצריות כגון 'יהודים משיחיים' לא ייחשבו יהודיות). קני מידה אלה יכול (ורצוי) שייקבעו בתקנות שיינתן להן פרסום. על קני מידה אלה לא תהיה ביקורת שיפוטית.

6. הצטרפות לעם היהודי יכולה להיות בדרך של גיור. במקום שבו ישנה קהילה יהודית מגובשת בעלת דפוסי חיים מחייבים המגדירים את זהותה ואת זיקת חבריה אליה, אדם המקיים בקביעות דפוסי חיים אלו והוא חבר באותה קהילה, יוכל להיחשב כמי שהצטרף לעם היהודי. ועדה מטעם השר הממונה באישור הממשלה תקבע את פרטי העקרונות ואת יישומם על-פי קני המידה הנ"ל בכל קהילה על-פי נתונה שלה.¹¹¹

המחברים עוקפים במידת מה את המורכבות הנפוצה הגלומה בהגדרה 'יהודי' בחוק השבות, באמצעות המונח החדש "בן לעם היהודי". הצעתם מאפשרת להכיר כבן לעם היהודי גם במי שלא נולד כיהודי אך "הצטרף לעם היהודי", והוא "מקיים אורח חיים יהודי". הצטרפות זו יכולה להיעשות באמצעות הצטרפות מלאה ל"קהילה יהודית מגובשת בעלת דפוסי חיים מחייבים", שאינם בהכרח דתיים, כפי שמדגישה גביזון בדברי ההסבר שלה.¹¹² בשנים האחרונות אימצה המדינה כאמור את קריטריון 'קהילה המוכרת', הקרוב להצעה זו.

מסגרת מחשבתית דומה ל'בית המשותף', המקיפה מגוון תחומים של שירותי דת בישראל, הוצעה ב'מודל הקהילתי' של תנועת 'נאמני תורה ועבודה'. מודל זה מציע להעביר סמכויות מהמדינה לקהילות או, בתחומים של כשרות, גיור ונישואין, לאיגודי-קהילות.¹¹² ניסוחים חלופיים, ברמת פירוט משתנה, מבקשים לעדכן את הליך הגיור הוותיק כך שישקף את מאפייניו של הציבור היהודי בישראל בימינו. כך לדוגמה היא הצעתו של ד"ר יאיר כספי, שהעמיד מודל לגיור יהודי-ישראלי:

צריך לבחון קודם כל השתייכות בפועל: גרים החיים בקרבנו שנים רבות, דוברים את שפתנו, מעורים בחברתנו, חיים עם בני זוג יהודים, מגדלים את ילדיהם כיהודים, ועוד; גרים התורמים לחברה היהודית הישראלית בעבודה, בשירות צבאי, במעורבות חברתית ובדרכים נוספים; גרים החווים את עצמם כשייכים לנו, ונאמנותם העיקרית היא לעם היהודי ולמדינת ישראל, ויתרו על שייכות ונאמנות ראשונית לעם אחר, דת אחרת, או מדינה אחרת.¹¹³

כספי מציע שאלה העומדים בקריטריונים הנקובים, יעברו תכנית לימודים להכרת ההיסטוריה של עם ישראל והתנועה הציונית, היצירה התרבותית הישראלית, ומבוא למסורת ישראל ומנהגי הדת.

בשנים האחרונות עולות הצעות מפורשות לגיור חילוני, המתבססות על ראיית היהדות החילונית כזרם נוסף ביהדות, ואף המרכזי בה.¹¹⁴ כך למשל, במכון 'תמורה' ליהדות חילונית-הומניסטית, שוקדים בשנים האחרונות על בניית מסלול לימודים להצטרפות כזו. לצד הצעות אלה עלו הצעות נוספות מצד הזרם הליברלי ביהדות האורתודוקסית, למשל זו של אריאל פיקאר שהוזכרה לעיל, המכונה 'גיור ישראלי';¹¹⁵ או זו של יאיר שלג ל'גיור לעם היהודי ולתרבותו', הנשענת על קביעתו כי "אם בסיס הזהות היהודית הוא לאומי, הרי גם תהליך ההצטרפות לעם היהודי, אותו תהליך המכונה 'גיור', צריך להיות בראש וראשונה בעל אופי לאומי".¹¹⁶ כך הן גם ההצעות של הרב ד"ר דב מימון, ל'דרכון לעם היהודי'¹¹⁷ ושל אברהם אינפלד.¹¹⁸ הן מנסחות קריטריונים המרחיבים את תנאי הגיור ההלכתי הנהוג כיום, בין היתר מתוך הפנמת השינויים שחלו ביהדות בעת החדשה, ובפרט בישראל. רוב ההצעות מדגישות מרכיבים של היכרות עם המסורת, הספרות וההיסטוריה היהודית, מועדי מעגל השנה וטקסי מעגל החיים, תרבות עברית והווה יהודית-ישראלית, וכן הזדהות לאומית עם העם

היהודי והיעדר זהות דתית אחרת. הצעות דומות עלו גם בתפוצות, עם ההבדלים המתחייבים, כגון Jewish Cultural Affirmation בצפון אמריקה, שכולל תיאור של מעין 'גיוור סוציולוגי' המתרחש שם.¹¹⁹

יש המרחיקים לכת וגורסים כי לקבוצות סוציולוגיות כגון עמים, אין כלל שערי כניסה פורמליים, ועל כן אין צורך בפרוצדורה רשמית כדי להצטרף אליהם. כך למשל טוען הסופר ארי אלון. לדבריו, תהליך ההצטרפות לעם היהודי אינו מצריך טקס, מכיוון שיש סט של "מרכיבים ביוגרפיים-לאומיים" (כגון שפה, מולדת, תרבות ומסורת) המהווה את מהות ההצטרפות ומדגיש את מרכזיות הנחלתם לדור הבא.¹²⁰ דברים דומים טוען השר לשעבר יאיר צבן, במאמר שכתרתו 'הצטרפות לעם אינה מותנית בשום טקס',¹²¹ וכך גם הפרופ' אלכס יעקובסון והפרופ' אמנון רובינשטיין, הטוענים ש"כאשר מדובר בעם עצמאי החי במדינת לאום משלו – להבדיל מקהילה בפזורה", כל הליך פורמלי אינו הכרחי להשתלבות בחברה היהודית הישראלית, הנעשית על ידי השתלבות בחברת הרוב היהודית ואימוץ השפה והתרבות העבריות.¹²² גם הפרופ' רות גביון מצביעה על מאפיינים לאומיים שהפנמתם יוצרת הצטרפות לאומית אף ללא גיוור, אך באותו מאמר היא אינה מתייחסת לשאלת הצורך בקיום טקס.¹²³ כפי שהוצג לעיל, אני סבור שקיומו של הליך טקסי-פורמלי הוא חשוב עבור הפרט, עבור סביבתו, ואף עבור ההכרה מטעם המדינה.

*
**

אלו הן אפוא הצעותיו הרעיוניות המרכזיות של נייר זה בעניין התאמת תפיסת ההצטרפות לעם היהודי לתנאי קיומו של העם לאחר הקמת מדינת ישראל: ראשית, אימוץ מסגרת מחשבתית המשמרת תפיסה של לכידות וחתיירה לסולידריות בין כל חלקי העם, מבלי לנסות לכפות אחידות (מודל 'הבית המשותף'). ממודל זה נגזרת תפיסת הצטרפות של 'אינטרקום' במקום תפיסת 'שומר הסף' הקיימת היום בחלקים מהשיח ומהחקיקה. בתוך מסגרת רעיונית זו עצמה קיים מתח מובנה בין החתיירה ללכידות, המתבטאת בבחירת אפיק הצטרפות שיקנה למצטרף הכרה ממרבית העם, לבין קבלה של מציאות של ריבוי השקפות, המבקשת הלימה בין אפיק ההצטרפות לאורח חיי הקהילה הקולטת; שנית, העמדת הזהות החילונית-מורשתית, שהיא בעלת חשיבות בעבר, בהווה ובעתיד היהודי, כאפיק הצטרפות נוסף לעם היהודי – 'גיוור חילוני-מורשתי'.

סיכום

חשיבות שאלת ההצטרפות לעם היהודי בימינו נובעת מנוכחותה במציאות החברתית בישראל, שבה יש מעל שליש מיליון 'יהודים לא-יהודים', וכן מחלקה המרכזי בדיון בשאלות 'מהי יהדות?' ו'מהו יהודי?'. הקמת מדינת ישראל יצרה תנאים חדשים, במישור החברתי והמשפטי, המשפיעים על שיח הגיור. במסמך זה הובאו כמה הצעות לשינוי תפיסת ההצטרפות לעם היהודי בתנאים אלה: א. ניהול השיח, ככל שמתאפשר, בשדה הזהות הרעיוני ולא בשדה המשפטי הפוליטי.

ב. ראיית העם היהודי, המפוצל לזרמים ולתפיסות שונות, כ'בית משותף' הכולל 'דירות' נפרדות החולקות ביניהן מסגרת משותפת ושואפות ליחסי שכנות טובים ומכבדים. בהקשר זה, ההצטרפות לעם היהודי מחליפה את הדימוי של 'שומר סף יחיד' בדימוי של 'אינטרקום'.

ג. צמצום מעורבותן של רשויות המדינה בסוגיות פנים-יהודיות עקרוניות של זהות.

ד. במקומות שבהם המדינה אינה יכולה להימנע מהכרעות – עליה לנקוט גישה מרחיבה ומכילה בהתאם לראיית מדינת ישראל כבית לעם היהודי כולו.

ה. הבחירה בין אפיקי ההצטרפות לעם היהודי תונחה בעיקר על ידי שני שיקולים: השאיפה להכרה ציבורית רחבה ככל האפשר בהצטרפות, והלימה בין הליך ההצטרפות לאורח חיי הקהילה הקולטת. לצורך הפחתת המתח בין שניהם, מצופה מהמנהיגות הדתית והתרבותית של כל הזרמים להרחיב את שטחי החפיפה בין הליכי ההצטרפות הנהוגים בקהילות השונות, בין היתר באמצעות מדיניות הלכתית מכילה והכללת מרכיבי גיור מרכזיים בכל אפיקי ההצטרפות.

ו. חיזוק הזהות היהודית של הציבור החילוני-מורשתי וביסוסה על זיקה עמוקה לתרבות העם ומורשתו (ציר אורך) ולכלל הקהילות בעם היהודי (ציר רוחב).
 ז. העמדת אפשרות מקבילה של הליך גיור חילוני-מורשתי, התואם את אורחות חייהם של מצטרפים רבים שזהותם יהודית-ישראלית אך הם אינם מוכרים כיהודים על ידי מוסדות הדת (והמדינה). להליך זה לא צריכה להיות השלכה לענייני הגירה או אזרחות מבחינת המדינה, אך מוצע שתיתן אפשרות לשנות בעקבותיו את רישום סעיף הלאום במרשם האוכלוסין ל'יהודי'.

בנייר הרחבנו על ההשלכות הרצויות שיכולות להתקבל מיישום ההמלצות:
 א. **מימוש ייעודה של מדינת ישראל כבית לאומי לעם היהודי:** הכיוון המוצע מונע, מצד אחד, הדרת קבוצות גדולות בעם היהודי, ושומר, מצד אחר, על חופש המצפון והדת של קבוצות שמרניות. הוא מעודד שיתוף פעולה בין יהודים מזרמים שונים בבניין המדינה ובחיזוקה, אך מותיר מחוץ למעורבותה של המדינה את ההכרעה בין גרסאות שונות של אורח חיים ואמונות יהודיות.
 ב. **צמצום מאבקים פוליטיים וקידום השיח הרעיוני:** צמצום המשפטיזציה והפוליטיזציה של השיח יאפשר להפנות את הכוחות לפיתוח השיח הרעיוני. גם אם המחלוקות הרעיוניות לא תיפתרנה, מקומן יהיה בזירה הגמישה והדינמית של השיח הרעיוני ולא בזירה הנוקשה והדיכטומית של השיח הפוליטי או המשפטי, המחייב הכרעה.

ג. **חיזוק הזהות החילונית-מורשתית:** חיזוק ביטחונם של החילונים המורשתיים בזהותם היהודית והמשך העמקתה, לצד צמצום המונופול האורתודוקסי בתחומי יהדות בישראל, יגבירו את הזהותו של ציבור גדול עם צביונה היהודי של המדינה, שייתן מקום לכולם.

ד. **הלכידות בעם היהודי:** כל ההצעות לעיל – חיזוק הזהות היהודית של כלל הקבוצות בעם היהודי, הרחבת שטחי החפיפה של דרכי ההצטרפות השונות, ועידוד מי שחפצים להצטרף להעדיף דרך שתוכר על ידי קבוצות רחבות בעם – יגבירו את הלכידות בעם היהודי.

ה. **הלימה בתודעה האישית:** מתן תוקף של 'גיור' למי שעברו 'גיור סוציולוגי' ומגדירים עצמם כיהודים (למשל, רבים מהעולים מברית המועצות), אך הממסד הדתי אינו מכיר בהם ככאלה – יאפשר להם להגביר את הזהותם עם החברה והמדינה ובכך לתרום ללכידות חברתית. שינוי הרישום ל'יהודי' בסעיף הלאום יחזק כיוון זה.

ו. **הלימה בתודעה הלאומית:** כיום ישנה סתירה בין עמדתה המוצהרת של מדינת ישראל, המכירה בהצטרפות לעם היהודי רק בדרך של גיור דתי, לבין התפיסה שעמדה כבסיס להקמת המדינה: ראיית היהודים כעם (ולא כקבוצה דתית גרידא). פתיחת שערי הכניסה למגוון הזרמים והתפיסות בעם היהודי תקדם את המדינה לעבר האתוס המכונן שלה.

אף שמסמך זה עוסק בעיקר בתנאי החיים שנוצרו במדינת ישראל, המאפשרים ואף מחייבים שינוי שמותאם לעצם היותה סביבה יהודית-עברית של עם היושב על אדמתו – למתרחש בה יש השלכות על כלל העולם היהודי, אשר מדינת ישראל רואה עצמה כמדינתו. לפיכך נסכם לסיום השלכות אפשריות של ההצעה שהובאה כאן על יהדות התפוצות.

- החתירה לאיזון, בבחירת הליך גיור, בין הרצון בהכרה רחבה ובין התאמה בין הגיור לאורח החיים של הקבוצה הקולטת – רלוונטית מאוד גם לתפוצות, והליכה בדרך זו תחזק לא רק את תחושת הלכידות בישראל אלא בין כל חלקי העם היהודי.
- השבת השיח למישור הזהות הרעיוני רלוונטית גם ליהדות התפוצות, אשר מבקשת לקחת חלק בשיח בישראל, ויש לה עניין מרכזי, בין היתר, בשאלה מי יהיה זכאי להעדפה בהגירה לישראל מכוח חוק השבות ובהשלכות חוקיות נוספות בישראל. על מובילי השיח גם ביהדות התפוצות לשאוף לנהל את שיח הזהות במישור הרעיוני ולא במישור המשפטי. כך, למשל, תיווצר הבחנה ברורה בין שאלת השתייכותו של פרט יהודי לקהילה מוכרת, לבין שאלת יהדותו של קהילות שלמות, החיות ברחבי העולם, ומשקפות דבקות מסוימת באורחות חיים יהודיים. מובן מאליו כי בנושאי מדיניות הגירה יש הבדל עצום בין פרטים לבין קהילות כאלה. הכרה של זרם מסוים בקהילה כזו כקהילה יהודית (ברמה הזהותית שלו) לא תחייב קהילות אחרות או את מדינת ישראל להכיר בה לצורך שבות או מרשם, למשל.
- הזהות החילונית-מורשתית שתוארה לעיל יכולה לשגשג בעיקר בתנאים של מדינת ישראל; אך קיומה יכול להעניק השראה גם לבעלי זהות דומה בתפוצות, למרות השוני המתבקש. מכל מקום, הציבור שצריך לשאת בעיקר האחריות לפיתוחה, גיבושה והנחלתה של זהות זו נמצא בישראל.

נספחים

נספח א:

תמורות מרכזיות במאפייני העם - מבט לאומי-ציוני

מבט לאומי-ציוני¹²⁴ על תולדות העם היהודי ועל השתלשלות יחסי לאום-דת-תרבות בתוכו, מעלה כי בסיס ההשתייכות הקדום של העם בתקופת המקרא היה שבטי-לאומי, ונשען על תודעת מוצא משותף. סביבו התפתח מכלול מאפיינים גמיש, בדומה לקולקטיבים אתנו-תרבותיים אחרים. הציות לתורת משה או לציווי הפולחן המקראיים לא היה תנאי הכרחי להשתייכות לעם. הגלויות הצריכו שינוי היחס בין המרכיבים, ומציאות החיים אחרי היציאה לגלות רומי הולידה מסגרת הלכתית מקיפה לחיים יהודיים. בעת החדשה, כאשר נטישת אורח החיים ההלכתי לא הייתה עוד כרוכה בהמרת דת, נוצר מצב שבו רוב העם היהודי אינו שומר תורה ומצוות ומממש את זהותו היהודית באופנים אחרים, ומחצית מהעם חיה על אדמתו במדינה יהודית ובסביבה עברית. מצב זה מחייב חשיבה מחודשת והבחנה במשמעויות המנהגים והתפיסות בעם היהודי.

ישראל על אדמתו

תקופת ישיבת עם ישראל בארץ ישראל, מימי ההתנחלות בארץ ועד לחורבן בית שני, נקטעה בשלבים שונים ביציאות לגלות. עד חורבן ממלכת ישראל (722 לפנה"ס) וחורבן ממלכת יהודה (586 לפנה"ס) חי רוב העם בריכוז גיאוגרפי, בחבל ארץ שאליו התייחס כמולדתו הלאומית והאישית. הוא חלק תודעת מוצא משותף, שפה משותפת, מיתוסים וסיפורי עבר משותפים, ציין יחד חגים ומועדים, ומתקופת הממלכה המאוחדת חי תחת הנהגה פוליטית

אחת או שתיים.¹²⁵ כל אלה יחד יצרו רשת חזקה של זהות ומכנה משותף רחב, שאפשר גמישות מסוימת ביחס לכל אחד ממרכיבי לאום־דת־תרבות. כך למשל, המוצא לא היה מרכיב הכרחי בהשתייכות לעם, שכן הייתה אפשרות 'להסתפח' לקולקטיב (גם בטרם התעצב הליך טקסי של גיור). גם שמירת המצוות והאמונה לא היו מרכיב הכרחי, כפי שעולה מהמקרא עצמו המעיד לכל אורכו על פולחנים מקומיים וזרים שרווחו בעם ישראל.¹²⁶ המחלוקות המהותיות בתחומים אלו לא הביאו לפיצול העם לקולקטיבים שונים, ונראה כי גורם מאחד אחר, או קבוצה של גורמים אחרים, שמרו על הלכידות באותה העת.¹²⁷

חורבן וגלות

חורבן ממלכת יהודה והיציאה לגלות בבל הציבו אתגר גדול להמשך קיום העם, בין היתר משום שרשת הזהות, המבוססת על מכנה משותף רחב, נפרמה – והעם נותר ללא ריכוז גיאוגרפי, ממשל מדיני ועוד. מעתה הודגשו היסודות הדתיים ומרכז הכובד החל לעבור מהפן השבטי אל הפן האומני והפולחני.¹²⁸ עם שיבת ציון לאחר הצהרת כורש, חזר חלק מהעם לארצו (קהילות גדולות נותרו בין היתר בבבל, במצרים ובאסיה הקטנה) ושילב קיום ארצי, דתי ומדיני בארץ ישראל עם תפיסות שפותחו בזמן הגלות, ואשר טופחו בתקופת בית שני והפכו שוב לדומיננטיות עם גלות רומי. בעקבותיהן גובשה התורה שבעל פה שכינסה תחת אחריותה תחומים רבים והעולם הרבני התפתח והפך לאלטיה המובילה.¹²⁹

השינוי התבטא בדעיכת חלק מהמאפיינים הקודמים, או בטרנספורמציה שלהם: העברית והארמית הפכו ברבות השנים משפות הדיבור לשפת תפילה וקודש בלבד (עברית), ושפת הלימוד (ארמית); ארץ ישראל הפכה מנחלת העם העובד את אדמתו ומביא את יבולו לבית המקדש, למושא תפילותיו וכיסופיו; פולחן הקורבנות הומר לתפילות ממוסדות; המרכז הרוחני המשותף של בית המקדש בוזר לבתי כנסיות רבים; הממשל הריבוני הפך למושא התפילות לשיבת מלכות בית דוד המשיחית; ומאפייניהם החקלאיים והלאומיים של החגים והמועדים פינו את מקומם למאפיינים רוחניים.¹³⁰ תמורה זו, שנעשתה בתוך המסגרת ההלכתית וסביבה, התפתחה בקהילות ישראל לתרבות יהודית מלאה ועשירה.

הגמישות שגילו חז"ל לנוכח השינוי הדרמטי בחיי העם אפשרה את המשך קיומו כישות אחת גם בתנאי הגלות והפיצול הגיאוגרפי. המסגרת ההלכתית הוכחה כעמידה במיוחד – אולי בשל אופייה הסמכותי והמחייב וכן בשל "חפץ

הקיום הלאומי" (כלשון אחד העם). המאפיינים הלאומיים הצליחו לשרוד ואף להתפתח בתוכה, אך ההצלחה הכבירה של 'תרגומם' לשפה הלכתית והתארכות הגלות הביאו עם הזמן לטשטוש אופיים המקורי.¹³¹ לנוכח אובדן המרכיבים המאחדים האחרים, המערכת ההלכתית הפכה לגורם המאחד בין הקהילות השונות, וללא ספק לגורם מכריע בשימור העם בתקופת הגלות. למעשה, מציאות ממושכת זו היא הבסיס העיקרי לדימוי הרווח (גם בשיח הישראלי כיום) של העבר היהודי כדתי-רבני-הלכתי.

העת החדשה

לאורך דורות רבים נדמה היה שקיימת חפיפה מלאה בין הלאום והדת היהודיים, ומשמעות ההשתייכות לעם היהודי הייתה בהכרח גם שמירת מצוות. בראשית העת החדשה, עת השפיעו עמוקות על העם היהודי תהליכי ההשכלה, הלאומיות, האמנציפציה, החילון והמודרניזציה שהתחוללו באירופה – אי-קיום מצוות כבר לא היה כרוך בהכרח בנטישת העם היהודי. אחרי מאות שנים שבהן השתייכות יהודית השפיעה על כל תחומי חייו של אדם, התחדשה היכולת להבחין בין ממדי חיים שונים, ולמשל בין קיום מצוות לבין השתייכות לקהילה יהודית, או בין זיקה תרבותית לבין קבלת מערכת אמונות. בין גרסאות היהדות השונות שנוצרו בתקופה זו (שכללו, בין היתר, גם את הניסיון החלופי לגדור את היהדות כ'דת', בהתאם למסגרות המחשבה האירופיות-פרוטסטנטיות),¹³² התברר כי לצד המחויבות הדתית ותחתיה התקיימו משמעויות נוספות למנהגים היהודיים, כמו למשל כוחם המלכד כמסורות משפחתיות, קהילתיות ולאומיות. לצד יהודים שקראו להתנער לחלוטין מהמאפיינים היהודיים ולהיטמע בסביבה הנוצרית, רבים אחרים אשר עזבו את אורח החיים ההלכתי לא ויתרו על זהותם הלאומית, ודבקו במנהגים ומסורות, תוך הטענתם במשמעויות חדשות ושחזור משמעויות קדומות.

אם מסתכלים על התפתחות זו בתוך הרצף שתואר כאן, נדמה כי לא מדובר בחידוש מהיסוד אלא בהתחדשות. אחת הדרכים להבין את הפרויקט הציוני היא החיאה מחדש של המאפיינים הלאומיים שבעבר עמדו בפני עצמם ובתקופת הגלות כונסו תחת מסגרת הלכתית: השיבה לארץ ישראל, חידוש השפה העברית, חידוש הריבונות המדינית, יצירת תרבות עברית משותפת, הבנת ההיסטוריה היהודית במונחים ארציים ועוד.¹³³

לעומת התהליכים שהתרחשו בארצות אירופה, בקרב יהדות ארצות האסלאם (שהיוותה רוב בעולם היהודי בימי הביניים המוקדמים, אך רק כעשירית ממנו

בראשית המאה העשרים),¹³⁴ התרחשו תהליכים אחרים במעבר לעת החדשה. הבדלים אלה נבעו גם מיחסם הסובלני יותר של השלטונות המוסלמיים למיעוטים אתניים-דתיים בהשוואה לזה של השלטונות הנוצריים, וגם מכך שתהליכי המודרניזציה לבשו צורה שונה בארצות אלו.¹³⁵ כפועל יוצא מכך, בקהילות אלה לא התחוללו תמורות דרמטיות. במקרים רבים, המנהיגות הדתית הקהילתית שלא הייתה מאוימת מתמורות עמוקות, גילתה גמישות והתאימה את המסגרת ההלכתית לאורחות החיים של הקהילות בפועל, בדרך ששימרה את התחושה שהיהדות היא מערכת נורמטיבית מקיפה שאינה מתנגשת עם חיי החול.¹³⁶

לסיום סקירה זו, נדמה כי ייחודה של היהדות החילונית-מורשתית המודרנית מתבאר על רקע שלוש גישות אחרות ממנה בשאלת היחס בין יהדות חילונית מודרנית לבין העבר היהודי: הגישה הראשונה רואה את ההלכה כמאפיין העקבי והמהותי של היהדות ההיסטורית, תוך שלילת כל גרסה שאינה הלכתית כהמשך לגיטימי של היהדות.¹³⁷ הגישה השנייה מקבלת, כמו הראשונה, את התיאור של העבר היהודי כעבר דתי, אך נבדלת ממנה בכך שהיא נותנת תוקף לגרסתו המודרנית והמחולנת, מתוך ראיית ערך במודרנה, בחילון ובהטענת הסמלים העתיקים במשמעויות מחודשות. עמדה זו רווחת בציבור החילוני.¹³⁸ הגישה השלישית, שהייתה רווחת בקרב חלוצי העלייה השנייה ובאתוס הציוני-חילוני של ראשית ימי המדינה, סבורה שלא כל העבר היהודי הוא דתי, ושם חוזרים אל תקופת המקרא, ניתן למצוא בו יסודות לאומיים ו'טבעיים' בקיום היהודי, בטרם נהפכו ל'דתיים' בעקבות הגלויות. לפי שיטה זו, היהדות החילונית המודרנית יכולה להיתפס כהמשך נאמן של העבר היהודי הקדום.¹³⁹ כאמור, לתפיסתנו, היהדות החילונית-מורשתית מציעה גישה רביעית, הרואה את העבר היהודי כולו כפרי 'הרוח הלאומי', ורואה את היהדות החילונית-מורשתית עצמה כהמשך לגיטימי שלו, תוך שהיא יונקת מכל שכבות היצירה הלאומית.

נספח ב:

הצטרפות לעם היהודי בתקופה המקראית והבתר־מקראית

נספח זה מגבה בדוגמאות את הטענה כי חלו שינויים היסטוריים ורעיוניים בתפיסות הנוגעות להצטרפות לעם היהודי, ובפרט במעבר לתפיסת הגיור החז"לית. הדוגמאות הן בעיקר מהתקופה המקראית ועד סוף ימי בית שני.

הדוגמה המקראית המוכרת ביותר של הצטרפות לעם היהודי בדרך של גיור ארצי-תרבותי נוסח קויפמן,¹⁴⁰ היא זו של רות המואבייה, המכריזה על דבקתה בנעמי: "אֵל אֲשֶׁר תִּלְכִּי אֵלָהּ, וּבְאֲשֶׁר תִּלְיִנִּי אֶלֶין. עִמָּךְ עָמִי וְאֱלֹהֶיךָ אֱלֹהֵי; בְּאֲשֶׁר תָּמוּתִי אָמוּת וְשָׁם אֶקְבֹּר, כֹּה יַעֲשֶׂה ה' לִי וְכֹה יוֹסִיף כִּי הַמּוֹת יִפְרִיד בֵּינִי וּבֵינָהּ" (רות א, טז-יז). קבלתה לעם היהודי באה לידי ביטוי גם בנישואיה לבועז ומקבלת את האישור האולטימטיבי בהיותה אם-סבתו של דוד המלך.

נראה שבתקופה המקראית והטרנס-גלותית, הצטרפות מלאה או חלקית לעם הייתה אפשרית גם כאקט המוני, כמו במקרה של המילה ההמונית של אנשי עירם של חמור ושכם בפרשת דינה (בראשית לד);¹⁴¹ בקבלת האמונה באלוהי ישראל על ידי האוכלוסיות הזרות שאותן הביא לכנען מלך אשור (מלכים ב' יז, כד-מא); ב'התייהדות' אנשי שושן בסוף מגילת אסתר (אסתר ח, יז); בעמים שהוכנעו על ידי החשמונאים וקיבלו על עצמם את ברית המילה ואת החוק היהודי, כדוגמת האדומים והיטורים;¹⁴² בגיור של הלני המלכה ובנה המלך מונבז, מלכי ממלכת חֲדַיִב, במאה הראשונה לספירה;¹⁴³ ואף שהמקרא עצמו אינו מציין זאת, מפי חז"ל ופרשנים מאוחרים יותר אנו שומעים על גרים שהצטרפו בימי השיא של מלכות דוד ושלמה, וכן על הקטגוריות 'גרי אריות' ו'גרי שולחן מלכים'.¹⁴⁴

בנוסף לאלה, היו קבוצות שלמות שהסתפחו לבני ישראל, אשר כונו 'נתינים', 'נבדלים מעמי הארץ', 'נלווים'.¹⁴⁵ נראה שחלק מקבוצות אלה נותרו כקבוצות נבדלות בשולי עם ישראל, אך בחלק מהמקרים ההפרדה היטשטשה, כפי שקרה עם חותמי האמנה עם נחמיה, ואלה שזכו לאכול מזבח הפסח.¹⁴⁶ מעניין גם להיווכח כי מוצאם של חלק משבי ציון היה עלום ("אֵלֶּה הָעָלִים מִתֵּל מִלַּח תֵּל חֲרָשָׁא כְּרֹב אֲדָן אֲמַר, וְלֹא יָכְלוּ לְהַגִּיד בֵּית אֲבוֹתָם וְזָרְעָם, אִם מִיִּשְׂרָאֵל הֵם", עזרא ב, נט; נחמיה ז, סא).

מכלל הדוגמאות הללו מצטיירת תמונה המעידה שהיו בפועל מקרים של הסתפחות והצטרפות לעם היהודי בדרכים שונות, אם כבודדים ואם כקבוצות, ללא טקס מבחין. ניכר אפוא שהמונח המקראי 'גר' הוא רב-משמעי, ושבניגוד לחלוקה המאוחרת בין 'גר תושב' ל-'גר צדק', לא ברור אם היה תיחום מובהק ביניהם בתקופות המוקדמות.¹⁴⁷

הערות

1. ראו לדוגמה: בג"ץ 264/87 ש"ס נ' מינהל האוכלוסין; בג"ץ 1031/93 פסרו (גולדשטיין) נ' שר הפנים; בג"ץ 5070/95 נעמת נ' שר הפנים; בג"ץ 2597/99 רודריגז-טושביים נ' שר הפנים; בג"ץ 2859/99 מקרינה נ' שר הפנים. לפסיקה בעניין הכרה בגיורים אורתודוקסיים פרטיים בישראל לצורך שבות ראו להלן.
2. באמצע שנות התשעים פורסמו שני חיבורים מקיפים ובעלי השקפות מנוגדות: מנחם פינקלשטיין, **הגיור: הלכה ומעשה**, רמת גן 1994 (להלן: פינקלשטיין, הגיור הלכה ומעשה); צבי זוהר ואבי שגיא, **גיור וזהות יהודית**, ירושלים 1996 (להלן: זוהר ושגיא, גיור וזהות יהודית). כמו כן ראו גדליהו אקסלרוד, 'שמירת מצוות כתנאי לגיור', **שורת הדין**, ג, ירושלים 1995, עמ' 175-190.
- סביב פרשות ביטולי הגיורים החל משנת 2008, ראו לדוגמה: שמעון בן חיים יעקובי, **ביטול גיור עקב חוסר כנות בקבלת המצוות**, ירושלים 2009; חיים אמסלם, **זרע ישראל**, ירושלים 2010 (להלן: אמסלם, זרע ישראל); הנ"ל, **ביטול גיור עקב טענת חוסר כנות בזמן קבלת המצוות: הערות חבר הכנסת הרב חיים אמסלם לחוות דעתו של עו"ד הרב שמעון יעקובי**, ירושלים 2010; יהודה ברנדס, 'פולמוס הגיור המתחדש', **אקדמות**, כא (אלול תשס"ח), עמ' 83-95; שלמה דיכובסקי, 'ביטול גיור למפרע', **תחומין**, כט (תשס"ט), עמ' 267-280; אריה אדרעי, 'ואין אחריתם עלינו? עוד לפולמוס הגיור', **אקדמות**, כד (ניסן תש"ע), עמ' 191-222; אברהם שרמן, 'סמכות גדולי הדור בנושאי אישות וגיור', **תחומין**, ל (תש"ע), עמ' 163-173; יוסף יצחק ליפשיץ, 'על הגירות', **תכלת**, 46 (תשע"ב), עמ' 9-30; אברהם חיים שרמן, 'בדיקה חוזרת של גיור בבית דין אחר', **תחומין**, לא (תשע"א), עמ' 230-236.
- בין שתי נקודות הזמן הללו ראו לדוגמה: ישראל רוזן, 'גר שקיבל תורה "חוץ ממצוה אחת"', **תחומין**, יט (תשנ"ט), עמ' 139-143; יועזר אריאל, 'ביטול גירות למפרע', **תחומין**, כ (תש"ס) 261-279; דוד בס וישראל רוזן, 'תוקפו של גיור בדיעבד אם הגר אינו שומר את כל המצוות', **תחומין**, כג (תשס"ג), עמ' 186-202; חגי איזירר, 'קבלת מצוות בגירות', **אבני משפט**, ג (אב תשס"ד), עמ' 14-25. רשימה זו אינה אלא מעט מהספרות שנכתבה בנושא זה.
3. ראו לדוגמה החלטת מס' 2147, הממשלה ה-33, מיום 2 בנובמבר 2014, על הסמכת רבני ערים להקים בתי דין לגיור, וכנגדה את החלטת מס' 181, הממשלה ה-34, מיום 5 ביולי 2015, על ביטול ההחלטה הקודמת, כחלק מיישום ההסכם הקואליציוני בין הליכוד ליהדות התורה. עוד ראו את הפולמוס שהתעורר כמה שנים קודם לכן סביב 'הצעת חוק הרבנות הראשית לישראל (תיקון מס' 3) (סמכות בענייני גיור)', תש"ע-2010, של ח"כ דוד רותם מ'ישראל ביתנו'.

4. הפסיקה ניתנה בתיק בג"ץ 7625/06 **רגע'ובה ואח' נ' שר הפנים**, והעתירות התלויות הן בג"ץ 11013/05 **דהן נ' שר הפנים** והמצטרפות לה. להצעת החוק הנגדית ראו 'תזכיר חוק גיור ממלכתי בישראל, התשע"ז-2017'. להצעת החוק שבעקבות ועדת ניסים ראו 'הצעת חוק הגיור הממלכתי, התשע"ח-2018'. להרחבה ראו משה נסים, **הגיור בישראל: דו"ח והמלצות**, ירושלים תשע"ח (להלן: נסים, הגיור בישראל). לכמה מהתגובות ראו 'תגובות במערכת הפוליטית על מסקנות וועדת ניסים בדבר חוק הגיור הממלכתי', אתר **על משמר הכנסת**, 3 ביוני 2018.
5. משה הלברטל, 'מיהו יהודי', אבי שגיא ונחם אילן (עורכים), **תרבות יהודית בעין הסערה: ספר היובל ליוסף אחיטוב**, עין צורים ובני ברק תשס"ב, עמ' 233. כן ראו את ניסוחו של שלום רצבי: "השאלה 'היכיד להפוך ליהודי?' מהווה אף יותר מהשאלה 'מיהו יהודי?' את הראיה הטובה ביותר לבחינת מה שעומד מ'אחורי' הזהות היהודית, קרי ה'קודים המכוננים' או 'מבני העומק' שלה" ('הזהות היהודית ההיסטורית ומבחן הגרות' [פרק 2], אליעזר בן רפאל וליאור בן חיים [עורכים], **זהויות יהודיות בעידן רב-מודני**, רעננה 2006, עמ' 33-56 [להלן: רצבי, הזהות היהודית ההיסטורית]. פרק זה פורסם מוקדם יותר, בגרסה כמעט זהה, כמאמר בתוך אליעזר בן רפאל [עורך], **זהויות יהודיות: תשובות חכמי ישראל לבן-גוריון**, באר שבע תשס"א, עמ' 117-137 [להלן: בן רפאל, זהויות יהודיות]).
6. אליעזר שביד, 'פלורליזם ואחדות בתרבות היהודית', **מאזניים**, נו 3-4 (תשמ"א), עמ' 30 (להלן: שביד, פלורליזם ואחדות). מסמך זה, ובפרט החלקים על העבר היהודי ותמורותיו, נכתב מנקודת מבט היסטורית-מחקרית. קיימת כמובן גם נקודת מבט אמונית לתולדות ישראל, היוצרת תמונה שונה מזו המתוארת כאן. השוואה בין הגישות חורגת מגדר מסמך זה.
7. ישראל אפעל (עורך), **ההיסטוריה של ארץ-ישראל: כרך שני - ישראל ויהודה בתקופת המקרא (המאה השתים עשרה - 332 לפני הספירה)**, ירושלים 1984, עמ' 131-156; ראו מלכים א' יב, כח; מלכים ב' י, כט. עוד ראו חיים תדמור, 'מי הבית הראשון ושיבת ציון', חיים הלל בן-ששון (עורך), **תולדות עם ישראל בימי קדם**, תל אביב 1969, עמ' 110-132.
8. דלית רוס-שילוני, 'גולים ונשארים: אסטרטגיות של בדלנות פנימית בראשית המאה השישית לפנה"ס', משה בר-אשר, נילי ואזנה, עמנואל טוב ודלית רוס-שילוני (עורכים), **ש"י לשרה יפת: מחקרים במקרא, בפרשנותו ובלשונו**, ירושלים תשס"ח, עמ' 119-138; עודד ליפשיץ, **ירושלים בין חורבן להתחדשות: יהודה תחת שלטון בבל**, ירושלים תשס"ד, עמ' 222-240; 291-272; שרה יפת, 'המאבק על הזהות בתקופת שיבת ציון, תוצאותיו והשלכותיו', **מדעי היהדות**, 46 (תשס"ט), עמ' 5-7; הנ"ל, **אמונות ודעות בספר דברי הימים ומקומן בעולם המחשבה המקראית**, ירושלים 1977, עמ' 309-317. תודתי העמוקה לעמיתי יאיר קופילוביץ על הארותיו בנוגע לתקופה זו.
9. ראו תלמוד ירושלמי, שבת, פרק א הלכה ד. לחשש מפיצול העם ראו המחלוקת בענייני ייבום וחליצה (משנה, יבמות א, ד, ולדוגמה הדיון בבבלי, יבמות יד, ע"א-ע"ב).
10. על כל אחת מהמחלוקות הללו קיימת כמובן ספרות מחקרית ענפה. לסקירות תמציתיות המדגישות את הריבוי ראו: ירמיהו יובל, 'חילון הזיכרון וחקר ההיסטוריה - מבוא', ירמיהו יובל, יאיר צבן ודוד שחם (עורכים), **זמן יהודי חדש: תרבות יהודית בעידן חילוני**, מבט אנציקלופדי, א, ירושלים 2007, עמ' 109-112 (להלן: יובל, חילון הזיכרון); ידידיה יצחקי, **בראש גלוי: עיקרים של חילוניות יהודית**, חיפה 2000, עמ' 125-135; יעקב מלכין, **יהדות ללא אל: יהדות כתרבות, תנ"ך כספרות**, ירושלים 2003, עמ' 39-40; 62-70; 194-199; חיים היימס-עזרא, **אני (לא) מאמין: ישראל והיהדות - עבר, הווה, עתיד**, תל אביב 2011, עמ' 27-38; 58-66.

11. ראו לדוגמה יחזקאל קויפמן, **גולה ונכר: מחקר היסטורי-סוציולוגי בשאלת גורלו של עם ישראל מימי קדם ועד הזמן הזה**, א, תל אביב תשכ"ב, עמ' 226–248 (להלן: קויפמן, גולה ונכר); רצבי, הזהות היהודית ההיסטורית, וראו דוגמאות והרחבה בנספח ב'.
12. תקופת הביניים, לדוגמה בימי זרובבל, עזרא ונחמיה, התאפיינה לשיטתו ב'מבוכה'. ראו קויפמן, גולה ונכר, א, עמ' 226–248.
13. קויפמן, גולה ונכר, א, עמ' 226–227; 229; 234–236. עוד ראו יחזקאל קויפמן, **תולדות האמונה הישראלית: מימי קדם עד סוף בית שני**, ירושלים תשכ"ט, ד–ה, עמ' 213–214; ח, עמ' 44–48; 135–137; 201–207; 296–301 (להלן: קויפמן, תולדות האמונה הישראלית). יצוין כי ניתוח היסטורי בהיר זה אין משמעו שעמדתו הנורמטיבית של קויפמן הייתה שעם הציונות יש לחזור למודל גיור 'ארצי-תרבותי'. ראו תשובתו למכתבו של דוד בן גוריון בתוך: בן רפאל, זהויות יהודיות, עמ' 281–285. להרחבה ראו צבי מדין, 'הגורם הדתי במשנתו הלאומית של יחזקאל קויפמן', **הציונות**, 7 (תשמ"ב), עמ' 36–72; אליעזר שביד, 'הדת היהודית מנקודת מבט חילונית: משנתו הלאומית של יחזקאל קויפמן', **היהדות והתרבות החילונית**, תל אביב תשמ"א, עמ' 75–109, ובמיוחד הביקורת בעמ' 98–100.
14. על המנגנונים העוקפים ראו משה יגור, 'זהות דתית וגבולות הקהילה בחברת הגניזה (מאות 10–13): גרים, מומרים, עבדים', עבודת דוקטור, ירושלים, האוניברסיטה העברית 2018. להמחשה, ראו **תשובות הרמב"ם** [מהדורת בלאו], א, ירושלים תשי"ח, סימן קו, עמ' 178–182, וכן בנימין מנשה לוין (עורך), **אוצר הגאונים, כך שביעי: מסכת יבמות**, ירושלים תרצ"ו, סימן צה. לסקירה מקיפה ראו ישראל בן זאב, **גרים וגיוור בעבר ובהווה**, ירושלים תשכ"ב (להלן: בן זאב, גרים וגיוור).
15. כן נהוג לכלול תחליף לקורבן שהיה נדרש מהגר. בבלי, יבמות מז, ע"א–ע"ב; משנה תורה, הלכות איסורי ביאה, יג–יד; שולחן ערוך, יורה דעה, רסח. ראו ידידיה צ' שטרן (עורך), **ספרות השו"ת [שאלות ותשובות]: הגיור בראי הדורות**, ירושלים 2008 (להלן: שטרן, ספרות השו"ת). לפסיקות מודרניות נוספות ראו הפניות בהערה 2 לעיל.
16. ראו: Shaye J.D. Cohen, *The Beginnings of Jewishness: Boundaries, Varieties, Uncertainties*, Berkeley, Los Angeles, London 1999, pp. 110–119 (להלן: שעה כהן, ראשית היהודיות); אריה כשר, 'חסי יהודים ויטורים בתקופה החשמונאית', **קתדרה**, 33 (אוקטובר 1984), עמ' 26–32 (להלן: כשר, יחסי יהודים ויטורים); הנ"ל, **אדום, ערב וישראל: יהודים ועממי הספר בתקופה ההלניסטית והרומית**, ירושלים 1988 (להלן: כשר, אדום, ערב וישראל).
17. ראו הנחיות הגיור של התנועה הרקונסטרוקציוניסטית משנת 2009 (Reconstructionist 'Guidelines on Giyur' Rabbis Association) ואת אלו של התנועה הרפורמית משנת 2001 (CCAR, *Guidelines for Rabbis Working with Prospective Gerim*) (להלן: CCAR, Guidelines). למחלוקות הפנים-אורתודוקסיות ראו בסעיף הבא.
18. ראו משנה, מסכת גרים ד, ה: "חביבה ארץ ישראל שמכשרת גרים: היה בארץ ישראל ואמר גר אני – מקבלים אותו מיד. ובחוצה לארץ – אין מקבלים אותו אלא אם כן היו עדין עמו". וכן ראו דבריו של הרב הראשי לשעבר שלמה גורן, 'הגיור באספקלריית הדורות וההלכה', **שנה בשנה** (1995), עמ' 155–176; הנ"ל, 'הגרות באספקלריה של ההלכה', **מחניים**, צב (תשכ"ד), עמ' 8; 12. ראו על כך אצל מנחם פינקלשטיין, 'יתרו והלכות גרים', **דעת**, 194 (פרשת יתרו תשס"ה) ואצל נתנאל פיישר, **אתגר הגיור בישראל: ניתוח מדיניות והמלצות**, מחקר מדיניות, 103, ירושלים 2015, עמ' 35 (להלן: פיישר, אתגר הגיור); עוד ראו את דבריו של הרב הראשי לשעבר איסר יהודה אונטרמן המובאים אצל אמסלם, זרע ישראל, עמ' רצז–ש.
19. ראו הפניות בהערה 2 לעיל.

20. אליהו בקשי-דורון, **ספר בנין אב: תשובות ומחקרים**, א, ירושלים תשס"ב, סימן כב, עמ' קט. לעמדה יסודית זו שותפים גם הרבנים שלמה גורן, שאול ישראלי, יהודה עמיטל, חיים הירשנזון, יהודה לאון אשכנזי (מניטו), יגאל אריאל ואחרים. ראו דבריהם אצל זוהר ושגיא, גיור זהות יהודית, עמ' 222–225 וכן אצל אשר כהן, **יהודים לא-יהודים: זהות יהודית ישראלית ואתגר הרחבת הלאום היהודי**, ירושלים ורמת גן 2005, עמ' 141 (להלן: כהן, יהודים לא-יהודים). על הרב חיים הירשנזון ראו אליעזר שביד, **דימוקראטיה והלכה: פרקי עיון במשנתו של הרב חיים הירשנזון**, ירושלים תשל"ח, ובמיוחד עמ' 19–35; דוד זוהר, **מחויבות יהודית בעולם מודרני: הרב חיים הירשנזון ויחסו אל המודרנה**, ירושלים ורמת גן 2003, ובמיוחד עמ' 93–99; יוסי טרנר, "כוח הציבור" במשנתו הדתית-ציונית של הרב חיים הירשנזון, אבי שגיא, דוב שוורץ וידידיה שטרן (עורכים), **יהדות פנים וחוץ: דיאלוג בין עולמות**, ירושלים תש"ס, עמ' 31–56. לדבריו של מניטו ראו יהודה לאון אשכנזי, 'תולדות חייו של הרב אשכנזי: כפי שסופרו על ידו', **סוד העברי: יסודות האמונה לאור פסוקי התורה**, ירושלים תשס"ה, עמ' 27–28 וכן יוסף שרביט, 'הרב יהודה לאון אשכנזי (מניטו): גיור, הלכה וזהות', אבינועם רוזנק (עורך), **ההלכה: הקשרים רעיוניים ואידאולוגיים גלויים וסמויים**, ירושלים תשע"ב, עמ' 266–282. לסקירה, ראו את הפוסקים המובאים אצל נסים, הגיור בישראל, עמ' 13–24.

21. לגישת 'הזהות הכפולה' ראו לדוגמה אלה בלפר, **זהות כפולה: על המתח בין ארציות לרוחניות בעולם היהודי**, רמת גן תשס"ד (להלן: בלפר, זהות כפולה). לעמדה הדתית-לאומית ראו לדוגמה דברי יחיאל מיכל פינס: "ישראל איננו עם טבעי מתולדתו, כי עממותו גם מראשית הולדה לא נולדה על ברכי הטבע, לאמור על ברכי ההשתתפות בגזע ובארץ, כי אם על ברכי התורה וברית עם הדת. וכשם שלא נולדה עממותו על ברכי הטבע, כך לא נתגדלה ולא התפתחה בחיקה, כי אם בחיק התורה והדת" (יחיאל מיכל פינס, 'מכתב לעורך הירחון 'ממזרח וממערב'', **אמת מארץ תצמח, מחברת רביעית**, ירושלים תרנ"ה, עמ' 22–27). כן ראו הראי"ה קוק, 'למהלך האידיאות בישראל', **אורות**, ירושלים תשל"ו, עמ' קב–קח; הנ"ל, 'לאומיות ישראל', שם, עמ' קנח–קסא; וכן ניסוחו הקדום של רס"ג: 'אין אומתנו אומה אלא בתורתיה' (**ספר האמונות והדעות**, ג, ז).

22. עמדה רווחת זו נמצאת למשל בכתביהם של משה הס, אחד-העם, ז'בוטינסקי ואחרים, ולדוגמה: משה הס, 'אמונתי שלי במשיח: תשובה לליאופולד לעף' [1862], בתוך **רומי וירושלים: וכתבים יהודיים אחרים** (תרגום ישורון קשת), ירושלים תשמ"ג, עמ' 171; אחד העם, מכתב לי"ל מֶגנס [18.9.1910], בתוך **אגרות אחד-העם**, ד, ירושלים וברלין תרפ"ד, עמ' 148–149; זאב ז'בוטינסקי, 'הרצאה על ההיסטוריה הישראלית' [1932], בתוך **כתבים: אמה וחברה** (תרגום יוסף אור), ירושלים תש"י, עמ' 165–166; הנ"ל, 'ציונות וארץ-ישראל' [1905], בתוך **כתבים: כתבים ציוניים ראשונים** (תרגום בנימין לובוצקי), ירושלים תש"ט, עמ' 118–119; הנ"ל, 'על הטריטוריאליזם' [1905], שם, עמ' 131–161, ובפרט עמ' 138. לטענת אהוד לוז, פרץ סמולנסקין הוא אבי הרעיון הזה. ראו בספרו **מקבילים נפגשים: דת ולאומיות בתנועה הציונית במזרח-אירופה בראשיתה (1882–1904)**, תל אביב תשמ"ה, עמ' 46–49 (להלן: לוז, מקבילים נפגשים). כן ראו אליעזר שביד, **אמונת עם ישראל ותרבותו**, ירושלים תשל"ז, עמ' 165; שמואל נח אייזנשטדט, **הציוויליזציה היהודית: הניסיון ההיסטורי היהודי בפרספקטיבה השוואתית וגילוייו בחברה הישראלית**, באר שבע 2002, עמ' 62 (להלן: אייזנשטדט, הציוויליזציה היהודית); יעקב כ"ץ, 'התנועה הלאומית היהודית: ניתוח סוציולוגי', **לאומיות יהודית: מסות ומחקרים**, ירושלים תשמ"ג, עמ' 17; יצחק יוליוס גוטמן, 'בניין ארץ ישראל והיהדות', **פתחים**, ב (תשל"ל), עמ' 20–21 (להלן: גוטמן, בניין ארץ ישראל); דוד כנעני, **העלייה השנייה העובדת ויחסה לדת ולמסורת**, תל אביב תשל"ז,

- עמ' 70; ברוך בן־יהודה, **למהותה של התודעה היהודית**, תל אביב 1966, עמ' 26–27; זלמן ארן, נאום בכנסת מיום 20 במאָרס 1956 (בתוך צבי צמרת, 'מדינה יהודית – כן; מדינה קלריקלית – לא: ראשי מפא"י ויחסם לדת ולדתיים', מרדכי בר־און וצבי צמרת (עורכים), **שני עברי הגשר: דת ומדינה בראשית דרכה של ישראל**, ירושלים תשס"ב, עמ' 235 [להלן: בר־און וצמרת, שני עברי הגשר]). כן ראו נספח א'.
23. לעמדה זו ראו לדוגמה יובל, חילון הזיכרון, עמ' 109–112. מטבע הדברים, על קריאה לאומית־חילונית כזו להתמודד עם הדומיננטיות של השפה הדתית־הלכתית במורשת ישראל ובהווי של עם ישראל לדורותיו, בפרט בתקופות הגלות. דרכי ההתמודדות של חוקרים והוגים אלה מגוונות, אך דיון מפורט בכך חורג מתחום המסמך הנוכחי.
24. לשימוש במונחים 'ציר אורך' ו'ציר רוחב' ראו יאיר צבן, 'יהודי חילוני לא מבוש', דדי צוקר (עורך), **אנו היהודים החילונים: מהי זהות יהודית חילונית?**, תל אביב 1999, עמ' 113–114 [להלן: צוקר, אנו היהודים החילונים].
25. אחד העם, 'תחית הרוח', **כל כתבי אחד העם**, תל אביב וירושלים תשי"ז, עמ' קעו. בגישה זו רואים את כל היצירה היהודית לדורותיה כפרי 'הרוח הלאומי', ומכאן שהעבר היהודי אינו עבר 'דתי' במהותו, וממילא היהדות החילונית־מורשתית יכולה לשאוב מכל אוצרות המורשת והתרבות כירשת לגיטימית שלהם. כדוגמה נוספת ראו יצחק שויגר, 'ניצול השכבות', **קונטרס**, שעה (ה' סיון תרפ"ט) עמ' 13–21; שעו (כ' סיון תרפ"ט) עמ' 17–21 (מובא בתוך מוטי זעירא, **קרועים אנו: זיקתה של ההתיישבות העובדת בשנות העשרים אל התרבות היהודית**, ירושלים תשס"ב).
26. להצבעה על סכנות אלה ראו לדוגמה: Ruth Gavison, 'The Significance of Israel in Modern Jewish Identities', Eliezer Ben-Rafael, Yosef Gorni, & Yaacov Ro'i (eds.), *Contemporary Jewries: Convergence and Divergence*, Leiden 2003, pp. 124–126; רות גביון, 'מדינה יהודית ודמוקרטית: זהות, אידיאולוגיה ומשפט', אריאל רוזן־צבי (עורך), **מדינה יהודית ודמוקרטית**, תל אביב 1996, עמ' 216. אתגרים אלה היו במוקד הדיונים סביב התוכניות 'להעמקת התודעה היהודית' בשנות החמישים והשישים, וראו לדוגמה נאום זלמן ארן בכנסת מתאריך 24 בדצמבר 1957, **ארכיון המדינה**; צבי צמרת, 'זלמן ארן ומערכת החינוך', צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), **העשור השני תשי"ח–תשכ"ח**, ירושלים תשס"א, עמ' 61–78. כך גם לגבי דוח ועדת שנהר משנת 1994: הוועדה לבדיקת לימודי היהדות בחינוך הממלכתי (ועדת שנהר), **עם ועולם: תרבות יהודית בעולם משתנה**, ירושלים 1994 (להלן: דוח ועדת שנהר). הצער על ניתוק החילונים ממקורות היהדות, כמו גם הדרכים לתקנו, חוזרים בקובץ צוקר, אנו היהודים החילונים. לסקירה מקיפה ראו נעמה אזולאי, "עברים אנו ואת לבנו נעבוד": תנועת ההתחדשות היהודית במרחב החילוני בישראל', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן 2010, ובפרט עמ' 172–175.
27. לטענה כי במדינת ישראל ניתן להנחיל זהות חילונית ללא חשש, ראו רות קלדרון, 'יהודים עברים חדשים', **סדרת שלם: חוברת עזר לצוער**, ירושלים [חש"ד], עמ' 27; יעל תמיר, 'מהפכה ומסורת', צוקר, אנו היהודים החילונים, עמ' 176; ירון לונדון, 'דתיים וחופשיים', שם, עמ' 29–30. לביטוי מוקדם ראו ח"נ ביאליק, 'תחיית התרבות בארץ־ישראל' (הרצאה בקובנה, אלול תר"ץ), **דברים שבעל פה**, ספר ראשון, תל אביב תרצ"ה, עמ' קנט–קסה. על היעדר החשש להתבוללות כתב גם דוד בן גוריון ב'מכתב לחכמי ישראל' בשנת 1958. ראו בתוך בן רפאל, זהויות יהודיות, עמ' 139–141. לטענה כי הציונות היא, לכתחילה, פרויקט זהותי יותר מאשר הישרדותי־ביטחוני, ראו שלמה אבינרי, **הרעיון הציוני לגווניו: פרקים בתולדות המחשבה הלאומית היהודית**, תל אביב 1980, עמ' 13–24 (להלן: אבינרי, הרעיון הציוני לגווניו).

28. על השימוש במונח 'גיוור' גם בהקשר של הליכים שאינם בעלי אופי אמוני או הלכתי, ראו בפרק השלישי ובנספח ב'.
29. לסקירה ראו: ברק מדינה ויאל חשין, 'דת ומדינה במדינת ישראל: סקירה של ההסדרים הקיימים', חומר שהוגש לוועדת החוקה של הכנסת על ידי המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים 2004. כפי שאטען להלן, הצביון היהודי יישאר מובהק גם עם הסרת המונופול האורתודוקסי בדיון האישי ובשירותי הדת. על צביונה היהודי של מדינת ישראל נכתב רבות, ולדיון נוסף הקרוב לעמדת מסמך זה ראו לדוגמה חיים כהן, 'יהודיותה של מדינת ישראל', רות גביון (עורכת), **להיות יהודי: תרבות, משפט, דת, מדינה**, אור יהודה 2006, עמ' 346–390 (להלן: חיים כהן, יהודיותה של מדינת ישראל).
30. ראו בנימין נויברגר, 'דת ומדינה: הסדרים ומגמות במדינות דמוקרטיות', בר־און וצמרת, שני עברי הגשר, עמ' 3–20.
31. לתמונת מצב עדכנית ומקיפה בעניין הקבורה ראו 'המשרד לשירותי דת: הבטחת זכות אזרחי המדינה לקבורה אזרחית', **דוח מבקר המדינה לשנת 2017**, 67; יאיר ברלין ואריאל פינקלשטיין, **הקבורה האזרחית בישראל: עשרים שנה לחוק הזכות לקבורה אזרחית חלופית התשנ"ו–1996**, ירושלים תשע"ו, בפרט עמ' 21.

להתפתחויות האחרונות בתחום הכשרות ראו דג"ץ 5026/16 **גיני, ודעי נ' הרבנות הראשית ואח'** (כהמשך לבג"ץ 6494/14 **גיני, ודעי נ' הרבנות הראשית ואח'**); צבי שיימן, 'הפור נפל: ארגון צהר מקים מערך כשרות חדש', אתר **סרוגים**, 26 בפברואר 2018; לשכת היעוץ המשפטי לממשלה, 'סיכום דיון בנושא "אכיפת חוק איסור הונאה בכשרות – יישום פסק הדין בדג"ץ 16/5026 גיני נ' הרבנות הראשית"', כ"ט בתמוז תשע"ח; להרחבה ראו: **חוק איסור הונאה בכשרות, התשמ"ג–1983**; 'המשרד לשירותי דת: הפיקוח על כשרות המזון', **דוח מבקר המדינה לשנת 2009**, 59; נטע משה, 'תיאור מערך כשרות מזון ומשקאות בישראל ואומדן עלויות', **מרכז המחקר והמידע של הכנסת** (להלן: ממ"מ), ירושלים 2017.

לאומדני נישואין פרטיים בישראל ראו יותם ברום, **טקסי נישואין יהודיים בישראל מחוץ לרבנות הראשית: נתונים ומגמות – אפריל 2018**, ירושלים 2018; אורי טל ספירו, 'מבחר נתונים על נישואין וזוגיות מקבילה', ממ"מ, ירושלים 2015 (להלן: ממ"מ, 'מבחר נתונים'). עוד ראו הערה 78 להלן. תופעה חדשה, מצומצמת ומורכבת יותר היא אֶתגור המונופול על גיטין בידי בתי דין פרטיים, שבין היתר שחררו לאחרונה מעגינותן מספר מסורבות גט בדרכים הלכתיות שונות. ראו יאיר אטינגר, 'משנים את הכללים', **מקור ראשון**, י"ד בתמוז התשע"ח; הנ"ל, 'מתגרשים מהרבנות', **הארץ**, 28 באוקטובר 2011; קובי נחשוני, 'בצעד נדיר: בית דין פרטי ביטל את נישואיה של מסורבת הגט', אתר **ynet**, 24 ביולי 2018.

32. **פקודת העדה הדתית (המרה)**, ובפרט סעיף 2. לעניין סמכות הממסד להכריע לגבי עצם השתייכות הפרט אליו, ראו בג"ץ 301/63 **שטרייט נ' הרב הראשי לישראל ואח'**.
33. עמדת המדינה בתשובותיה לבג"ץ, במסגרת העתירות בדבר הכרה בגיורים פרטיים לתכליות שונות (**רגצ'ובה ואחרים**), הייתה כי ראוי שהמדינה תכיר בגיורים שנערכו בישראל אך ורק דרך מערך הגיור הממלכתי. כן ראו 'תזכיר חוק גיור ממלכתי בישראל, התשע"ז–2017' וכן 'הצעת חוק הגיור הממלכתי, התשע"ח–2018'.
34. יעקב נאמן, 'דין וחשבון והמלצות הוועדה לגיבוש רעיונות והצעות בנושא הגיור בישראל', **דברי הכנסת: כנסת 14, מושב שלישי**, חוברת יח, סעיפים 3, 6. הממשלה אישרה את ההמלצות בהחלטה מס' 3613 מיום 7 באפריל 1998. סעיף 12 בהמלצות קובע: "גיור בישראל ייערך בבתי דין לגיור על פי דין תורה; רשויות המדינה יכירו רק בגיור זה".

35. ראו תיאורו הנרחב של השופט אליקים רובינשטיין, ששימש בתקופת הוועדה כיועץ המשפטי לממשלה, בפסקאות י-יד לפסק דינו בבג"ץ רגצ'ובה. מועצת הרבנות הראשית נרתעה ממתן גושפנקה למכון לימודים משותף עם זרמים לא־אורתודוקסיים, בפרט מכיוון שלא השתכנעו שייאסר בחוק על קיום גיורים לא־אורתודוקסיים (הדברים מופיעים גם בתוך: אליקים רובינשטיין ונעם סולברג, 'דת ומדינה בישראל בשנת היובל – תמונת מצב מלשכת היועץ המשפטי לממשלה', אהרן ברק ומנשה שאוה (עורכים), **מנחה ליצחק: קובץ מאמרים לכבודו של השופט יצחק שילה בגבורותיו**, תל אביב תשנ"ט, עמ' 339–368 [להלן: רובינשטיין וסולברג, דת ומדינה בישראל]).
36. בג"ץ 5070/95 **נעמת**, פס' 31. להגבלת סמכות הממסד הדתי בנושאי מרשם ושבות ראו בג"ץ 1031/93 **פסרו-גולדשטיין**; בג"ץ 2597/99 **רודריגז-טושבייט**; בג"ץ 2859/99 **מקרינה**.
37. האחריות למערך הגיור ולגופים המסונפים אליו נדדה בעשור וחצי האחרונים בין ארבעה משרדים ממשלתיים: משרד ראש הממשלה, משרד המשפטים, משרד הקליטה והמשרד לשירותי דת. מערך זה מיועד מראש רק לאזרחים ולתושבי קבע, ומי שמעוניין להתגייר אך אינו עונה על קריטריונים אלה רשאי לפנות לוועדת חריגים. ראו שלומית טור-פז, שאל פרבר וסמדר-פז אברבנאל, **גיור בישראל: היבטים מסורתיים, מעשיים ומשפטיים**, ירושלים התשס"ט, עמ' 14. לסקירה היסטורית ראו יאיר שלג, **יהודים שלא כהלכה: על סוגיית העולים הלא־יהודים בישראל**, ירושלים 2004, עמ' 37–41 (להלן: שלג, **יהודים שלא כהלכה**); פישר, אתגר הגיור, עמ' 34–38.
38. ראו פסיקת בית הדין הרבני הגדול 5489–64–1, שפסלה את הגיורים. בית הדין הרבני בתל אביב הכריע בחודשים אוגוסט וספטמבר 2010 בשני התיקים שהובאו בפניו במסגרת פרשה זו; הכרעת בג"ץ בתיק ניתנה באפריל 2012 (בג"ץ 5079/08, 2448/09 **מרכז צדק לנשים ואח' נגד שרמן ואח'**). יצוין שלא הייתה זו הפעם הראשונה ולא האחרונה שבה נדרש בג"ץ לטפל במקרים שבהם בתי דין רבניים ביטלו את תוקפם של גיורים קודמים, וראו בג"ץ 5375/09 **פלויני נ' בית הדין הרבני האזורי בחיפה** (לא פורסם); בג"ץ 113/84 **בנקובסקי נ' בית הדין הרבני האזורי בחיפה**; בג"ץ 3023/90 **פלויני (קטינה) נ' בית הדין הרבני האזורי ברחובות**. לפסיקת בית הדין הרבני הגדול במקרה זה ראו בית דין רבני 1–12–9363. כן ראו רבקה לוביץ, **מסוף העולם ועד סופו**, תל אביב 2017.
39. ראו לדוגמה יצחק טסלר, 'הרבנות מסרבת להכיר בגיור הצה"לי לעולים', אתר *nrg*, 21 באוקטובר 2010; הנ"ל, 'הגיור הצבאי כשר: הרב עובדיה אחראי, עמאר יחתום', אתר *nrg*, 14 בינואר 2011.
40. ראו לעיל, הערה 2.
41. יאיר אטינגר, 'רבנים בכירים נגד הרבנות: הקימו גוף אלטרנטיבי כדי לבצע גיורים המוניים', **הארץ**, 10 באוגוסט 2015; יאיר אטינגר וג'ודי מלך, 'הסוכנות עוקפת את הרבנות: תקים בית דין עצמאי לגיור בחו"ל', **הארץ**, 25 ביוני 2015. עוד טרם הקמת מיזם זה, הפעיל הרב ישראל רוזן, עד פטירתו, בית דין לגיור. ראו צח בן יהודה, 'סוגיות בתחומי עלייה, קליטה והתפוצות: מסמך מבוא לוועדה בכנסת 20', **ממ"מ**, ירושלים 2015, עמ' 13; יאיר אטינגר, 'יהודים פיראטים', **הארץ**, 4 בנובמבר 2011.
42. להרחבה ראו אבנר חי שאקי, **מיהו יהודי בידי מדינת ישראל**, ירושלים תשל"ז–תשל"ח; גאל עילם, **יהדות כסטטוס קוו: פולמוס מיהו יהודי 1958 כהארה על יחסי דתיים וחילוניים במדינת ישראל**, תל אביב 2000.
43. ראו הפניות לעיל, בהערות 1, 4.

44. לנתוני 'חסרי הדת' ראו הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (להלן: למ"ס), **השנתון הסטטיסטי לישראל 2017**, לוחות 2.1 (נתוני 'אחרים') ו-2.2 (נתוני 'ללא סיווג דת'), וראו המבוא לפרק 2, עמ' 1-2. לנתוני העולים ככלל ראו למ"ס, **עולי בריה"מ (לשעבר) לרגל 25 שנה לגל העלייה**, סטטיסטיקל 148, אפריל 2016, עמ' 2-3 (להלן: למ"ס, עולי בריה"מ).
45. בסוף שנת 2014 היו רשומים 2% מהעולים מברית המועצות כנוצרים (12,000 איש) לעומת 30% הרשומים כ'חסרי דת' (למ"ס, עולי בריה"מ, עמ' 2). יאיר שלג מעריך שהנתון הממשי גבוה יותר מהרשום בלמ"ס (שלג, יהודים שלא כהלכה, עמ' 32). מן העבר השני, נתנאל פישר מציין כי חלק מהעולים מסרבים לעבור גיור משום שהם כבר רואים את עצמם כיהודים: "ישנם עולים בעלי זהות יהודית חזקה שאינם מעוניינים להתגייר מכיוון שמבחינתם מעשה זה הוא בגידה בזהותם היהודית" (פישר, אתגר הגיור, עמ' 66-67). סביר להניח שבין שני הקצוות הללו קיימת קבוצה לא קטנה, שזהותה היהודית אינה חזקה דיה אך היא קרובה יותר לזהות ישראלית-עברית מאשר לזהויות תרבותיות ולאומיות (ודתיות) אחרות. קשה לספק נתונים אמפיריים חותכים משום שאף הסקרים המציינים במובחן את עמדות 'העולים', אינם מפרטים מי מהם מוגדרים יהודים לפי ההלכה ומי במעמד של 'חסרי דת'. קבוצת העולים ככלל מתאפיינת בסממנים חילוניים. וראו איילה קיסר-שוגרמן, **יהודים ישראלים: דיוקן אמונות, שמירת מסורת וערכים של יהודים בישראל, 2009**, ירושלים 2011, עמ' 30; 89; 95; 101 (להלן: סקר מרכז גוטמן); וראו מדדי הדת והמדינה של חדר"ש, לדוגמה: אורי רגב וניר לקס, 'מדד הדת והמדינה, דוח מס' 9', 2017 (הדוחות באתר **חדו"ש**); המכון למדיניות העם היהודי, **מצב העם היהודי: הערכה שנתית 2016**, עמ' 115. נראה שתהיה זו הנחה סבירה, אף בהיעדר נתונים אמפיריים, לומר כי קבוצת 'חסרי-הדת' מתאפיינת במוצע בזיקה חלשה יותר למסורת מאשר העולים המוגדרים כ'יהודים'.
46. כהן, יהודים לא-יהודים. באשר להיקפי מערכות היחסים, יצוין כי במדינת ישראל אין אפשרות לנישואין בין יהודי/ה ו'חסר/ת דת'. שתי האפשרויות העומדות בפני זוגות כאלה הן נישואין אזרחיים בחו"ל או חיים כ'ידועים בציבור'. בשנים 2011-2015 מדווח הלמ"ס מדי שנה על נישואין בחו"ל של כ-1,500 זוגות של 'יהודי/ה' עם 'אחר/ת', המהווים כשישית מכלל הישראלים הנישאים בחו"ל. לצדם, מדווח מדי שנה על כ-500 זוגות שבהם שני בני הזוג מוגדרים 'אחר' (בשולי הדברים יצוין שכמעט לא מדווחים נישואין של 'אחר/ת' עם ערבי/ה - ממוצע של שמונה זוגות כאלה בשנה). התמונה לגבי הידועים בציבור, או, בלשון הלמ"ס: 'קוהביטציה/זוגרים', בהירה פחות מכיוון שהלמ"ס מציינת את מספר הזוגות היהודיים החיים בקוהביטציה, הכולל גם זוגות שבהם רק אחד מבני הזוג יהודי, אך אינה מפרטת כיצד הנתון מתחלק דמוגרפית. ייתכן שנתון זה מקפל בתוכו זוגות נוספים שאינם יכולים להינשא בישראל, ואינם בוחרים במסלול של נישואין אזרחיים בחו"ל אלא חיים כ'ידועים בציבור', בפועל או בכוח, ונתון זה נמצא בעלייה: משנת 2000 ועד 2015 נרשם זינוק מ-2.5% מסך הזוגות היהודיים (27,000 זוגות) ל-6% (83,000 זוגות). בשנים 2008-2015 מדובר בהצטרפות של 4,700 זוגות למעגל זה במוצע בשנה (מכ-50,000 בשנת 2008 ל-83,000 בשנת 2015), שהם שוויו-ערך לשמינית ממספר הזוגות היהודיים הנישאים ברבנות בשנה (שעמד בשנים אלה על ממוצע של 37,830 בשנה). הנתונים שאובים מתוך פרסומי הלמ"ס, תחת הקטגוריות: **לקט נתונים לרגל ט"ו באב** (לשנים 2011-2017); **משפחות בישראל - נתונים לרגל יום המשפחה** (לשנים 2011-2017); **תנועה טבעית: נישואין וגירושין** (לשנים 2008-2014); **לוח 2. נישואין בחו"ל לפי קבוצת אוכלוסייה של כל אחד מבני הזוג ושנת נישואין** (2000-2016); **הקוהביטציה בישראל**, אוגוסט 2005; **נשים וגברים, 1990-2011**, מארס 2013.
47. כגון אלה של גרמן רוז'קוב (2002) ושל יבגני טולוצ'קו ופרשת ביקור הרמטכ"ל בקברו ביום הזיכרון (2013).

48. מתוך המבוא לדוח ועדת חלפון, נעמה מי עמי, 'סוגיית הגיור בישראל', ממ"מ, ירושלים 2007, עמ' 15 (להלן: ממ"מ, סוגיית הגיור בישראל). מעניין לציין שכותבי המסמך בחרו במילים 'האומה הישראלית', ולא למשל 'העם היהודי'.
49. על המלצות ועדת חלפון ראו לעיל, וכן נעמה מי עמי, 'קשיים בתהליך הגיור בישראל ודרכי התמודדות מוצעות', ממ"מ, ירושלים 2008 (להלן: ממ"מ, קשיים בתהליך הגיור).
50. לנתונים ראו בדוח של אריאל פינקלשטיין, **משבר הגיור בישראל: תמונת מצב עדכנית**, ירושלים תשע"ג (להלן: פינקלשטיין, משבר הגיור בישראל); פשר, אתגר הגיור, עמ' 47; 'פעולות בתחום שירותי הדת: מערך הגיור הממלכתי בישראל', **דוח מבקר המדינה לשנת 2013**, 63, עמ' 156-157; נסים, הגיור בישראל, עמ' 65.
51. להשערות בדבר הסיבות לחוסר העניין בגיור הלכתי ראו כהן, יהודים לא־יהודים; פשר, אתגר הגיור; פינקלשטיין, משבר הגיור בישראל.
52. בג"ץ 58/68 **בנימין שליט נ' שר הפנים ופקיד הרישום, חיפה**, פסקה 13 לדברי השופט זוסמן.
53. שיעור המתגיירים הלא־אורתודוקסיים בישראל הוערך על ידי ארגון חדו"ש בכ"ס 13 אלף (מ'צגת חופש הנישואין', אתר חדו"ש, 11 בינואר 2016).
54. שחר ליפשיץ, **הידועים בציבור בראי התיאוריה האזרחית של דיני המשפחה**, חיפה 2005.
55. נכון לשלהי שנת 2015, חמש שנים לאחר חקיקת החוק, הונפקה תעודת ברית הזוגיות ל-120 זוגות, בקצב יורד משנה לשנה (ממ"מ, מבחר נתונים, עמ' 4).
56. אבישלוס וסטרייך ופנחס שיפמן, **מסגרת אזרחית לנישואין וגירושין בישראל**, ירושלים 2012 (להלן: וסטרייך ושיפמן, מסגרת אזרחית); שחר ליפשיץ, **ברית הזוגיות**, ירושלים 2006.
57. ראו הפניות בהערה 31 לעיל. להרחבה ראו: נעמה מי עמי, 'יישום חוק הזכות לקבורה אזרחית חלופית בישראל', ממ"מ, ירושלים 2007; צח בן יהודה, 'קבורה אזרחית בישראל: מסמך עדכון', ממ"מ, ירושלים 2014; אוריאנה אלמסי, 'קבורה אזרחית בישראל', ממ"מ, ירושלים 2013; וכן עידית הילה נחמן ושלומית סלומון, **דוח בנושא הקבורה בישראל, תשע"א-2011**, ירושלים 2011, עמ' 11-14.
58. יזכר כי סעיף 4(א) שנוסף לחוק בשנת 1970 מקנה זכאות לשבות גם ללא־יהודים גמורים שהם בני זוג, ילדים או נכדים של יהודי. עוד על קריטריון 'הקהילה המוכרת' ראו להלן, הערה 70.
59. כך היה ממקרה **שקדיאל** (בג"ץ 153/87) ועד למימון המדינה לרבנים לא־אורתודוקסיים (בג"ץ 8944/05 **קהילת ברכת שלום ואח' נ' הרשות לשירותי דת ואח'**; בג"ץ 12/858 **זביב ואח' נ' המשרד לשירותי דת ואח'**).
60. ע"פ 1003/00 **הנדימן** – **עשה זאת בעצמך בע"מ נ' מדינת ישראל**. כך נכתב בפסק הדין (פסקה 10-11): "יהודי לצורך חוק שעות עבודה ומנוחה הוא כל עובד המצהיר על עצמו כיהודי, בין בכלל ובין בפני המעסיק, הצהרה שעל פניה היא נכונה. [...] בירור זה מוטל על המעסיק והוא יכול וצריך להתמצות בקבלת הודעה מן העובד [...] הודעה של העובד או עדות בבית הדין כי הוא יהודי מספקת, כל עוד לא הופרכה על ידי ראיה אחרת. כך גם תמצית הרישום ממשרד הפנים".
61. בשנים האחרונות ניכרת עלייה דרמטית בדרישה של הרבנות ל'בירור יהדות', בעיקר בקרב העולים מברית המועצות.
62. ראו לעיל הערות 38-39.

63. בג"ץ 3641/11 **תומס דולחן נ' שר הפנים**; יאיר אטינגר, 'הרבנות מנחה את משרד הפנים לא להכיר בגיורים מחו"ל', **הארץ**, 11 בפברואר 2011; אלעד קפלן, אסתר ביסוור ונעמה סרי-לוי, **מתווה 'עתים' להכרה באישורי יהדות מקהילות באר"ב לשם רישום לנישואין בישראל**, (ניסן תשע"ד); אלעד קפלן ונעמה סרי-לוי, **מורה נבוכים: סוגיות מהותיות בגיור בישראל**, ירושלים 2013, עמ' 7 (להלן: קפלן וסרי-לוי, מורה נבוכים).
64. בתחום זה קשה לומר באופן חד משמעי, מכיוון שנסיבות הזמן הכרוכות בקבורה מובילות לעתים לקבלת החלטות על בסיס הרשום במרשם האוכלוסין. כידוע, הרישום אינו תמיד עולה בקנה אחד עם קני המידה שהיו מקובלים על אנשי חברה קדישא עצמם, והחלטותיהם מבוססות על המידע הנגיש להם.
65. כך הוא הדבר ביחס לתמורות אידיאולוגיות, לשינויים הלכתיים שהם אִטיים, מטבע המערכת השמרנית, לתהליכים חברתיים חוץ-הלכתיים כגון טמיעה חברתית ('משפחה שנטמעה' – נטמעה'), ובתחומים נוספים.
66. כדברי אחד המוראיינים בכתבתו של ברוך קרא, 'נשואים לרבנות, חלק ג': המורדים', **ערוץ 10**, 19 באוגוסט 2014. ראו הערה 31 לעיל.
67. צמצום הזיקה לשירותי המדינה יסייע לשקם את הממדים הרעיוניים-זהותיים של השיח, גם משום שהוא יפחית את החשש של 'גיור לשם דבר'. עוד יצוין שהיה לאחרונה מי שהציע להפסיק את החלת חוק השבות על גרים, במטרה להימנע מכיפופי-ידיים הפוליטיים ההכפכים ומהניסיון לכפות עמדה על הציבור. ראו נדב שנרב, 'להחליט שלא להחליט', **מקור ראשון: מוסף שבת**, י"ט באב תשע"ז. אף שכמה מאמירותיו מתיישבות עם המוצע כאן, לדוגמה לגבי צמצום יומרת המדינה להכריע בסוגיות זהותיות, אני רחוק מלהציע שינוי שכזה בחוק השבות.
68. עמדה מינימליסטית באשר לתפקידים של מוסדות המדינה עשויה מבחינה עקרונית מסוימת להתיישב עם עמדה חרדית המסויגת מהמפעל הציוני. אך בפועל, החרדים הם הנהנים העיקריים מהמעורבות הגבוהה של המדינה וממיסוד הדת. גם אם מכירים במציאותה של התנהלות תועלתנית ולעתים צינית בפוליטיקה, ראוי היה שאף מי שחש עצמו כנהנה כרגע מאימוץ השקפותיו על ידי מוסדות המדינה, יהיה מודע לאפשרויות התהפכות הגלגל, כפי שקורה מעת לעת, ויעמוד על יתרונות ריסון כוחה של המדינה.
69. בג"ץ 2154/12 **עמנואל ברוקס ואח' נ' שר הפנים** (4 בפברואר 2015); בג"ץ 3994/12 **ראול אלקון אספחו נ' משרד הפנים** (15 ביוני 2015); בג"ץ 9201/10 **אמיל קובאץ' נ' משרד הפנים** (2 ביולי 2015). להתייחסויות ממוקדות של בית המשפט לזכותה של המדינה למנוע ניצול לרעה של ההסדרים הקבועים בחוק השבות, ראו פסקה 6 לפסק דינו של השופט הנדל במקרה **אספחו** לעיל, שם הוא מדגיש כי "גיור שנעשה בקהילה יהודית מוכרת הוא תנאי הכרחי לצורך הכרה בגיור לעניין חוק השבות. הוא אינו תנאי מספיק"; פסקה 12 לפסק דינו של השופט סולברג במקרה **ברוקס** לעיל; פסקה 24 לפסק דינה של הנשיאה נאור בבג"ץ **רגז'ובה**; פסקה 10 לפסק דינו של הנשיא ברק בבג"ץ **רודריגז-טושביים**; ופסקה 2 לפסק דינה של השופטת (כתוארה דאז) נאור, שם.
70. הקהילה צריכה להיות מוכרת על ידי מוסדות הזרמים המוכרים ביהדות או על ידי הסוכנות היהודית. נדרשת שהייה של המתגייר בקהילה גם טרם גיורו וגם לאחר גיורו. ראו רשות האוכלוסין וההגירה, 'תבחינים למתן מעמד עולה על סמך גיור שנערך בחו"ל', מצורף להודעת המדינה לבג"ץ מיום 8.10.2014. במסגרת בג"ץ 2817/13 **צ'מריס ואח' נ' שר הפנים ואח'**.
71. ראו סעיף 5 לתבחינים: "נסיבות המעלות חשש לניצול לרעה של אפשרות הגיור למטרת קבלת מעמד בישראל" (שם). בחוק השבות מצוין כי אשרת עולה לא תינתן למי ש"פועל נגד

- העם היהודי"; "עלול לסכן את בריאות הציבור או בטחון המדינה"; או שהנו "בעל עבר פלילי העלול לסכן את שלום הציבור" (סעיף 2[ב] [3-1]); בחוק האזרחות נקבע ששר הפנים רשאי לבטל את אזרחותו של מי ש"עשה מעשה שיש בו משום הפרת אמונים למדינת ישראל", וכן במקרים שבהם הוכח שהאזרחות נרכשה על יסוד פרטים כוזבים ובמקרים מוגדרים נוספים (סעיף 11[א-ג]).
72. שלמה אבינרי, ליאב אורגד ואמנון רובינשטיין, **התמודדות עם הגירה גלובלית: מתווה למדיניות הגירה לישראל**, ירושלים 2009.
73. רות גביון ויעקב מדן, **מסד לאמנה חברתית חדשה בין שומרי מצוות וחופשיים בישראל**, ירושלים 2003 (להלן: אמנת גביון-מדן).
74. כדוגמה לטענה זו ראו יואב שורק, 'בגידה בערכי תורה ועבודה', **דעות**, 60 (אפריל 2013), עמ' 28-29. המאמר נכתב כתגובה ל'מודל הקהילתי' של תנועת 'נאמני תורה ועבודה' (ראו להלן).
75. ראו לדוגמה ישעיהו ליבוביץ, 'הפרדת הדת והמדינה: סיכום וסיכוי' [1960], **יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל**, ירושלים ותל אביב 2005, עמ' 181-185 (להלן: ליבוביץ, יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל).
76. ראו כדוגמה: בצלאל סמוטריץ', 'התנועה הרפורמית בארץ גררה את יהדות התפוצות למאבק', **אתר סרוגים**, 26 ביוני 2017.
77. כפי שצוין לעיל, אחוז ה'ידועים בציבור' ('זוגרים') עולה בקצב דרמטי בשנים האחרונות. ראו לעיל, הערה 46. גם נישואין אזרחיים בחו"ל, לאחר רישום במשרד הפנים, מחייבים במידת הצורך 'גט לחומרה' ברבנות.
78. כאן יש לציין שלא רק שהמדינה אינה מכירה בחופות שאינן נערכות על ידי המוסמכים לכך מטעם הרבנות, אלא שהיא אף מטילה עונש מאסר של שנתיים על מי שעורכים טקס הלכתי ואינם דואגים לרישומם ברבנות (סעיף 7 **לפקודת הנישואין והגירושין (רישום)**). סעיף זה הופעל לראשונה בחודש יולי 2018, כאשר רב קהילה של התנועה המסורתית בחיפה זומן לחקירה במשטרה לדרישת בית הדין הרבני בעיר. בהחלטת בית הדין (תיק 1181464/1) צויין כי ה'ראב"י' (כלשונם) חיתן זוג מבלי לדאוג לרישומם, ובכך עבר על סעיף 7 הנ"ל. בנוסף, נטען כי האשה היתה במעמד של פסולת חיתון, ובכך עבר גם על סעיף 182(א) **בחוק העונשין, התשל"ז-1977**, האוסר על עריכת נישואין אסורים.
- בעת כתיבת שורות אלה טרם נתבררו כל פרטי האירוע והשלכותיו. יצוין כי ישנה אי-בהירות הלכתית ומשפטית בנוגע לתוקף ההלכתי של חופות הנערכות על ידי מי שאינם רבנים אורתודוקסיים, ובשאלת חלות סעיף 7 עליהן. עמדת היועץ המשפטי לממשלה היא כי סעיף זה מתייחס רק לטקסים הנערכים בהתאם לסעיף 2 **לחוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין)** – כלומר לפי דין תורה. ראו: המשנה ליועץ המשפטי לממשלה, 'בקשה למתן חוות-דעת על תחולת סעיף 7 לפקודת הנישואין והגירושין (רישום)', תשובה לעמותת עתים, כ"ח בניסן תשע"ז; המשנה לפרקליט המדינה לעניינים פליליים, 'בקשתן לפתיחה בחקירה בגין ערכית [כך במקור] חופה וקידושין בניגוד להוראות הדין', תשובה ליועמ"ש המשרד לשירותי דת, י"ז באייר תשע"ח.
- להרחבה ראו: איתמר לוין ועידן יוסף, 'הפרקליטות: לא נאכוף חוק פלילי עמום שהכנסת לא תיאמה עימנו', **News1**, 4 ביולי 2018; אלעד קפלן, 'איך נולד חוק המאסר על רבנים שמחתנים מחוץ לרבנות?', **אתר כיפה**, י"א באב תשע"ח; דניאל פרידמן, 'העוקץ הרבני: החוק שמפיל את הרבנים המחתנים', **Ynet**, 19 ביולי 2018; טובה צימוקי, 'סערת הרב הקונסרבטיבי: היועמ"ש הורה לא לזמנו לחקירה', **Ynet**, 19 ביולי 2018.

79. ראו לדוגמה הצעתו ההלכתית של הרב רונן נויבירט לנישואין אזרחיים שאין בהם דין קידושין ולכן אין בהם צורך בגט: רונן נויבירט, 'נישואין אזרחיים: מתווה הלכתי', **דעות**, 73 (טבת-שבט תשע"ו), עמ' 29-34; הצעתו של הרב אליעזר מלמד ל'הסכם שותפות זוגית' שלא יצריך גט לחומרה בעת פרידה: אליעזר מלמד, 'נישואין כהלכה ושותפות זוגית', **ערוך**, 7, 14 בנובמבר 2013; כן ראו העמדות הנסקרות אצל אריאל פיקאר, **הלכה בעולם חדש: שיח רבני בחברה מודרנית**, ירושלים תשע"ב, עמ' 29-101; ואצל נחמה גולדמן ברש, **נישואין אזרחיים: סקירה הלכתית ואפשרויות יישום**, נאמני תורה ועבודה, אדר תשע"ח.
80. "אף על פי שאלו פוסלין ואלו מכשירין לא נמנעו בית שמאי מלשא נשים מבית הלל, ולא בית הלל מבית שמאי" (משנה, מסכת יבמות א, ד).
81. מנהל אגף הנישואין במשרד לשירותי דת סיפר שהוקם במשרד מאגר נישואין ממוחשב נפרד מזה של מרשם האוכלוסין. ראו חזקי ברוך, 'המטרה: מאגר עולמי לרישומי נישואים', אתר **ערוך**, 7, 22 במארס 2017; חנן גרינווד, 'הרב לאו מציג: מאגר יוחסין ממוחשב', אתר **כיפה**, 6 בפברואר 2014. לביקורת מהלך זה ראו אלעד קפלן, 'מיהו יהודי דוט קום: מאגרי המידע של הרבנות', **דעות**, 81 (תשרי-חשון תשע"ח), עמ' 5-9, וכן שאול פרבר ואלעד קפלן, 'ממזרות 2.0: אתגר פסולי החיתון בעידן המידע', נורית יעקבס ינון ואמילי ד' בילסקי (עורכות), **ממזרים: סימון ומחיקה**, ירושלים 2017, עמ' 57-61. כן מעניין להיזכר בדבריו של גרשם שלום: "סבורני, שמפריזים מאוד, כשמדברים על סכנת-פילוג המאיימת-כאילו על העם היהודי. ואדרבה: אפשר שהפילוג יבוא בעטנים של אלה הפורטים על נימה זו. בהונגריה של המאה הי"ט שני סוגייהדות זכו בהכרה רשמית: הרפורמה והאורתודוקסיה. אני מציע לכל אחד ללמוד את הפרשה העגומה של הפילוג ההונגרי, שנתגלע מחמת סירובם של האורתודוקסים להכיר ברפורמים כיהודים" (גרשם שלום, 'מיהו יהודי', **דברים בגו** [תרגום יעקב רבי], תל אביב תשל"ו, עמ' 596).
82. בסקר Pew לשנת 2016 עלה כי 95% מהחרדים בישראל מדווחים על זוגיות עם חרדים; 93% מהחילונים על זוגיות עם חילונים; ו-85% מהדתיים עם דתיים. דיווח זה על המצב בפועל תואם גם את עמדותיהם המוצהרות של הנשאלים: 95% מהחרדים דיווחו שיחשבו לא בנוח עם הרעיון שילדם ינשא לחילוני/ה, ו-93% מהחילונים השיבו באופן דומה לגבי נישואי ילדם לחרדי/ה (Pew Research Center, *Israel's Religiously Divided Society*, 2016, pp. 209-217). הציבור החרדי מתאפיין בהקפדה רבה על נישואין הומוגניים – כך שחרדים אשכנזים כמעט שאינם נישאים לחרדים ספרדיים, 'חסידים' ל'מתנגדים' או לחסידים מחצרות יריבות, או חרדים מלידה לבעלי תשובה. כמו כן, כפי שהתברר מפרשות ביטולי הגיורים, גם הגיורים האורתודוקסיים של מערך הגיור הממלכתי (והצבאי) אינם מוכרים על ידי חלקים בציבור החרדי.
83. נסים בן חיים, 'סקר: רוב הציבור בישראל מרגישים שהרבנות מרחיקה אותם מהדת', אתר **כיכר השבת**, 14 ביולי 2013; דוח ועדת שנהר, עמ' 7; חיים כהן, יהודיותה של מדינת ישראל, עמ' 360; קלייר גולדוטר, **המדריך הירוק: מדריך לתרומה חכמה – התחדשות יהודית בישראל**, Jewish Funders Network, 2015, עמ' 7-18; 30; גיא ראביד ומורן ברמן, **התחדשות יהודית בישראל – המשגה ומסגרת תאורטית**, תל אביב 2013, עמ' 4-6; עמוס עוז, 'עגלה מלאה ועגלה ריקה?', אבי כצמן (עורך), **כל התקוות: מחשבות על זהות ישראלית**, ירושלים 1998, עמ' 42-58. אף בכירי הרבנים האורתודוקסים מודים בתוצאה מצערת זו של מיסוד הדת, וראו כדוגמה דבריהם של הרב בקשיי־דורון (קובי נחשוני, 'הרב בקשיי־דורון: חוק הנישואין משניא את הדת', אתר *Ynet*, 14 ביוני 2007) והרב דוד סתיו (תומר פרסיקו, 'הכפייה מנוונת – תנו לנו תורה גדולה', **מקור ראשון: מוסף שבת**, 13 בינואר 2012).

84. ראו הצעותיהם ונימוקיהם של: הרב יעקב מדין, אמנת גביון-מדין; וסטרייך ושיפמן, מסגרת אזרחית; אליהו בקשי-דורון, 'חוק נישואין וגירושין – היצא שכרו בהפסדו?'; **תחומין**, כה (תשס"ה), עמ' 99–107; ישעיהו ליבוביץ, 'הפרדת הדת והמדינה' [תשי"ט], בספרו 'יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל, עמ' 162–172, ובפרט דבריו החדים נגד "חוק הנישואין והגירושין הקיים, שאינו אלא חוק לריבוי ממזרים בישראל" (עמ' 168–169); עוד ראו הנ"ל, 'תשובה למשיגים' [1959], שם, ובפרט עמ' 179–180; הנ"ל, 'מדינה ודת' [1971], שם, ובפרט עמ' 196–197 ("מוסד הקידושין כדת משה וישראל, כשהוא מוטל מטעם השלטון החילוני כחיוב על זוגות יהודים המואסים בו, לא זו בלבד שהוא מאבד את משמעות הקדושה שבו, אלא שהוא גם מתחלל ומתבזה ונעשה חוכא ואטלולא בעיני ציבור גדול בישראל, ועמו מתבזת דת ישראל כולה"). לדיון בטעמים הדתיים להפרדת דת ממדינה באופן כללי, ראו דני סטטמן וגדעון ספיר, **דת ומדינה בישראל: עיון פילוסופי-משפטי**, חיפה ותל אביב 2014, עמ' 89–104.
85. ראו מדגם קטן משלל הפרסומים: כהן, יהודים לא-יהודים, ובמיוחד עמ' 155–159; ממ"מ, קשיים בתהליך הגיור; ממ"מ, סוגיית הגיור בישראל; דוחות ועדת חלפון (בתוך מסמכי ממ"מ הנ"ל); פישר, אתגר הגיור; פינקלשטיין, משבר הגיור בישראל; מכון עתים, **קובץ ניירות עמדה בנושא כשלי מערך הגיור הממלכתי**, 7 ביוני 2016; קפלן וסרילוי, מורה נבוכים. לגישה הביזורית ראו למשל את הצעתו של ח"כ אלעזר שטרן, שהתקבלה בשעתו כהחלטת ממשלה, להקמת בתי דין לגיור על ידי רבני ערים (לעיל, הערה 3); ידידיה צ' שטרן, שאול פרבר ואלעד קפלן, **הצעה לחוק גיור ממלכתי**, הצעה לסדר 7, 2014; נחום אליעזר רבינוביץ, 'בכל עיר ועיר', **מקור ראשון: מוסף שבת**, כ"ה בניסן תשע"ד.
86. העמדה המסתגרת, שבה מחזיקים חלק מהחרדים והחרד"לים, מבקשת לבצר את העולם האמוני וההלכתי מפני הסחף המודרני ואינה שואפת להנגיש את הגיור. מייצגיה הבולטים בעשורים האחרונים הם הדיינים אברהם שרמן וגדליהו אקסלרוד. ניסוח שיטתי שלה נמצא בחיבורו של מנחם פינקלשטיין, הגיור הלכה ומעשה. להרחבה על גישות אלה ראו כהן, יהודים לא-יהודים, עמ' 127–129; 134–138 וכן פישר, אתגר הגיור, עמ' 35–36; 82; 90; 154–155.
87. לטענת הזרמים הליברליים ראו לדוגמה יזהר הס, 'אין דיקטטורה נאורה', **ידיעות אחרונות**, 25 ביולי 2013; הנ"ל, 'סוף סוף המרד ברבנות החל גם מבית', אתר *ynet*, 17 באוגוסט 2015; הנ"ל, 'גיור לכולם', **עורך הדין** (אפריל 2008), עמ' 108–109. לקריאה לגיור חילוני ראו לדוגמה יוסי ביילין, **מותו של הדוד מאמריקה: יהודים במאה ה-21**, תל אביב 1999, עמ' 156–157 (להלן: ביילין, מותו של הדוד), וראו עוד בהמשך הפרק.
88. מנדי גרוזמן, 'הרבנים הראשיים: "לא נכיר במערך הגיור החדש"', אתר *nrg*, 28 באוקטובר 2014; הנ"ל, 'רבני בריטניה: לא נכיר בגיור ישראלי בגלל "חוק הגיור"', אתר *nrg*, 10 בספטמבר 2014.
89. מצוטט בפסקה ט' לפסק דינו של השופט אליקים רובינשטיין בבג"ץ 7625/06 **רנצ'ובה**.
90. בשלביה המוקדמים אפשרה התנועה הרפורמית גיור ללא כל טקס או שמירת מצוות. ראו בהנחיות הגיור של התנועה הרפורמית משנת 1893 (CCAR, Yearbook, Vol. III, 1893). אך בשנת 1979 כבר המליצה לרבניה להציג למתגיירים את הרקע ההלכתי ואת ההיגיון שעומד מאחורי מרכיבי הגיור המסורתיים ולאפשר להם לבחור בהם. ראו: CCAR, Rabbi's Manual, 1979 (Simeon J. Maslin (ed.), *Gates of Mitzvah*, New York 1988). בראשית שנות האלפיים כבר הדגישה התנועה כאמור את האפשרות לקבל הכרה קונסרבטיבית, במקרה של קיום המרכיבים המסורתיים. ראו CCAR, Guidelines.

91. אמסלם, זרע ישראל, פרק ד. וראו פסיקותיו של הרב משה כלפון הכהן המובאות אצל זוהר ושגיא, גיור וזהות יהודית, עמ' 187-189; שטרן, ספרות השו"ת, עמ' 84-87. על בית הדין של הרב ריסקין ראו: יאיר אטינגר, 'המרד ברבנות: דיינים בבית הדין החדש יגירו גם מסורתיים', **הארץ**, 17 באוגוסט 2015 (להלן: אטינגר, המרד ברבנות); חדשות סרוגים, 'סערת הגיור: לא כל בתי הדין ידרשו קבלת מצוות?', אתר **סרוגים**, 17 באוגוסט 2015; חנן גרינווד, 'הרב ריסקין לכיפה: גיור ללא קבלת מצוות! אני לא אז מילמטר מההלכה', אתר **כיפה**, 17 באוגוסט 2015.
92. שלמה גורן, 'כפירה בעם ישראל לעיני גיור', **שנה בשנה** (תשמ"ג), עמ' 150 [מובא אצל זוהר ושגיא, גיור וזהות יהודית, עמ' 224].
93. שאול ישראלי, 'גר שנתגייר כקטן שנולד – תוכנו ומובנו', **תורה שבעל פה**, כט (תשמ"ח), עמ' כב-כח [מובא אצל זוהר ושגיא, גיור וזהות יהודית, עמ' 223].
94. אטינגר, המרד ברבנות. יצוין שבכתבה עצמה מופיע הנוסח '**להתווסף** תחת כנפי השכינה', אך לשאלתי ציין אטינגר (בהתכתבות, 23 בנובמבר 2017) כי הנוסח הנכון הוא 'להסתופף' והעריך שחל שיבוש בעריכה.
95. נוסח זה עשוי להתאים למצטרפים לקהילות דתיות מגוונות ולא דווקא הלכתיות. הוא עשוי גם להתאים למי שמצטרפים לא דווקא לקהילה דתית, אך שמושגי האלוהות, התורה והמצוות (בפרשנות מרחיבה שלהם) הם חלק מעולמם. אך ייתכן שהנוסח לא יתאים למצטרפים אתאיסטים, שחשוב להם שלא לכלול התייחסות לאל, אלא, לדוגמה, לעם ישראל ולתרבות ישראל.
96. על הניסיון בשנים 1988-1989 ראו תיאורו של השופט רובינשטיין, פסקה ט' לפסק דינו בבג"ץ 7625/06 **רגצ'ובה**, וכן במאמרו המשותף עם סולברג, דת ומדינה בישראל. כן ראו נסים, הגיור בישראל, עמ' 78-83. עוד ראוי להזכיר את התקדים של בית הדין המשותף שפעל במשך מספר שנים בשנות השמונים בדנבר שבמדינת קולורדו, עד שחדל.
97. לניסוחים נוספים של מאפיינים יהודיים המצופים ממצטרפים ראו: יאיר שלג, 'גיור – לעם היהודי ולתרבותו', ירושלים 2009 (להלן: שלג, גיור לעם היהודי); רות גביון, 'המדינה לא צריכה להכריע בשאלת מיהו יהודי', **ארץ אחרת**, 17 (2003), עמ' 34-35 (להלן: גביון, המדינה לא צריכה); אריאל פיקאר, 'גיור ישראלי', **דברים אחדים**, 4 (טבת תש"ע) (להלן: פיקאר, גיור ישראלי); יאיר כספי, 'גיור ישראלי', **הארץ**, 22 ביולי 2010 (להלן: כספי, גיור ישראלי); ארי אלון, **עלמא די**, תל אביב 2011, עמ' 52 (להלן: אלון, עלמא די); וכהן, יהודים לא-יהודים, עמ' 21. ראו עוד להלן, בסעיף 'הצעות דומות קודמות'.
98. ברמה העקרונית, בהתאם למגמה הכללית של העיסוק בזהות חילונית-מורשתית, יש מקום לשקול במקום הנוסח "ואינו בן דת אחרת", למשל – "ואין לו מורשת לאומית או דתית ייחודית אחרת", כפי שמציעה גביון (המדינה לא צריכה, עמ' 36). אף שבעידן רב-תרבותי זה יהודים רבים בעולם חיים ב'זהויות ממוקפות' ומשלבים זהות לאומית-תרבותית-דתית יהודית עם סממנים לאומיים-תרבותיים אחרים, הרי שבכל הנוגע למצטרפים שלא גדלו בסביבה יהודית, מן הראוי שיפגינו מאמץ להבליט את זהותם היהודית על פני זהויותיהם הקודמות. עם זאת, פן זה אינו מרכזי בהצעה הנוכחית, ועל כן נותר את ההתמודדות עם האתגרים הרעיוניים (ובוודאי המעשיים) הטמונים בו לדיון אחר.
99. 'התנאי השלילי' הופעל כזכור בפסיקות בג"ץ במקרי **רופאיזן** (בג"ץ 72/62) ו**ברספורד** (בג"ץ 265/87), ועוגן כאמור בחקיקה בחוק השבות. לשם הבנת הדינמיקה של עיצוב גבולות הגזרה, אוסיף שהעיקרון המנחה כאן הוא סטרוקטורלי, במונחיו של דה-סוסיר: הטווח הרחב

של הפרשנויות הלגיטימיות ליהדות מסתיים היכן שמתחילות הקטגוריות השכנות ל'יהדות'.
ובלשונו: "אדם כלשהו יכול לכתוב t בגרסות שונות, כגון: ϵ δ ϵ . הדבר המהותי היחיד
הוא שהסימן לא יתמזג, תחת קולמוסו של הכותב, עם הסימנים של d, l וכו'" (פרדינן דה-
סוסיר, **קורס בבלשנות כללית** [תרגום אבנר להב], תל אביב 2005, עמ' 187). אימוץ התנאי
השלילי ברמה המשפטית עשוי להיות מוסבר ומוצדק בצורה שונה מאימוצו ברמה הזהותית-
חברתית. בעניין זה שונה עמדתו של רופאין, שביקש הכרה בכך שלמרות שהמיר דתו הוא
עדיין בן לעם היהודי במובן מסוים ברמה הזהותית – בעוד בית המשפט דחה את בקשתו
ברמה המשפטית-פוליטית, לצורך חוק השבות. כמובן, רופאין נולד יהודי ולכן עניין הגיור
כלל אינו רלוונטי לגביו; אימוץ התנאי השלילי במקרה של הצטרפות שונה מאימוצו במקרה
של יהודי מלידה, כדוגמת מבחן לזכאות לשבות.

100. ראו לעיל, הערה 83.

101. הציבור החילוני מקיף 42%–57 מהיהודים בישראל לפי סקרים שונים: לפי סקר מרכז גוטמן,
43% חילוני לא אנטי-דתי ועוד 3% חילוני אנטי-דתי; לפי הסקר החברתי של הלמ"ס לשנת
2009, 42% לא-דתיים, חילונים; לפי סקר מכון Pew לשנת 2016, 49% חילונים; לפי אינדקס
הפלורליזם של המכון למדיניות העם היהודי לשנת 2017, 35% חילוני לחלוטין ועוד 22%
חילוני קצת מסורתי. מקרב המסורתיים, באותו סקר של הלמ"ס (2009), הגדירו עצמם
25% כ'מסורתי לא כל-כך דתי' ו-13% 'מסורתי-דתי'. נתונים כמעט זהים עולים ממדד
הדמוקרטיה הישראלית של המכון הישראלי לדמוקרטיה לשנת 2016: 23.7% 'מסורתי לא-
דתי' לעומת 12.5% 'מסורתי דתי'.

102. ראו יאיר שלג, **מעברי ישן ליהודי חדש: ונסנס היהדות בחברה הישראלית**, ירושלים 2010.

103. ראו סקר מכון Pew על יהודים אמריקנים: *Pew Research Center, A Portrait of Jewish Americans: Findings from a Pew Research Center Survey of U.S. Jews*, 2013; PRRI,
America's Changing Religious Identity, 2017, pp. 15-16; Shmuel Rosner, 'Study finds
more than half of young Jews have 'no religion'', *Jewish Journal*, 6.9.2017
יצוין שמכון פיו מזהה תופעה כללית של ירידה בהזדהות הדתית: *Pew Research Center, "Nones" on the Rise*, 9.10.2012.

104. פיקאר, גיור ישראלי.

105. לדוגמה, המודל שפותח במכון 'תמורה' נשען על אפשרות של גיור במסגרת קהילה גאוגרפית
המשתייכת לזרם החילוני-הומניסטי, בליווי רב הקהילה, או לחלופין, גיור בליווי מוסדות
היהדות החילונית כגון מכון להכשרת רבנים, ביטאון, קהילות חיים ועוד (דברים שנמסרו לי
בכתב על ידי הרב סיון מס, דיקנית מכון 'תמורה', 8 בפברואר 2016).

עוד יצוין שהליך ההצטרפות המתואר הוא רטרואקטיבי בעיקרו, וכך טבעי שיהיה: את הידע
הנדרש לומדים מתוך החיים עצמם וגם ממסגרות החינוך והחברה, וטוב שיתקיים גם לימוד
במסגרות העשרה. לצד זאת, אין לשלול גם הקמה של מסלולי לימוד ייעודיים, אשר אם יהיה
להם ביקוש, ראוי שיקבלו מהמדינה יחס דומה לזה של אולפני הגיור הדתיים לגווניהם.

106. לדוגמה יאיר צבן, **הצטרפות לעם אינה מותנית בשום טקס**, נייר עמדה שהוגש במסגרת
'פורום הגיור' של עמותת 'פנים רשת התחדשות יהודית', 4 בספטמבר 2008 (להלן: צבן,
הצטרפות לעם); אלוו, עלמא ד', עמ' 52. כן ראו להלן, בסעיף 'הצעות דומות קודמות'.

107. ראו גם כאן את דבריו של פיקאר, גיור ישראלי: "כדי לקבוע מהם התנאים לגיור ומהו תוכנו
של הגיור, יש לקבוע מהו הפירוש של 'להיות יהודי', שהרי הגיור הוא נגזרת של הגדרת
הזהות היהודית".

108. שתי הערות לגבי הצעה זו: ראשית, שינוי רישום כזה בסעיף הלאום אפשרי, תאורטית, גם על בסיס החקיקה הקיימת, אף שספק אם יצלח: כיום, שינוי בפרטי המרשם נעשה על בסיס פסק דין הצהרתי, ועל כן הפעולה היא מול הרשות השופטת. בית המשפט כבר אישר מחיקה של רישום 'יהודי' בסעיף הלאום (הלכת שי"ק, ע"א 448/72, וכן ראו לעניין סעיף הדת ע"א 653/75 שלח נ' מדינת ישראל ו-ה"פ 05/11-25477 קניון נ' שר הפנים), ואף שהמרחק גדול מכאן ועד לכיוון ההפוך, ניתן אולי להישען על פסיקת בג"ץ שהכריזה שהיהודים בישראל אינם 'עדה דתית' אחת שבראשה עומדת הרבנות הראשית (בג"ץ 5070/95 נעמת). עם זאת, ראוי יותר שהליך זה יקבל את ברכת המחוקק במידת האפשר.

שנית, בשאלת רישום הלאום נחלקו המחברים באמנת גביון-מדן, עמ' 126: הצעת גביון הייתה לוותר כליל על רישום הלאום, והצעת מדן הייתה לרשום 'עם ישראל' עבור בן לאם יהודייה, לאב יהודי או מתגייר. שתי הצעות אלה, על אף ההבדלים ביניהן, עומדות לצד ההצעה הנוכחית במובן זה שהן עשויות להשוות את מעמד הגוים בגוונים הזהותיים השונים בשאלת רישום הלאום.

109. הוספת פרטי הגירור במרשם האוכלוסין בסעיף הדת הוצעה גם באמנת גביון-מדן, עמ' 126. אמנם, נושא זה נידון בעבר בבית המשפט העליון ונדחה (בג"ץ 230/86 שושנה (סוזן) מילר נ' שר הפנים ואח'). נימוקו העיקרי של הנשיא שמגר היה היעדר סמכות הרשם להוסיף על הפרטים שאותם הגדיר המחוקק, ועל כך הוסיף השופט מנחם אלון את הטעם של האזהרות הרבות במסורת היהודית מפני 'אונאת הגר' כגון בהזכרת מעמדו ועברו. מבלי להקל בשיקולים חשובים אלה, אני סבור שחקיקה מתאימה של הכנסת הלוקחת בחשבון את מגוון השיקולים הרלוונטיים, יכולה וצריכה לתת מענה לסוגיה זו.

110. דוד בן גוריון, 'החלטת הממשלה בענין 'מיהו יהודי' – מעשה הנוגד את אופיה של מדינתנו', מעריב, 6 בפברואר 1970. מופיע בתוך רות גביון, עיגון חוקתי לחזון המדינה? המלצות מכח מינוי שרת המשפטים מאוגוסט 2013 ומסמכי רקע לגיבושן, ירושלים 2015, עמ' 253–256.

111. אמנת גביון-מדן, עמ' 125. [הדגשות נוספו]

112. שם, עמ' 139–140.

112א. הדר ליפשיץ וגדעון ספיר, 'שירותי הדת היהודיים בישראל – דיון נורמטיבי וניהולי לקראת רפורמה', מחקרי משפט, כג, 1 (תשס"ז), עמ' 117–194; נאמני תורה ועבודה, העם רוצה יותר יהדות! זה הזמן למודל הקהילתי [2012], אתר נאמני תורה ועבודה.

113. כספי, גיור ישראלי. כן ראו בנייר העמדה שהנ"ל כתב, גיור יהודי-ישראלי, אשר הוגש במסגרת 'פורום הגיור' של ארגון 'פנים – רשת התחדשות יהודית', 2008.

114. ראו ניסוחו המשפיע של יוסי ביילין, מותו של הדוד, עמ' 157–159. ראו גם שחר אילן, 'לא להפקיר את הגיור', הארץ, 29 במאי 2006; הנ"ל, 'עם הגב לעם ישראל', הארץ, 26 במאי 2008.

115. פיקאר, גיור ישראלי.

116. שלג, גיור לעם היהודי; ראו גם הנ"ל, 'עימות על כל הקופה', הארץ, 28 במאי 2008.

117. Dov Maimon, 'Passport to the Jewish People', Panel 'Conversion: Who Keeps the Gate for the Jewish Nation?', 3rd Israeli Presidential Conference, Jerusalem, 23.6.2011.

118. Avraham Infeld, 'Adoption, Not Conversion', Catriella Friedman and Shelly Kedar (eds.) Up, Close and Personal: Thinking about the Jewish Peoplehood Closeness Index, Beit Hatfutsot (September 2010), p. 26.

119. Steven M. Cohen & Kerry Olitzky, 'Another Path besides Conversion', Times of Israel, 1.12.2013; Steven M. Cohen & Joy Levitt, 'If You Marry a Jew, You're One of Us', Jewish

- Telegraphic Agency, 2.4.2015; Steven M. Cohen, 'Rabbinical vs Personal Converts to Judaism: What's the Difference?', *Jerusalem Post*, 16.11.2016.
- יש לציין שלפי המחקרים, זהותם היהודית של 'המתגיירים הסוציולוגיים' חלשה מזו של מתגיירים אחרים, ודבר זה ממחיש בין היתר את אתגרי הזהות היהודית הלא-דתית במיוחד לנוכח סביבת חיים לא-יהודית.
120. אלון, עלמא די, עמ' 52.
121. צבן, הצטרפות לעם, עמ' 2.
122. אלכסנדר יעקובסון ואמנון רובינשטיין, **ישראל ומשפחת העמים**, תל אביב 2003, עמ' 352.
123. "אדם הרוצה לקשור את גורלו בגורל העם היהודי, לומד את שפתו ואת מקורותיו, חי בין יהודים, מקבל על עצמו חלק ממנהגיהם ומנחיל אותם גם לילדיו, ואין לו תרבות לאומית או דתית ייחודית אחרת, מצטרף אל העם היהודי" (גביון, המדינה לא צריכה, עמ' 34-35).
124. הדברים הבאים יהיו מוכרים למי שאמון על היסטוריוגרפיה לאומית או ציונית (כמתבטאת בכתיבתם של דובנוב ושל כמה מממשיכיו, וראו למשל שמעון דובנוב, **מכתבים על היהדות הישנה והחדשה** [תרגום אברהם לוינסון], תל אביב תרצ"ז). מתוך כתיבתו של דובנוב אני מדגיש בעיקר את המבט הלאומי על תולדות העם, ופחות את מסקנותיו האוטונומיסטיות. כפי שצוין לעיל, קיימת כמובן גם נקודת מבט אמונית לתולדות ישראל ולמאפייניו המגדירים, ובנוסף קיימת אסכולת היסטוריה פוסט-ציונית החולקת על המתואר כאן ורואה בו 'המצאת מסורות' ציונית. לא נרחיב כאן על מחלוקות אלה. לעיון נוסף ראו פנחס גינוסר ואבי בראלי (עורכים), **ציונות: פולמוס בן זמננו**, שדה בוקר תשנ"ז.
125. ראו דיונו של אנתוני סמית' במקור האתני של הלאומיות המודרנית, Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford 1986 ובחיבוריו האחרים. כן ראו גדעון שמעוני, 'הלאומיות היהודית כלאומיות אתנית', יהודה ריינהרץ, יוסף שלמון וגדעון שמעוני (עורכים), **לאומיות ופוליטיקה יהודית: פרספקטיבות חדשות**, ירושלים תשנ"ז, עמ' 81-92.
126. ראו אלי קדם, **הפוליטיקה בארץ ישראל ושכנותיה מן האלף השני לפנה"ס ועד התקופה המוסלמית**, ירושלים תשס"ח. כך מסכם הפרופ' ישראל קנוהל: "הן לפי עדות המקרא עצמו והן לפי עדות הממצא הארכיאולוגי, קיים פער ניכר בין הדת המקראית לדת הישראלית. בעוד הדת המקראית אוסרת עבודה לאלים אחרים מבלעדי ה', בפועל עבדו ישראלים רבים אלים ואלות אחרים בצד עבודת ה'" (ישראל קנוהל, **מאין באנו: הצופן הגנטי של התנ"ך**, אור יהודה 2008, עמ' 92-93; 102-113). דוגמאות מפורסמות הן פולחן האשרה (ראו לדוגמה הממצאים מכונתילת עג'רוד והפולמוס סביבם), ומתקופה מאוחרת יותר בית הכנסת העתיק בבית אלפא. לדיון מקיף ראו קויפמן, תולדות האמונה הישראלית.
127. לצורך מסמך זה, ומתוך בחירה בהשקפה היסטורית-מחקרית, יש לדחות את ההסבר החלופי שלפיו היעדר הפיצול נבע מעיקרון דתי-פנימי של "אף על פי שחטא, ישראל הוא" (בבלי, סנהדרין מד, ע"א). תחת זאת, יש לראות בעקרון הלכתי זה הפנמה של העדפת המרכיב השבטי בשפה ההלכתית. למעשה, חלק מהמחלוקות בתקופת המקרא ואחריה כן הובילו להיפרדות, כפי שקרה עם הנוצרים ועם השומרונים. אך דוגמאות אלו עשויות לחזק אף הן את התזה ה'לאומית', מכיוון שבפיצולים אלו היו מעורבים גם שיקולים אתניים מכריעים: בפיצול ביחס לנוצרים, לדוגמה, בעוד ההסבר הדתי-הלכתי מדגיש את ביטול קיום המצוות על ידי פאולוס, ההסבר הלאומי מדגיש את פנייתו של האחרון אל לא-יהודים (ראו לדוגמה אייזנשטדט, הציוויליזציה היהודית, עמ' 47). באופן דומה, חלק מהסברות בשאלת ההיבדלות מהשומרונים בימי זרובבל מתמקדות בשאלת מוצאם האתני של השומרונים, ולא במחלוקות פולחניות או רעיוניות. לדיונים בנושא זה ראו אפרים שטרן וחנן אשל (עורכים), **ספר השומרונים**, ירושלים תשס"ב.

128. גוטמן, בניין ארץ ישראל, עמ' 20-21; Shaye J. D. Cohen, *From the Maccabees to the Mishnah*, 2nd edition, Louisville & London 2006, pp. 9-11; לדיון בהשלכות מרכזיות נוספות ראו לעיל סביב הערה 8. שמעון דובנוב, **מהי ההיסטוריה היהודית? מסה פילוסופית-היסטורית** (תרגום יעקב מיטלמן), תל אביב תשי"ד, עמ' 22-23.
129. יואב שורק מכנה זאת 'היעלמותו של עולם החול הלגיטימי' (יואב שורק, **הברית הישראלית**, תל אביב 2015, עמ' 55; 62-67 [להלן: שורק, **הברית הישראלית**]), וראו כהמחשה דוגמה שמביא אחד העם לשינוי זה: "כל-כך היתה נפש היהודי בדורות ההם 'כולה תורה' ולא סבלה חיים של חולין, עד שגם מעשה פשוט ומוכרח כרחיצת-הפה שחרית צריך היה ללבוש צורת 'מנהג' דתי ולמצוא לו 'טעם': כדי להתפלל בנקיות הפה" (אחד העם, 'נחלת אבות', **כל כתבי**, עמ' רעב).
130. ראו טענה דומה אצל דייוויד גודבלאט *David Goodblatt, Elements of Ancient Jewish Nationalism*, New York 2006, p. 205, וכן אצל גידי גרינשטיין, **סוד הקיום היהודי: גמישות נוקשות 'ממיקשות'** (תרגום עמנואל לוטם), אור יהודה 2015, עמ' 99-101; טענה דומה חוזרת גם לאורך החיבור של יחזקאל קויפמן, גולה ונכר, ולדוגמה א, עמ' 235-236. לדיון במעמד השפה העברית ובהחלפתה החלקית וההדרגתית בידי השפה הארמית, ראו גודבלאט, שם, פרק 3. לעניין העברת הדגש בחגים, ראו החלפת הנרטיב החשמונאי של חנוכה בנס פך השמן החז"לי, המעברים מחג הקציר והביכורים לחג מתן תורה, מ'שמיני עצרת' (תפילות על הגשמים) ל'שמחת תורה', מ'יום ניקנור' החשמונאי ל'תענית אסתר' ועוד.
131. יואב שורק טוען טענה הקרובה בצורתה לטענתי (לצד ההבדלים הניכרים) בדברו על המהפך שעברו מטרות המצוות במעבר לגלות – מתיקון חברה לשימור זהות (שורק, **הברית הישראלית**, עמ' 53-73; ובפרט 67-71).
132. בלפר, זהות כפולה, עמ' 55-68; Leora Faye Batnitzky, *How Judaism Became a Religion: An Introduction to Modern Jewish Thought*, Princeton, New Jersey 2011; שורק, **הברית הישראלית**, עמ' 71-73.
133. לטענת דעיכת המאפיינים הלאומיים ותחייתם ראו שביד, פלורליזם ואחדות; לטענה כי הציונות היא פרויקט זהותי ראו אבינרי, הרעיון הציוני לגווניו. כן ראו ז'בוטינסקי: "הגיעו הימים ונתנפצו ה'תחליפים' הישנים, ה'מבדדים' המלאכותיים; ומפני כך קם הדחף אל הבידוד, דחף טבעי ובלתי-מנוצח, והתחיל מבקש ברוב מרץ את המבדד האמתי, הממשי, של הקיום הלאומי – ארץ מיוחדת" ('הרצאה על ההיסטוריה הישראלית', כתבים: אמה וחברה, עמ' 167), וכן ראו הנ"ל, 'ציונות וארץ-ישראל', 'על הטריטוריאליזם', שם.
134. סרג'ו דלה-פרגולה, 'דמוגרפיה ועמיות יהודית', **עמיות יהודית: מתווה מעשי להוראה ולמידה**, תל אביב [חש"ד], עמ' 73-74.
135. אייזנשטדט, הציוויליזציה היהודית, עמ' 134-136; אבריאל בר-לבב, 'החילון אצל יהודי ארצות האסלאם', אבריאל בר-לבב, רון מרגולין ושמואל פינר (עורכים), **תהליכי חילון בתרבות היהודית**, כרך ראשון, רעננה 2013, עמ' 293-342.
136. ראו לדוגמה צבי זוהר, **האירו פני המזרח: הלכה והגות אצל חכמי ישראל במזרח התיכון**, תל אביב תשס"א.
137. ראו לדוגמה ישעיהו ליבוביץ, 'העם, הדת והמדינה' [1954], בספרו **יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל**, עמ' 154-155.
138. ראו לדוגמה בארי צימרמן, 'דתיים וחילונים – כשמש לירח', אתר *Ynet*, 7 באוגוסט 2009.

139. גישה זו מיוצגת, מלבד אצל הוגי הציונות הסוציאליסטית כגון בורוכוב וסירקין, גם בכתביהם של ברדיצ'בסקי, בן גוריון וז'בוטינסקי. ראו מיכה יוסף בן-גוריון (ברדיצ'בסקי), **כל מאמרי**, תל אביב תשי"ב, ובפרט 'נתיבות', 'מחשבות', 'דרכים' (עמ' כז-מג); ז'בוטינסקי, ראו הפניות בהערות 22, 133 לעיל; אניטה שפירא, 'בן-גוריון והתנ"ך: יצירתו של סיפר היסטורי?', **יהודים חדשים יהודים ישנים**, תל אביב 1997, עמ' 217-247; הנ"ל, **התנ"ך והזהות הישראלית**, ירושלים 2005; על ההיסטוריוגרפיה של נחמן סירקין ראו אהוד לוז, מקבילים נפגשים, עמ' 254-260.

140. להתייחסויותיו הספציפיות של קויפמן לתפקיד הנישואין בהצטרפות, ראו בספריו גולה ונכר, א, עמ' 236; תולדות האמונה הישראלית, ד-ה, עמ' 213-214 (סיפור רות).

141. הבטחתם של בני יעקב הייתה "וְנָתַנוּ אֶת בְּנֵינוּ לָכֶם וְאֶת בְּנֹתֵיכֶם נָקָח לָנוּ וְיִשְׁבְּנוּ אִתְּכֶם וְהָיִינוּ לָעַם אֶחָד" (בראשית לד, טז). השאלה לגבי התרמית מצדם היא, אם הרעיון של מילה ו'התאחדות' היה מלכתחילה מופרך והוא התרמית, או שמא המודל כשלעצמו היה קיים, אלא שהם כלל לא התכוונו לעמוד בהסכם. לפרשנות האחרונה ראו לדוגמה בן זאב, גרים וגיוור, עמ' 11, הערה 5.

142. יוסף בן מתתיהו, **קדמוניות היהודים** (תרגום אברהם שליט), ירושלים ותל אביב 1985, ספר י"ג, ט, א (להלן: בן מתתיהו, קדמוניות היהודים); ראו שעה כהן, ראשית היהודיות, עמ' 110-119. כהן סבור שמעשי החשמונאים משקפים תפיסה חדשה של גיוור, הכרוכה בהשתייכות למדינה היהודית; ראו גם כשר, יחסי יהודים ויטורים; הנ"ל, אדום, ערב וישראל.

143. שניהם מזכירים במקורות תלמודיים (לדוגמה בבלי, בבא בתרא יא, ע"א; בבלי, יומא לו, ע"א), ובייחוד הלני המלכה. לעניין גיוור, ראו בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, כ', ב-ד. מקרים נוספים של גיוור נרחבים, חלקם מבוססים היסטורית וחלקם ספק-מיתוסים, התקיימו גם מאות שנים לאחר מכן, הרבה אחרי עיצוב מנגנון הגיוור החז"לי. כך הוא למשל גיוורו של יוסף ד' נואס, מלך ממלכת חמיר במאה החמישית-שישית לספירה, או גיוור ממלכת הכוזרים במאה השמינית וכן הגיוור של שבטים ברבריים בהובלת דהיה אלכאהנה במאה השביעית.

144. בבלי, יבמות כד, ע"ב; ירושלמי, קידושין פרק ד, דף סה טור ב; משנה תורה, איסורי ביאה יג, טו; שולחן ערוך, יורה דעה, רסח.

145. לסקירה מקיפה ראו בן זאב, גרים וגיוור, עמ' 9-33; קויפמן, גולה ונכר, א, עמ' 229-232; 247. לאלה אולי ניתן להוסיף גם את הגבעונים: לפי המצוין במקרא הם בפירוש לא נחשבו כמשתייכים לבני ישראל, והיו חוטבי עצים ושואבי מים בבית המקדש (יהושע ט, כג-כז); ובכל זאת, בספרות חז"ל יש התייחסות אליהם כגרים בעיני האל (במדבר רבה, ח, ד).

146. עזרא ו, כ-כא; נחמיה י, כט. יצוין כי הפרשנים, קדומים כמורדניים, חלוקים בפרשנות המונח "הנבדלים מעמי הארץ" – אם מתייחס הוא לגרים (רש"י; בבלי, קידושין ע') או לבני ישראל שהבדילו עצמם מיתר עמי הארץ. וראו קויפמן, גולה ונכר, א, עמ' 237-238, בהערה. ה'לויים' נזכרים במגילת אסתר (ט, כז) וכן בנבואת ישעיהו (נו, ו).

147. ראו הערך 'גר' בתוך משה דוד קאסוטו (עורך), **אנציקלופדיה מקראית: אוצר הידיעות של המקרא ותקופתו**, ב, ירושלים תשי"ד, עמ' 546-549. ולדוגמה: "השם גר שנגזר משורש זה ספק אם הוא משמש לשון קבועה במקרא שנתייחדה לה משמעות אחת ומסוימת. אדרבה, הוא יוצא לכמה וכמה גוונים, הכל לפי עניינו של הכתוב שהוא בא שם".

מקורות

פרסומים

- Batnitzky, Leora Faye, *How Judaism Became a Religion: An Introduction to Modern Jewish Thought*, Princeton, New Jersey 2011
- Central Conference of American Rabbis (CCAR), *Guidelines for Rabbis Working with Prospective Gerim* (2001)
- , *Rabbi's Manual*, 1988
- , *Yearbook*, Vol. III, 1893
- Cohen, Shaye J.D., *From the Maccabees to the Mishnah*, 2nd ed., Louisville, Kentucky 2006
- , *The Beginnings of Jewishness*, Berkeley & L.A 1999
- Cohen, Steven M., 'Rabbinical vs Personal Converts to Judaism: What's the Difference?', *Jerusalem Post*, 16.11.2016 וראו גם במהדורה המקוונת
- Cohen, Steven M. and Joy Levitt, 'If You Marry a Jew, You're One of Us', *Jewish Telegraphic Agency*, 2.4.2015 וראו גם במהדורה המקוונת
- Cohen, Steven M. and Kerry Olitzky, 'Another Path besides Conversion', *Times of Israel*, 1.12.2013 וראו גם במהדורה המקוונת
- Gavison, Ruth, 'The Significance of Israel in Modern Jewish Identities', Eliezer Ben-Rafael, Yosef Gorni, & Yaacov Ro'i (eds.), *Contemporary Jewries: Convergence and Divergence*, Leiden 2003, pp. 118-129

- Goodblatt, David M., *Elements of Ancient Jewish Nationalism*, New York 2006
- Infeld, Avraham, 'Adoption, Not Conversion,' Catriella Friedman and Shelley Kedar (eds.), *Up, Close and Personal: Thinking about the Jewish Peoplehood Closeness Index*, Beit Hatfutsot (September 2010), pp. 24-27
- Maimon, Dov, 'Passport to the Jewish People,' Panel 'Conversion: Who Keeps the Gate for the Jewish Nation?', 3rd Israeli Presidential Conference, Jerusalem, 23.6.2011
- Maslin, Simeon J. (ed.), *Gates of Mitzvah*, New York 1979
- Pew Research Center, *Israel's Religiously Divided Society*, 2016. **וראו באתר**
- , *A Portrait of Jewish Americans: Findings from a Pew Research Center Survey of U.S. Jews*, 2013. **וראו באתר**
- , "Nones" on the Rise, 9.10.2012. **וראו באתר**
- PRRI, *America's Changing Religious Identity*, 2017. **וראו באתר**
- Reconstructionist Rabbis Association, 'Guidelines on Giyur', 2009. **וראו באתר RRA**
- Rosner, Shmuel, 'Study finds more than half of young Jews have 'no religion'', *Jewish Journal*, 6.9.2017. **וראו במהדורה המקוונת**
- Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford 1986

אבינרי, שלמה, הרעיון הציוני לגווניו: פרקים בתולדות המחשבה הלאומית היהודית, תל אביב 1980

אבינרי, שלמה, ליאב אורגד ואמנון רובינשטיין, התמודדות עם הגירה גלובלית: מתווה למדיניות הגירה לישראל, ירושלים 2009. וראו גם באתר מציל"ה

אדרעי, אריה, 'ואין אחריתם עלינו? עוד לפולמוס הגיור', אקדמות, כד (ניסן תש"ע), עמ' 191-222

אזולאי, נעמה, "'עברים' אנו ואת לבנו נעבוד": תנועת ההתחדשות היהודית במרחב החילוני בישראל', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן 2010

- אחד העם, **כל כתבי אחד העם**, תל אביב וירושלים תשי"ז
- , **אגרות אחד העם**, ירושלים וברלין תרפ"ד
- אטינגר, יאיר, 'משנים את הכללים', **מקור ראשון**, י"ד בתמוז התשע"ח. וראו גם במהדורה המקוונת
- , 'המרד ברבנות: דיינים בבית הדין החדש יגירו גם מסורתיים', **הארץ**, 17 באוגוסט 2015. וראו גם במהדורה המקוונת
- , 'רבנים בכירים נגד הרבנות: הקימו גוף אלטרנטיבי כדי לבצע גיורים המוניים', **הארץ**, 10 באוגוסט 2015. וראו גם במהדורה המקוונת
- , 'יהודים פיראטים', **הארץ**, 4 בנובמבר 2011. וראו גם במהדורה המקוונת
- , 'מתגרשים מהרבנות', **הארץ**, 28 באוקטובר 2011. וראו גם במהדורה המקוונת
- , 'הרבנות מנחה את משרד הפנים לא להכיר בגיורים מחו"ל', **הארץ**, 11 בפברואר 2011. וראו גם במהדורה המקוונת
- אטינגר, יאיר וג'ודי מלך, 'הסוכנות עוקפת את הרבנות: תקים בית דין עצמאי לגיור בחו"ל', **הארץ**, 25 ביוני 2015. וראו גם במהדורה המקוונת
- איזיר, חגי, 'קבלת מצוות בגירות', **אבני משפט**, ג (אב תשס"ד), עמ' 14–25
- אייזנשטדט, שמואל נח, **הציוויליזציה היהודית: הניסיון ההיסטורי היהודי בפרספקטיבה השוואתית וגילוייו בחברה הישראלית**, באר שבע 2002
- אילן, שחר, 'עם הגב לעם ישראל', **הארץ**, 26 במאי 2008
- , 'לא להפקיר את הגיור', **הארץ**, 29 במאי 2006. וראו גם במהדורה המקוונת
- אלון, ארי, **עלמא די**, תל אביב 2011
- אמסלם, חיים, **זרע ישראל**, ירושלים 2010
- , **ביטול גיור עקב טענת חוסר כנות בזמן קבלת המצוות: הערות חבר הכנסת הרב חיים אמסלם לחוות דעתו של עו"ד הרב שמעון יעקבי, התש"ע**
- אפעל, ישראל (עורך), **ההיסטוריה של ארץ-ישראל: כרך שני – ישראל ויהודה בתקופת המקרא (המאה השתים עשרה – 332 לפני הספירה)**, ירושלים 1984
- אקסלרוד, גדליהו, 'שמירת מצוות כתנאי לגיור', **שורת הדין**, ג (1995), עמ' 175–190 [=הודפס גם בתוך **שערויית הגיורים המזויפים**, ירושלים: ועד הרבנים העולמי לענייני גיור, 1989]
- אריאל, יועזר, 'ביטול גירות למפרע', **תחומין**, כ (תש"ס), עמ' 261–279
- ארן, זלמן, נאום בכנסת מתאריך 24 בדצמבר 1957, **ארכיון המדינה**

אשכנזי, יהודא לאון, **סוד העברי: יסודות האמונה לאור פסוקי התורה** (תרגום וכתבה גבריאלה בן שמואל, עריכה והערות: ישראל פיבקו), ירושלים תשס"ה

ביאליק, חיים נחמן, 'תחיית התרבות בארץ ישראל' (הרצאה בקובנה, י"ט באלול תר"ץ), **דברים שבעל-פה**, ספר ראשון, תל אביב תרצ"ה, עמ' קנט-קסה. וראו גם באתר פרויקט בן-יהודה

ביילין, יוסי, **מותו של הדוד מאמריקה: יהודים במאה ה-21**, תל אביב 1999 בלפר, אלה, **זהות כפולה: על המתח בין ארציות לרוחניות בעולם היהודי**, רמת גן תשס"ד

בן גוריון, דוד, 'החלטת הממשלה בענין "מיהו יהודי" - מעשה הנוגד את אופיה של מדינתנו', **מעריב**, 6 בפברואר 1970 [=מופיע בתוך רות גביון, **עיון חוקתי לחזון המדינה? המלצות מכח מינוי שרת המשפטים מאוגוסט 2013 ומסמכי רקע לגיבושן**, ירושלים 2015, עמ' 253-256]

בן-גוריון (ברדיצ'בסקי), מיכה יוסף, **כל מאמרי**, תל אביב תשי"ב בן זאב, ישראל, **גרים וגיוור בעבר ובהווה**, ירושלים תשכ"ב בן חיים, נסים, 'סקר: רוב הציבור בישראל מרגישים שהרבנות מרחיקה אותם מהדת', **אתר כיכר השבת**, 14 ביולי 2013

בן-יהודה, ברוך, **למהותה של התודעה היהודית**, תל אביב 1966 בן מימון, משה (הרמב"ם), **הלכות איסורי ביאה**, פרקים יג-יד, **משנה תורה: ספר הקדושה**

-, **תשובות הרמב"ם** [מהדורת בלאו], א, ירושלים תשי"ח, סימן קו, עמ' 178-182 בן מתתיהו, יוסף (יוספוס פלביוס), **קדמוניות היהודים** (תרגום אברהם שליט), ירושלים ותל אביב 1985

בן רפאל, אליעזר, **זהויות יהודיות**, באר-שבע תשס"א בן רפאל, אליעזר וליאור בן חיים, **זהויות יהודיות בעולם רב-מודני**, רעננה 2006 בס, דוד וישראל רוזן, 'תוקפו של גיוור בדיעבד אם הגר אינו שומר את כל המצוות', **תחומין**, כג (תשס"ג), עמ' 186-202

בקשי-דורון, אליהו, 'חוק נישואין וגירושין - היצא שכרו בהפסדו?', **תחומין**, כה (תשס"ה), עמ' 99-107

-, **ספר בנין אב: תשובות ומחקרים**, א, ירושלים תשס"ב

בר־לבב, אבריאלי, 'החילון אצל יהודי ארצות האסלאם', אבריאלי בר־לבב, רון מרגולין ושמואל פיינר (עורכים), **תהליכי חילון בתרבות היהודית**, כרך ראשון, רעננה 2013, עמ' 293-342

ברוך, חזקי, 'המטרה: מאגר עולמי לרישומי נישואים', אתר ערוץ 7, 22 במארס 2017

ברלין, יאיר ואריאל פינקלשטיין, **הקבורה האזרחית בישראל: עשרים שנה לחוק הזכות לקבורה אזרחית חלופית התשנ"ו-1996**, ירושלים תשע"ו. ראו באתר **המכון לאסטרטגיה ציונית**

ברנדס, יהודה, 'פולמוס הגיור המתחדש', **אקדמות**, כא (אלול תשס"ח), עמ' 83-95

גאון, סעדיה, **ספר האמונות והדעות** [מהדורת יוסף קפאח], ירושלים תש"ל
גבזון, רות, **עיון חוקתי לחזון המדינה? המלצות מכח מינוי שרת המשפטים מאוגוסט 2013 ומסמכי רקע לגיבושן**, ירושלים 2015. וראו גם באתר מציל"ה – 'המדינה לא צריכה להכריע בשאלת "מיהו יהודי"', **ארץ אחרת**, 17 (2003), עמ' 32-36

–, 'מדינה יהודית ודמוקרטית: זהות, אידיאולוגיה ומשפט', אריאל רוזן-צבי (עורך), **מדינה יהודית ודמוקרטית**, תל אביב 1996

גבזון, רות ויעקב מדין, **מסד לאמנה חברתית חדשה בין שומרי מצוות וחופשיים בישראל**, ירושלים 2003

גוטמן, יצחק יוליוס, 'בניין ארץ ישראל והיהדות', **פתחים**, ב (תש"ל), עמ' 19-26
גולדוטר, קלייר, **המדריך הירוק: מדריך לתרומה חכמה – התחדשות יהודית בישראל**, Jewish Funders Network, 2015. וראו באתר JFN

גולדמן ברש, נחמה, 'נישואין אזרחיים: סקירה הלכתית ואפשרויות יישום', אתר **נאמני תורה ועבודה**, אדר תשע"ח

גורן, שלמה, 'הגיור באספקלריית הדורות וההלכה', **שנה בשנה** (1995), עמ' 155-176

–, 'כפירה בעם ישראל לעניני גיור', **שנה בשנה** (תשמ"ג), עמ' 149-156
–, 'הגרות באספקלריה של ההלכה', **מחניים**, צב (תשכ"ד)
גינסר, פנחס ואבי בראלי (עורכים), **ציונות: פולמוס בן זמננו**, שדה בוקר תשנ"ז.
וראו גם מהדורה מקוונת באתר **אוניברסיטת בן גוריון בנגב**

- גרומן, מנדי, 'הרבנים הראשיים: "לא נכיר במערך הגיור החדש"', אתר *nrg*, 28 באוקטובר 2014
- , 'רבני בריטניה: לא נכיר בגיור ישראלי בגלל "חוק הגיור"', אתר *nrg*, 10 בספטמבר 2014
- גרינווד, חנוך, 'הרב ריסקין לכיפה: גיור ללא קבלת מצוות?! אני לא זז מילימטר מההלכה', אתר **כיפה**, 17 באוגוסט 2015
- , 'הרב לאו מציג: מאגר יוחסין ממוחשב', אתר **כיפה**, 6 בפברואר 2014
- גרינשטיין, גידי, **סוד הקיום היהודי: גמישות נוקשות 'גמיקשות'** (תרגום עמנואל לוטם), אור יהודה 2015
- דה-סוסיר, פרדינן, **קורס בבלשנות כללית** (תרגום אבנר להב), תל אביב 2005
- דובנוב, שמעון, **מהי ההיסטוריה היהודית? מסה פילוסופית-היסטורית** (תרגום יעקב מיטלמן), תל אביב תשי"ד
- , **מכתבים על היהדות הישנה והחדשה** (תרגום אברהם לוינסון), תל אביב תרצ"ז
- דיכובסקי, שלמה, 'ביטול גיור למפרע', **תחומין**, כט (תשס"ט), עמ' 267–280
- דלה-פרגולה, סרג'ו, 'דמוגרפיה ועמיות יהודית', **תחום התוכן של לימודי העם היהודי בימינו**, תל אביב [חש"ד]
- היימס-עזרא, חיים, **אני (לא) מאמין: ישראל והיהדות – עבר, הווה, עתיד**, תל אביב 2011
- הלברטל, משה, 'מיהו יהודי', אבי שגיא ונחם אילן (עורכים), **תרבות יהודית בעין הסערה: ספר היובל ליוסף אחיטוב**, עין צורים תשס"ב, עמ' 233–247
- הס, יזהר, 'סוף סוף המרד ברבנות החל גם מבית', אתר *Ynet*, 17 באוגוסט 2015
- , 'אין דיקטטורה נאורה', **ידיעות אחרונות**, 25 ביולי 2013. וראו גם באתר **התנועה המסורתית**
- , 'גיור לכולם', **עורך הדין** (אפריל 2008), עמ' 108–109
- הס, משה, **רומי וירושלים: וכתבים יהודיים אחרים** (תרגום ישורון קשת), ירושלים תשמ"ג
- הרמן, תמר, אלה הלא, חנוך כהן, דנה בובליל, פאדי עומר, **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2016**, אתר **המכון הישראלי לדמוקרטיה**, 2016

וסטרייך, אבישלוס ופנחס שיפמן, **מסגרת אזרחית לנישואין וגירושין בישראל**, ירושלים 2012. וראו גם באתר מציל"ה

ז'בוטינסקי, זאב, **כתבים: אָמה וחברה** (תרגום יוסף אור), ירושלים תש"י
–, **כתבים: כתבים ציוניים ראשונים** (תרגום בנימין לובוצקי), ירושלים תש"ט
זוהר, דוד, **מחויבות יהודית בעולם מודרני: הרב חיים הירשנזון ויחסו אל המודרנה**, ירושלים ורמת גן 2003

זוהר, צבי, **האירו פני המזרח: הלכה והגות אצל חכמי ישראל במזרח התיכון**, תל אביב תשס"א

זוהר, צבי ואבי שגיא, **גיור וזהות יהודית**, ירושלים 1996
זעירא, מוטי, **קרועים אנו: זיקתה של ההתיישבות העובדת בשנות העשרים אל התרבות היהודית**, ירושלים תשס"ב

חדו"ש, 'מצגת חופש הנישואין', אתר **עמותת חדו"ש**, 12 בינואר 2016
טור-פז, שלומית, שאול פרבר וסמדר-פז אברבנאל, **גיור בישראל – היבטים מסורתיים, מעשיים ומשפטיים**, מכון עתים, המשרד לקליטת עלייה, ומשרד ראש הממשלה, התשס"ט

טסלר, יצחק, 'הגיור הצבאי כשר: הרב עובדיה אחראי, עמאר יחתום', אתר *nrg*, 14 בינואר 2011

–, 'הרבנות מסרבת להכיר בגיור הצה"לי לעולים', אתר *nrg*, 21 באוקטובר 2010
טרנר, יוסי, "כוח הציבור" במשנתו הדתית-ציונית של הרב חיים הירשנזון, אבי שגיא, דודי שוורץ וידידיה צ' שטרן (עורכים), **יהדות פנים וחוץ: דיאלוג בין עולמות**, ירושלים תש"ס, עמ' 31–56

יגור, משה, 'זהות דתית וגבולות הקהילה בחברת הגניזה (מאות 10–13): גרים, מומרים, עבדים', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 2018
יובל, ירמיהו, 'חילון הזיכרון וחקר ההיסטוריה – מבוא', ירמיהו יובל, יאיר צבן ודוד שחם (עורכים), **זמן יהודי חדש: תרבות יהודית בעידן חילוני – מבט אנציקלופדי**, ירושלים 2007

יעקובי, שמעון בן חיים, **ביטול גיור עקב חוסר כנות בקבלת המצוות**, ירושלים 2009

יעקובסון, אלכסנדר ואמנון רובינשטיין, **ישראל ומשפחת העמים: מדינת לאום יהודית וזכויות האדם**, תל אביב 2003

- יפת, שרה, 'המאבק על הזהות בתקופת שיבת ציון, תוצאותיו והשלכותיו', **מדעי היהדות**, 46 (תשס"ט), עמ' 3-14
- , **אמונות ודעות בספר דברי הימים ומקומן בעולם המחשבה המקראית**, ירושלים 1977
- יצחקי, ידידה, **בראש גלוי: עיקרים של חילוניות יהודית**, חיפה 2000
- ישראלי, שאול, 'גר שנתגייר כקטן שנולד - תוכנו ומובנו', **תורה שבעל-פה**, כט (תשמ"ח), עמ' כב-כח
- כהן, אשר, **יהודים לא־יהודים: זהות יהודית ישראלית ואתגר הרחבת הלאום היהודי**, ירושלים 2005
- כהן, חיים, 'יהודיותה של מדינת ישראל', **רות גביזון (עורכת), להיות יהודי: תרבות, משפט, דת, מדינה**, אור יהודה 2006, עמ' 346-390
- כנעני, דוד, **העלייה השנייה העובדת ויחסה לדת ולמסורת**, תל אביב תשל"ז
- כספי, יאיר, 'גיור ישראלי', **אתר הארץ**, 22 ביולי 2010
- , **גיור יהודי־ישראלי**, הוגש במסגרת 'פורום הגיור' של ארגון 'פנים להתחדשות יהודית', 2008
- כ"ץ, יעקב, **לאומיות יהודית: מסות ומחקרים**, ירושלים תשמ"ג
- כשר, אריה, **אדום, ערב וישראל: יהודים ועממי הספר בתקופה ההלניסטית והרומית**, ירושלים 1988
- , 'יחסי יהודים ויטורים בתקופה החשמונאית', **קתדרה**, 33 (אוקטובר 1984), עמ' 26-32
- לוביץ, רבקה, **מסוף העולם ועד סופו**, תל אביב 2017
- לווין, בנימין מנשה (עורך), **אוצר הגאונים, כך שביעי: מסכת יבמות**, ירושלים תרצ"ו
- לוין, איתמר ועידן יוסף, 'הפרקליטות: לא נאכוף חוק פלילי עמום שהכנסת לא תיאמה עימנו', **אתר News1**, 4 ביולי 2018
- לוז, אהוד, **מקבילים נפגשים: דת ולאומיות בתנועה הציונית במזרח־אירופה בראשיתה (1882-1904)**, תל אביב תשמ"ה
- לונדון, ירון, 'דתיים וחופשיים', **דדי צוקר (עורך)**, **אנו היהודים החילונים: מהי זהות יהודית חילונית?**, תל אביב 1999, עמ' 23-39
- ליבוביץ, ישעיהו, **יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל**, ירושלים ותל אביב 2005

ליפשיץ, הדר וגדעון ספיר, 'שירותי הדת היהודיים בישראל – דיון נורמטיבי וניהולי לקראת רפורמה', **מחקרי משפט**, כג, 1 (תשס"ז), עמ' 117–194
ליפשיץ, יוסף יצחק, 'על הגירות', **תכלת**, 46 (תשע"ב), עמ' 9–30. וראו גם
באתר תכלת

ליפשיץ, עודד, **ירושלים בין חורבן להתחדשות: יהודה תחת שלטון בבל**, ירושלים
תשס"ד

ליפשיץ, שחר, **ברית הזוגיות**, ירושלים 2006

–, **הידועים בציבור בראי התיאוריה האזרחית של דיני המשפחה**, חיפה 2005
מדין, צבי, 'הגורם הדתי במשנתו הלאומית של יחזקאל קויפמן', **הציונות**, 7
(תשמ"ב), עמ' 36–72

מדינה, ברק ויואל חשין, **דת ומדינה במדינת ישראל: סקירה של ההסדרים
הקיימים**, חומר שהוגש לוועדת החוקה של הכנסת, המכון הישראלי
לדמוקרטיה, 2004

המכון למדיניות העם היהודי (JPPI), **אינדקס הפלורליזם לשנת 2017**. וראו
באתר JPPI

–, **מצב העם היהודי: הערכה שנתית 2016**. וראו באתר *JPPI*

מכון עתים, **קובץ ניירות עמדה בנושא כשלי מערך הגיור הממלכתי**, 2016
מלכין, יעקב, **יהדות ללא אל: יהדות כתובות, תנ"ך כספרות**, ירושלים 2003
מלמד, אליעזר, 'נישואין כהלכה ושותפות זוגית', **אתר ערוץ 7**, 14 בנובמבר 2013
נאמני תורה ועבודה, **העם רוצה יותר יהדות! זה הזמן למודל הקהילתי [2012]**.
וראו באתר **נאמני תורה ועבודה**

נויברט, רונן, 'נישואין אזרחיים – מתווה הלכתי', **דעות**, 73 (טבת-שבט
תשע"ו), עמ' 29–34

נויברגר, בנימין, 'דת ומדינה – הסדרים ומגמות במדינות דמוקרטיות', **מרדכי
בר־און וצבי צמרת (עורכים), שני עברי הגשר: דת ומדינה בראשית דרכה
של ישראל**, ירושלים תשס"ב, עמ' 3–20

נחמן, עידית הילה ושלומית סלומון, **דוח בנושא הקבורה בישראל, תשע"א–2011**,
מכון עתים, 2011

נחשוני, קובי, 'בצעד נדיר: בית דין פרטי ביטל את נישואיה של מסורבת הגט',
אתר Ynet, 24 ביולי 2018

- , 'הרב בקשי־דורון: חוק הנישואין משניא את הדת', אתר *Ynet*, 14 ביוני 2007
סטטמן, דני וגדעון ספיר, **דת ומדינה בישראל: עיון פילוסופי־משפטי**, חיפה ותל אביב 2014
- סמוטריץ', בצלאל, 'התנועה הרפורמית בארץ גררה את יהדות התפוצות למאבק', אתר **סרוגים**, 26 ביוני 2017
- חדשות סרוגים, 'סערת הגיור: לא כל בתי הדין ידרשו קבלת מצוות?', אתר **סרוגים**, 17 באוגוסט 2015
- עוז, עמוס, 'עגלה מלאה ועגלה ריקה?', אבי כצמן (עורך), **כל התקוות: מחשבות על זהות ישראלית**, ירושלים 1998, עמ' 42–58
- עילם, יגאל, **יהדות כסטטוס קוו: פולמוס מיהו יהודי 1958 כהארה על יחסי דתיים וחילוניים במדינת ישראל**, תל אביב 2000
- אתר **על משמר הכנסת**, 'תגובות במערכת הפוליטית על מסקנות וועדת ניסים בדבר חוק הגיור הממלכתי', 3 ביוני 2018
- פינס, יחיאל מיכל, **אמת מארץ תצמח**, מחברת רביעית, ירושלים תרנ"ה
- פינקלשטיין, אריאל, **משבר הגיור בישראל: תמונת מצב עדכנית**, מוגש לשדולת 'עם, דת ומדינה' בכנסת, תמוז תשע"ג, יוני 2013. וראו גם באתר **המכון לאסטרטגיה ציונית**
- פינקלשטיין, מנחם, 'יתרו והלכות גרים', **דעת**, פרשת יתרו, גיליון 194 (תשס"ה)
-, **הגיור – הלכה ומעשה**, רמת גן 1994
- פיקאר, אריאל, **הלכה בעולם חדש: שיח רבני בחברה מודרנית**, ירושלים תשע"ב
-, 'גיור ישראלי', **דברים אחדים**, 4 (טבת תש"ע). וראו גם באתר **מכון שלום הרטמן**
- פישר, נתנאל, **אתגר הגיור בישראל: ניתוח מדיניות והמלצות**, מחקר מדיניות, 103 (יולי 2015). וראו גם באתר **המכון הישראלי לדמוקרטיה**
- פרבר, שאול ואלעד קפלן, 'ממזרות 2.0: אתגר פסולי החיתון בעידן המידע', נורית יעקבס ינון ואמילי ד' בילסקי (עורכות), **ממזרים: סימון ומחיקה**, ירושלים 2017, עמ' 57–61
- פרידמן, דניאל, 'העוקץ הרבני: החוק שמפיל את הרבנים המחתנים', אתר *Ynet*, 19 ביולי 2018
- פרסיקו, תומר, 'הכפייה מנוונת – תנו לנו תורה גדולה', **מקור ראשון: מוסף שבת**, 13 בינואר 2012. וראו גם במהדורה המקוונת

- צבן, יאיר, **הצטרפות לעם אינה מותנית בשום טקס**, הוגש במסגרת 'פורום הגיור' של עמותת 'פנים - להתחדשות יהודית', 4 בספטמבר 2008
- , 'יהודי חילוני לא מבוש', דדי צוקר (עורך), **אנו היהודים החילונים: מהי זהות יהודית חילונית?**, תל אביב 1999, עמ' 111-131
- צוקר, דדי (עורך), **אנו היהודים החילונים: מהי זהות יהודית חילונית?**, תל אביב 1999
- צימוקי, טובה, 'סערת הרב הקונסרבטיבי: היועמ"ש הורה לא לזמנו לחקירה', אתר Ynet, 19 ביולי 2018
- צימרמן, בארי, 'דתיים וחילונים - כשמש לירח', אתר Ynet, 7 באוגוסט 2009
- צמרת, צבי, 'מדינה יהודית - כן; מדינה קלריקלית - לא: ראשי מפא"י ויחסם לדת ולדתיים', מרדכי בר-און וצבי צמרת (עורכים), **שני עברי הגשר: דת ומדינה בראשית דרכה של ישראל**, ירושלים תשס"ב, עמ' 175-245
- , 'זלמן ארן ומערכת החינוך', צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), **העשור השני תשי"ח-תשכ"ח**, ירושלים תשס"א, עמ' 61-78
- קאסוטו, משה דוד (עורך), **אנציקלופדיה מקראית: אוצר הידיעות של המקרא ותקופתו**, ירושלים תשי"ד
- קארן, יוסף, **שולחן ערוך: יורה דעה**, סימן רסח
- קדם, אלי, **הפוליטיאזים בארץ ישראל ושכנותיה מן האלף השני לפנה"ס ועד התקופה המוסלמית**, ירושלים תשס"ח
- קויפמן, יחזקאל, **תולדות האמונה הישראלית מימי קדם עד סוף בית שני**, ירושלים תשכ"ט
- , **גולה ונכר: מחקר היסטורי-סוציולוגי בשאלת גורלו של עם ישראל מימי קדם ועד הזמן הזה**, תל אביב תשכ"ב
- קוק, אברהם יצחק הכהן, **אורות**, ירושלים תשל"ו
- קיסר שוגרמן, איילה, **יהודים ישראלים - דיוקן: אמונות, שמירת מסורת וערכים של יהודים בישראל**, 2009, מרכז גוטמן לסקרים - המכון הישראלי לדמוקרטיה וקרן אבי חי, 2011. וראו גם באתר המכון הישראלי לדמוקרטיה
- קלדרון, רות, 'יהודים עברים חדשים', **סדרת שלם: חוברת עזר לצוער**, מהדורה שנייה, ירושלים [חש"ד], עמ' 27
- קנוהל, ישראל, **מאין באנו: הצופן הגנטי של התנ"ך**, אור יהודה 2008

קפלן, אלעד, 'איך נולד חוק המאסר על רבנים שמחתנים מחוץ לרבנות?', אתר **כיפה**, י"א באב התשע"ח

-, 'מיהו יהודי דוט קום: מאגרי המידע של הרבנות', **דעות**, 81 (תשרי-חשון תשע"ח), עמ' 5-9. וראו גם באתר **נאמני תורה ועבודה**

קפלן, אלעד ונעמה סרי-לוי, **מורה נבוכים: סוגיות מהותיות בגיור בישראל**, מכון עתים, 2013

קפלן, אלעד, אסתר ביסוור ונעמה סרי-לוי, **מתווה 'עתים' להכרה באישורי יהדות מקהילות בארה"ב לשם רישום לנישואין בישראל**, מכון עתים, ניסן תשע"ד

קרא, ברוך, 'נשואים לרבנות, חלק ג': המורדים', **ערוץ 10**, 19 באוגוסט 2014. וראו גם באתר *YouTube*

ראביד, גיא ומורן ברמן, **התחדשות יהודית בישראל – המשגה ומסגרת תאורטית**, תל אביב 2013. וראו באתר **מידות**

רבינוביץ', נחום אליעזר, 'בכל עיר ועיר', **מקור ראשון: מוסף שבת**, כ"ה בניסן תשע"ד. וראו גם במהדורה המקוונת

רובינשטיין, אליקים ונעם סולברג, 'דת ומדינה בישראל בשנת היובל – תמונת מצב מלשכת היועץ המשפטי לממשלה', אהרן ברק ומנשה שאוה (עורכים), **מנחה ליצחק: קובץ מאמרים לכבודו של השופט יצחק שילה בגבורותיו**, תל אביב תשנ"ט, עמ' 339-368

רוזן, ישראל, 'גר שקיבל תורה "חוץ ממצוה אחת"', **תחומין**, יט (תשנ"ט), עמ' 139-143

רום-שילוני, דורית, 'גולים ונשואים: אסטרטגיות של בדלנות פנימית בראשית המאה השישית לפנה"ס', משה בר-אשר, נילי ואזנה, עמנואל טוב ודלית רום-שילוני (עורכים), **ש"י לשרה יפת: מחקרים במקרא, בפרשנותו ובמשנתו**, ירושלים תשס"ח, עמ' 119-138

רצבי, שלום, 'הזהות היהודית ההיסטורית ומבחן הגרות', אליעזר בן רפאל וליאור בן חיים (עורכים), **זהויות יהודיות בעולם רב-מודני**, רעננה 2006, עמ' 33-56 [=פורסם קודם לכן בגרסה כמעט זהה כמאמר בתוך אליעזר בן רפאל, **זהויות יהודיות: תשובות חכמי ישראל לבן-גוריון**, באר שבע תשס"א, עמ' 117-137]

שאקי, אבנר חי, **מיהו יהודי בדיני מדינת ישראל**, ירושלים תשל"ז-תשל"ח

שביד, אליעזר, 'פלורליזם ואחדות בתרבות היהודית', **מאזניים**, נו 3-4 (תשמ"ג), עמ' 30-34

–, 'הדת היהודית מנקודת מבט חילונית: משנתו הלאומית של יחזקאל קויפמן', **היהדות והתרבות החילונית**, תל אביב 1981, עמ' 75-109

–, **דימוקראטיה והלכה: פרקי עיון במשנתו של הרב חיים הירשנזון**, ירושלים תשל"ח

–, **אמונת עם ישראל ותרבותו**, ירושלים תשל"ז

שויגר, יצחק, 'ניצול השכבות', **קונטרס**, שעה (ה' סיון תרפ"ט) עמ' 13-21; שעו (כ' סיון תרפ"ט) עמ' 17-21

שורק, יואב, **הברית הישראלית**, תל אביב 2015

–, 'בגידה בערכי תורה ועבודה', **דעות**, 60 (אפריל 2013), עמ' 28-29
שטרן, ידידיה צ' (עורך), **ספרות השו"ת [שאלות ותשובות]: הגיור בראי הדורות**, ירושלים 2008

שטרן, אפרים וחנן אשל (עורכים), **ספר השומרונים**, ירושלים התשס"ב
שטרן, ידידיה צ', שאול פרבר ואלעד קפלן, **הצעה לחוק גיור ממלכתי**, הצעה לסדר, 7, יוני 2014. וראו גם באתר **המכון הישראלי לדמוקרטיה**
שיימן, צבי, 'הפור נפל: ארגון צהר מקים מערך כשרות חדש', אתר **סרוגים**, 26 בפברואר 2018

שלג, יאיר, **מעברי ישן ליהודי חדש: רנסנס היהדות בחברה הישראלית**, ירושלים 2010

–, 'גיור – לעם היהודי ולתרבותו', אתר **המכון הישראלי לדמוקרטיה**, 21 ביולי 2009

–, 'עיונות על כל הקופה', **הארץ**, 28 במאי 2008. וראו גם במהדורה המקוונת
–, **יהודים שלא כהלכה: על סוגיית העולים הלא-יהודים בישראל**, ירושלים 2004
שלום, גרשם, 'מיהו יהודי', **דברים בגו** (תרגום יעקב רבי), תל אביב תשל"ו, עמ' 591-597

שמעוני, גדעון, 'הלאומיות היהודית כלאומיות אתנית', יהודה ריינהרץ, יוסף שלמון וגדעון שמעוני (עורכים), **לאומיות ופוליטיקה יהודית: פרספקטיבות חדשות**, ירושלים תשנ"ז, עמ' 81-92

שנרב, נדב, 'להחליט שלא להחליט', **מקור ראשון: מוסף שבת**, י"ט באב תשע"ז. וראו גם במהדורה המקוונת

שפירא, אניטה, **התנ"ך והזהות הישראלית**, ירושלים 2005

–, 'בן-גוריון והתנ"ך: יצירתו של סיפר היסטורי?', **יהודים חדשים יהודים ישנים**, תל אביב 1997, עמ' 217–247

שרביט, יוסף, 'הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו): גיור, הלכה וזהות', אבינועם רוזנק (עורך), **ההלכה: הקשרים רעיוניים ואידאולוגיים גלויים וסמויים**, ירושלים תשע"ב, עמ' 266–282

שרמן, אברהם חיים, 'בדיקה חוזרת של גיור בבית דין אחר', **תחומין**, לא (תשע"א), עמ' 230–236

–, 'סמכות גדולי הדור בנושאי אישות וגיור', **תחומין**, ל (תש"ע), עמ' 163–173
תדמור, חיים, 'מי הבית הראשון ושיבת ציון', חיים הלל בן ששון (עורך), **תולדות עם ישראל בימי קדם**, תל אביב 1969, עמ' 93–173

תמיר, יעל, 'מהפכה ומסורת', דדי צוקר (עורך), **אנו היהודים החילוניים: מהי זהות יהודית חילונית?**, תל אביב 1999, עמ' 174–183

ועדות, דוחות רשמיים ומחקרי הכנסת

אלמסי, אוריאנה, 'קבורה אזרחית בישראל', **הכנסת – מרכז המחקר והמידע**, 31 ביולי 2013. וראו בגרסה המקוונת

בן יהודה, צח, 'סוגיות בתחומי עלייה, קליטה והתפוצות: מסמך מבוא לוועדה בכנסת ה-20', **הכנסת – מרכז המחקר והמידע**, 1 ביוני 2015. וראו בגרסה המקוונת

–, 'קבורה אזרחית בישראל: מסמך עדכון', **הכנסת – מרכז המחקר והמידע**, 26 באוקטובר 2014. וראו בגרסה המקוונת

הוועדה לבדיקת לימודי היהדות בחינוך הממלכתי (ועדת שנהר), **עם ועולם: תרבות יהודית בעולם משתנה**, משרד החינוך והתרבות, 1994

הוועדה לבחינת מבנה ארגוני כולל ואיגום המשאבים בנושא הגיור בישראל (ועדת חלפון), 'תוכנית עבודה לשנים 2008–2012', אוקטובר 2007

–, 'דוח חלקי', 27 במאי 2007

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **השנתון הסטטיסטי לישראל, 2017**. וראו באתר **הלמ"ס**

–, **לוח 2: נישואין בחו"ל לפי קבוצת אוכלוסייה של כל אחד מבני הזוג ושנת נישואין, 2000–2016**. וראו באתר **הלמ"ס**

–, **עולי בריה"מ (לשעבר) לרגל 25 שנה לגל העלייה, סטטיסטיקל 148, אפריל 2016**. וראו באתר **הלמ"ס**

–, **נשים וגברים, 1990–2011, סטטיסטיקל 132, מארס 2013**. וראו באתר **הלמ"ס**

–, **הסקר החברתי 2009**. וראו באתר **הלמ"ס**

–, **הקוביטציה בישראל, אוגוסט 2005**. וראו באתר **הלמ"ס**

–, **לקט נתונים לרגל ט"ו באב**. וראו באתר **הלמ"ס**

–, **משפחות בישראל – נתונים לרגל יום המשפחה**. וראו באתר **הלמ"ס**

–, **תנועה טבעית: נישואין וגירושין**. וראו באתר **הלמ"ס**

מבקר המדינה, **דוח שנתי 2017: המשרד לשירותי דת: הבטחת זכות אזרחי המדינה לקבורה אזרחית**, עמ' 791–829. וראו באתר **מבקר המדינה**

–, **דוח שנתי 2013: פעולות בתחום שירותי הדת: מערך הגיור הממלכתי בישראל**, עמ' 145–196. וראו באתר **מבקר המדינה**

–, **דוח שנתי 2009: המשרד לשירותי דת: הפיקוח על כשרות המזון**, עמ' 955–1005. וראו באתר **מבקר המדינה**

מי עמי, נעמה, 'קשיים בתהליך הגיור בישראל ודרכי התמודדות מוצעות', **הכנסת – מרכז המחקר והמידע**, 22 בינואר 2008. וראו בגרסה המקוונת

–, 'יישום חוק הזכות לקבורה אזרחית חלופית בישראל', **הכנסת – מרכז המחקר והמידע**, 16 בדצמבר 2007. וראו בגרסה המקוונת

–, 'סוגיית הגיור בישראל', **הכנסת – מרכז המחקר והמידע**, 25 ביוני 2007. וראו בגרסה המקוונת

משה, נטע, 'תיאור מערך כשרות מזון ומשקאות בישראל ואומדן עלויות', **הכנסת – מרכז המחקר והמידע**, המחלקה לפיתוח תקציבי, 15 בינואר 2017. וראו בגרסה המקוונת

נאמן, יעקב, 'דין וחשבון והמלצות הוועדה לגיבוש רעיונות והצעות בנושא הגיור בישראל', **דברי הכנסת**, כנסת 14, מושב שלישי, חוברת יח

נסים, משה, **הגיור בישראל: דו"ח והמלצות**, ירושלים תשע"ח

ספירו, אורי טל, 'מבחר נתונים על נישואין וזוגיות מקבילה', **הכנסת - מרכז המחקר והמידע**, 15 באוקטובר 2015. וראו בגרסה המקוונת
רשות האוכלוסין וההגירה, "תבחינים למתן מעמד עולה על סמך גיור שנערך
בחו"ל", מצורף להודעת המדינה ביום 8.10.2014 במסגרת בג"ץ 2817/13
נדז'דה צ'מריס ואח' נ' שר הפנים ואח'

פסקי דין

בג"ץ 72/62 אוסולד רופאיזן נ' שר הפנים
בג"ץ 301/63 שטרייט נ' הרב הראשי לישראל ואח'
בג"ץ 58/68 בנימין שליט נ' שר הפנים ופקיד הרישום, חיפה
ע"א 448/72 שי"ק נ' היועץ המשפטי לממשלה
ע"א 653/75 שלח נ' מדינת ישראל
בג"ץ 113/84 בנקובסקי נ' בית הדין הרבני האזורי בחיפה
בג"ץ 230/86 שושנה (סוזן) מילר נ' שר הפנים ואח'
בג"ץ 153/87 לאה שקדיאל נ' השר לענייני דתות ואח'
בג"ץ 264/87 התאחדות הספרדים שומרי תורה-תנועת ש"ס נ' יהושע כהנא -
מנהל מינהל האוכלוסין
בג"ץ 265/87 ברספורד נ' משרד הפנים
בג"ץ 3023/90 פלונית (קטינה) נ' בית-הדין הרבני האזורי ברחובות
בג"ץ 1031/93 אליאן חוה פסרו-גולדשטיין נ' שר הפנים
בג"ץ 5070/95 נעמת - תנועת נשים עובדות ומתנדבות ואח' נ' שר הפנים ואח'
בג"ץ 2597/99 רודריגז טושביים ואח' נ' שר הפנים ואח'
בג"ץ 2859/99 תמרה מקרינה נ' שר הפנים ואח'
ע"פ 1003/00 הנדימן - עשה זאת בעצמך בע"מ נ' מדינת ישראל
בג"ץ 8944/05 קהילת ברכת שלום ואח' נ' משרד ראש הממשלה-הרשות
הארצית לשרותי דת ואח'
בג"ץ 11013/05 דהן נ' שר הפנים

בג"ץ 7625/06 רגז'ובה ואח' נ' שר הפנים
בג"ץ 5079/08, 2448/09 מרכז צדק לנשים ואח' נגד שרמן ואח'
בג"ץ 5375/09 פלוני נ' בית הדין הרבני האזורי בחיפה
בג"ץ 9201/10 אמיל קובאץ' נ' משרד הפנים
בג"ץ 3641/11 תומס דולהן נ' שר הפנים
ה"פ 25477-05/11 קניוק נ' שר הפנים
בג"ץ 858/12 זביב ואח' נ' המשרד לשירותי דת ואח'
בג"ץ 2154/12 עמנואל ברוקס ואח' נ' שר הפנים
בג"ץ 3994/12 ראול אלקון אספחו נ' משרד הפנים
בג"ץ 2817/13 נדז'דה צ'מריס ואח' נ' שר הפנים ואח'
דנג"ץ 5026/16 גיני, ודעי נ' הרבנות הראשית ואח' (כהמשך לבג"ץ 6494/14
גיני, ודעי נ' הרבנות הראשית ואח')
בית הדין הרבני הגדול, 5489-64-1
בית הדין הרבני הגדול, 9363-12-1

דברי חקיקה

חוק השבות, תש"י-1950
חוק שעות עבודה ומנוחה, תשי"א-1951
חוק האזרחות התשי"ב-1952
חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג-1953
פקודת הנישואין והגירושין (רישום)
פקודת העדה הדתית (המרה)
חוק מרשם האוכלוסין, תשכ"ה-1965
חוק העונשין, התשל"ז-1977
חוק איסור הונאה בכשרות, תשמ"ג-1983
חוק הזכות לקבורה אזרחית חלופית, התשנ"ו-1996
חוק ברית הזוגיות לחסרי דת, התש"ע-2010

הצעת חוק הרבנות הראשית לישראל (תיקון מס' 3) (סמכות בענייני גיור), תש"ע – 2010

תזכיר חוק גיור ממלכתי בישראל, התשע"ז–2017. וראו באתר **התזכירים הממשלתי**

הצעת חוק הגיור הממלכתי התשע"ח–2018

החלטות ממשלה וחוות דעת יועמ"ש ופרקליטות

ממשלת ישראל ה-34, החלטה מס' 181, מיום 5 ביולי 2015. וראו באתר **משרד ראש הממשלה**

–, הסכם קואליציוני לכינון הממשלה ה-34 למדינת ישראל בין סיעת הליכוד וסיעת יהדות התורה, שנערך ונחתם בתאריך 29.4.2015. וראו באתר **הכנסת**
ממשלת ישראל ה-33, החלטה מס' 2147, מיום 2 בנובמבר 2014. וראו באתר **משרד ראש הממשלה**

ממשלת ישראל ה-27, החלטה מס' 3613, מיום 7 באפריל 1998
לשכת היועץ המשפטי לממשלה, 'סיכום דיון בנושא "אכיפת חוק איסור הונאה בכשרות – יישום פסק הדין בדנג"ץ 5026/16 גיני נ' הרבנות הראשית"', כ"ט בתמוז תשע"ח

המשנה ליועץ המשפטי לממשלה (משפט פלילי), רן נזרי, 'בקשה למתן חוות-דעת על תחולת סעיף 7 לפקודת הנישואין והגירושין (רישום)', לכבוד עו"ד אלה סקעת, עמותת 'עתים', כ"ח בניסן תשע"ז

המשנה לפרקליט המדינה לעניינים פליליים, שלמה למברגר, 'בקשתן לפתיחה בחקירה בגין ערכית [כך במקור] חופה וקידושין בניגוד להוראות הדין', לכבוד עו"ד ישראל פת, היועץ המשפטי למשרד לשירותי דת, י"ז באייר תשע"ח

פרסומים נוספים שראו אור במרכז מציל"ה

עיגון חוקתי לחזון המדינה?

מאת: רות גבizon (2015)

הדפסה שנייה מורחבת 2016

מסגרת אזרחית לנישואין וגירושין בישראל

מאת: אבישלוס וסטרייך ופנחס שיפמן (2012)

התביעה להכרה בישראל כמדינה יהודית: הערכה מחדש

מאת: טל בקר (2012)

פרסום משותף למכון וושינגטון למדיניות המזרח הקרוב ולמרכז מציל"ה

שיבת פליטים פלסטינים לתחומי מדינת ישראל

מאת: יפה זילברשץ ונמרה גורן-אמיתי (2010)

בחירות אזוריות בישראל

מאת: ניר אטמור, יצחק בננסון, אברהם דיסקין וולד חרבש (2009)

פרסום משותף למכון ון ליר בירושלים ולמרכז מציל"ה

שישים שנה לחוק השבות: היסטוריה, אידאולוגיה, הצדקה

מאת: רות גבizon (2009)

התמודדות עם הגירה גלובלית – מתווה למדיניות הגירה לישראל

מאת: שלמה אבינרי, אמנון רובינשטיין וליאב אורגד (2009)

שישים שנה להחלטת כ"ט בנובמבר 1947 – החלטה החלוקה

והמחלוקת סביבה: עיונים ומקורות

עורכת: רות גבizon (2009)

מגמות דמוגרפיות בישראל

מאת: עוזי רבהון וגלעד מלאך (2008)

באין חזון יפרע עם: מטרות על למדינת ישראל ונגזרותיה

מאת: רות גבizon

פרסום משותף למוסד נאמן ולמרכז מצילה (2006)

(הדפסה שלישית 2013)

בשנים האחרונות מטלטלים ויכוחים בשאלת ההצטרפות לעם היהודי (הגיור) את מדינת ישראל ואת העולם היהודי. חשיבות הנושא נובעת משילוב האתגרים החברתיים והריבוניים האקטואליים עם השאלות העקרוניות: מאז ומתמיד, עיצוב דרכי ההצטרפות לקולקטיב קשור להגדרת הקולקטיב עצמו, כך שהשאלה בדבר הצטרפות היא שאלה בדבר 'מהו יהודי?', 'מיהו הקולקטיב היהודי?' ו'מהי יהדות?'.

נייר עמדה זה מבחין בין שני המישורים שבהם מתנהל שיח הגיור: מישור הזהות הרעיוני והמישור המשפטי-פוליטי. הקמת המדינה יצרה תנאים חדשים המעצימים את האחרון על חשבון הראשון. נייר זה מציע להשיב את עיקר הדיון למישור הרעיוני, שבו התנהלו ויכוחים אלה משחר ימי העם, ולשמר את העמימות הקיימת בו בין יהדות כדת לבין יהדות כקולקטיב לאומי. מומלץ כי המדינה תיתן הגדרות מחייבות רק במקום שהדבר נדרש למטרותיה (כגון הגירה), אך לא תתיימר להכריע משפטית במחלוקות רעיוניות וזהותיות. הנייר מציע מסגרת רעיונית ההולמת עמדה זו – תפיסת 'הבית המשותף' – ומפרט צעדים מעשיים הנגזרים ממנה. כחלק מכך, מוצע לאשרר ולפתח בציבור היהודי גם זהות יהודית 'חילונית-מורשתית', ולהעמיד לצד מסלולי הגיור הקיימים אפשרות של 'גיור חילוני-מורשתי'.

מרכז מציל"ה נוסד בשנת 2005 במטרה להתמודד עם הנטייה הגוברת, בישראל ובעולם, להטיל ספק בצדקתה של לאומיות יהודית, וביכולתה להתיישב עם ערכים אוניברסליים.

פעילותו של המרכז מבוססת על אמונה שציונות ותפיסת עולם ליברלית יכולות ואף חייבות לדור בכפיפה אחת; ששיח ציבורי, מחקר וחינוך טומנים בחובם את המפתח לאינטגרציה של ציונות, ערכים יהודיים וזכויות אדם בישראל; שהאינטגרציה של ערכים אלו חיונית לשגשוגם של מדינת ישראל ושל העם היהודי.